

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ, ФАН ВА
ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

Қўлёзма ҳуқуқида

УДК:334.75 (575.1)

ЖУМАЕВА МУХЛИСА АБДУҒАНИ ҚИЗИ

**ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АЁЛЛАР
ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШ**

08.00.15 – Тадбиркорлик ва кичик бизнес иқтисодиёти

**Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини
олиш учун ёзилган**

ДИССЕРТАЦИЯ

Илмий раҳбар – и.ф.д., профессор Эшов М.П.

TOSHKENT – 2024

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
1 ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АЁЛЛАР БОБ. ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ-УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ	13
1.1. Тадбиркорликни ривожлантиришда аёллар фаоллигини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти ва илмий-услубий асослари.....	13
1.2. Аёллар тадбиркорлигининг ўзига хос хусусиятлари ва унга таъсир этувчи омиллар.....	28
1.3. Аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашнинг хорижий мамлакатлар тажрибаси.....	39
I боб бўйича қисқача хулосалар.....	50
II РЕСПУБЛИКА ИҚТИСОДИЁТИДА АЁЛЛАР БОБ. ТАДБИРКОРЛИГИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ	52
2.1. Тадбиркорликни ривожлантиришда аёллар фаоллигини оширишнинг Ўзбекистон мисолидаги ижтимоий-иқтисодий таҳлили.....	52
2.2. Ўзбекистонда аёллар тадбиркорлигига таъсир қилувчи омилларнинг тавсифий таҳлили.....	68
2.3. Ўзбекистонда аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмаларнинг ривожланиш модели.....	81
II боб бўйича қисқача хулосалар.....	94
III ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АЁЛЛАР БОБ. ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ИСТИҚБОЛЛИ ЙЎНАЛИШЛАРИ	96
3.1. Тадбиркорликни ривожлантиришда аёллар фаоллигини оширишнинг зарурий чора-тадбирлар тизими.....	96
3.2. Мамлакатда аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш механизмини такомиллаштириш.....	104
3.3. Аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашда хотин-қизлар тадбиркорлик марказлари ўрнини ошириш йўллари.....	114
III боб бўйича қисқача хулосалар	128
ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР	130
ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	134
ИЛОВАЛАР	144

КИРИШ

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳонда тадбиркорликни ривожлантиришда аёллар фаоллигини ошириш ва аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг ажралмас қисми сифатида тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. “Ҳозирда дунёдаги 32,9% фирмалар эгаллигида аёллар иштирок этмоқда. Бу кўрсаткич Хитойда 64,2%, Ирландияда 54,9%ни, Ўзбекистонда эса 29,2%ни ташкил этади”¹. Шунингдек, мамлакатларнинг халқаро даражадаги нуфузини белгиловчи қатор индексларда ҳам аёлларнинг жамиятдаги иқтисодий-ижтимоий ҳолатига алоҳида эътибор қаратади. Иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида аёлларнинг тадбиркорлик фаолиятидаги иштироки “жаҳон миқёсидаги сокин инқилоб” дея баҳоланмоқда². Маккинсей глобал институти прогнозлари кўрсатишича, “аёллар иқтисодий фаоллигини эркактар билан тенглаштириш 2025 йилга бориб жаҳон ЯИМ ҳажмининг 28 трлн. АҚШ доллари(26%)га ошишига хизмат қилади”³. Бундан кўринадики, жаҳон миқёсида аёлларнинг иқтисодий фаоллигини ошириш орқали глобал даражада тадбиркорликни ривожлантириш муҳим йўналишлардан бири ҳисобланади.

Жаҳонда глобал рақобатнинг кучайиши шароитида тадбиркорлик фаолиятининг муҳим қисми ҳисобланган аёллар тадбиркорлигининг ўзига хос хусусиятлари ва ривожланиш йўналишларини тадқиқ этишга қаратилган илмий изланишлар олиб борилмоқда. Ҳозирги даврда аёллар тадбиркорлигининг ижтимоий-иқтисодий аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда унинг ривожланиш омиллари, амал қилиш тамойиллари, аёллар бошчилигидаги кичик тадбиркорлик субъектларининг самарадорлиги ва ўзига хос жиҳатлари, аёллар тадбиркорлигини турли даражаларда қўллаб-қувватлаш, уни ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти ва

¹ <https://genderdata.worldbank.org/topics/entrepreneurship>

² Уткина Н.Ю. Объективные и субъективные факторы развития женского предпринимательства в России // Женщина в российском обществе. 2017. № 1 (82). С. 18

³ McKinsey Global Institute The power of parity: How advancing women’s equality can add \$12 trillion to global growth. Mckinsey.com. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/how-advancing-womens-equality-can-add-12-trillion-to-global-growth>

илмий-услубий асосларини очиб бериш, аёллар тадбиркорлигига таъсир килувчи омилларни баҳолаш услубиётини такомиллаштириш, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмаларнинг ривожланиш моделини тузиш ва прогнозлаш, аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш механизмини такомиллаштириш кабилар бу борадаги илмий тадқиқотларнинг устувор йўналишларидан ҳисобланади.

Янги Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий тараққиётни жадаллаштиришда мамлакатдаги камбағаллик даражасини қисқартириш, гендер тенглигини таъминлаш, аёлларнинг иқтисодий фаоллигини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. 2022 йил бошида жами фаолият кўрсатаётган тадбиркорлик субъектлари таркибида аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар улуши 11,3% ни ташкил этди. Мамлакатда хотин-қизлар тадбиркорлиги учун яратилган кўплаб имконият ва имтиёزلарга қарамай, “2020 йилда аёлларнинг тадбиркорлик фаоллиги индекси (WBL) бўйича жаҳонда 139 ўринни эгаллади”⁴. Ваҳоланки, тадбиркор хотин-қизлар бутун дунё бўйича фаол ўсаётган тадбиркорлик субъектларининг учдан бирини ташкил этади. Ўзбекистон Республикасининг 2022–2026 йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегиясида “Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг жамият ҳаётидаги фаол иштирокини таъминлаш” номли 69-мақсад таркибида “Хотин-қизларнинг тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш” вазифаси белгилаб берилган⁵. Мазкур вазифанинг самарали амалга оширилиши таъминлашда тадбиркорликни ривожлантиришда аёллар фаоллигини кучайтириш масалаларига йўналтирилган илмий тадқиқот ишлари долзарб аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 7 мартдаги ПФ-87-сон ”Оила ва хотин-қизларни тизимли қўллаб-қувватлашга доир ишларни янада жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2015 йил 15 майдаги ПФ-

⁴ World Bank. 2020. Women, Business and the Law 2020. Washington, DC: World Bank. © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/32639> License: CC BY 3.0 IGO.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон// <https://lex.uz/docs/5841063>

4725-сон “Хусусий мулк, кичик бизнес ва тадбиркорликни ишончли химоя қилишни таъминлаш, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонлари, 2021 йил 21 апрелдаги ПҚ-5087-сон “Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш, ишбилармонлик мухитини янада яхшилаш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”, 2019 йил 7 мартдаги ПҚ-4235-сон “Хотин-қизларнинг меҳнат ҳуқуқлари кафолатларини янада кучайтириш ва тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлашга оид чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорлари ва соҳа фаолиятига оид бошқа меъриёв-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур диссертация иши муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. “Демократик ва ҳуқуқий жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни шакллантириш” устувор йўналиши доирасида бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Аёллар тадбиркорлиги муаммоларининг турли жиҳатларини ўрганишда ғарб олимлари етакчилик қилиб, бу борадаги илмий натижалар Й.Шумпетер, Э.Швартс, Р.Д.Хизрич, К.Г.Браш, Г.А.Ҳомадай, Г.А.Тиммонс, К.Веспер, Р.Гоффи, Р.Скейс, А.Бруни, С.Гҳерарди, Б.Поггио ва бошқа олимларнинг илмий тадқиқотларида баён этилган⁶.

⁶ Henry, C., Foss, L., & Ahl, H. (2016). Gender and entrepreneurship research: A review of methodological approaches. *International Small Business Journal*, 34(3), 217–241; Brush, C. G., Greene, P. G., & Welter, F. (2020). The Diana project: a legacy for research on gender in entrepreneurship. *International journal of Gender and Entrepreneurship*, 12(1), 7-25.; Yadav, V., & Unni, J. (2016). Women entrepreneurship: research review and future directions. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 6, 1-18.; Neumeyer, X., Santos, S. C., Caetano, A., & Kalbfleisch, P. (2019). Entrepreneurship ecosystems and women entrepreneurs: A social capital and network approach. *Small Business Economics*, 53, 475-489.; Foss, L., Henry, C., Ahl, H., & Mikalsen, G. H. (2019). Women’s entrepreneurship policy research: a 30-year review of the evidence. *Small Business Economics*, 53, 409-429.; Ogundana, O. M., Simba, A., Dana, L. P., & Liguori, E. (2021). Women entrepreneurship in developing economies: A gender-based growth model. *Journal of Small Business Management*, 59(sup1), S42-S72.

Аёллар меҳнат фаолияти, уларнинг кичик бизнес ва тадбиркорлик билан шуғулланиши масалалари МДХ мамлакатлари олимларидан Н.У.Шеденова, Н.М.Римашевская, Л.С.Ржаницына, З.А.Хоткина, М.С.Токсанбаева, И.К.Заславская, Н.В.Зверева, И.Е.Калабихина, Р.Г.Касимова, М.И.Либоракина, Е.В.Машукова ва бошқаларнинг илмий тадқиқотларида акс эттирилган⁷.

Ўзбекистонда тадбиркорликни ривожлантиришининг умумназарий муаммолари С.Ғуломов, Ф.Эгамбердиев, Б.Ходиев, Б.Беркинов, Д.Қосимова, Т.Досчанов, У.Гафуров, К.Муфтайдинов, С.Салаев каби олимлар томонидан ўрганилган бўлса⁸, кичик бизнесда аёлларнинг меҳнатини ташкил этиш масалалари Қ.Х.Абдурахмонов, Р.А.Убайдуллаева, Н.Х.Рахимова, Г.Қ.Абдурахмонова, Ш.Г.Джаббарова, А.Б.Ирматова каби олимлар томонидан ўрганилган⁹.

Аmmo нафақат Ўзбекистон, балки МДХ мамлакатларида ҳам аёллар тадбиркорлиги мавзуси социологик ва аҳолишунослик ёндашуви асосида, шунингдек аёллар ишсизлигини камайтирувчи омил сифатида ўрганилган.

⁷ Шеденова Н.У. Женский труд в условиях рыночных отношений: социальные аспекты.: Автореф. дис. ...канд. экон. наук. — Алматы.: 1998. — С.21.; И.Е.; Римашевская Н.М. Гендерные стереотипы в меняющемся обществе: опыт комплексного социального исследования. Монография.- М.: Наука. 2009. -76 с. ; Ржаницына Л.С. Концепция женской занятости. - М.: БЕК, 2006. -245 с.; Хоткина З.А. Позитивные изменения жизни россиянок в XXI веке. Женщины России XXI век: Коллективная монография. - М.: Экон-Информ, 2016–119 с.; Токсанбаева М.С. Структурные аспекты занятости в малом бизнесе разного статуса // Проблемы и перспективы развития социально-экономического потенциала российских регионов. - Чебоксары: ООО Издательский дом Пегас, 2016. – 134-141 с.

⁸ Гулямов С.С., Догиль Л.Ф., Семенов Д. Предпринимательство и малый бизнес. - Т.: ТГЭУ, 1996. с.19-83.; Дўстжанов Т., Салаев С. Кичик бизнеснинг катта имкониятлари. - Урганч.: Хоразм, 1997. 129 б.; Ходиев Б.Ю. Ўзбекистон иқтисодиётида тадбиркорлик ривожланишини эконометрик моделлаштириш.: иқт.фан.док.дисс. -Т.: ТДИУ. 2000. - 338 б.; Беркинов Б.Б. Кооперацияга асосланган касаначилик.: Т.: ТДИУ, 2008 й.; Муфтайдинов Қ. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида тадбиркорликни ривожлантириш муаммолари.: иқт.фан.док.дисс. - Т.: ЎЗМУ. 2004. - 276 б.; Гафуров У.В. Кичик бизнесни давлат томонидан тартибга солишнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш.: иқт.фан.док.дисс. - Т. ЎЗБМА. 2017. — 274 б.; Мурадова Н.Қ. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг назарий асосларини такомиллаштириш..Иқт.фан.доктори дисс.автореферати. Т.2016; Қосимова Д.С. Халқаро тадбиркорлик. Дарслик. - Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт мантбаа уйи”, 2021 – 334 б.

⁹ Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти: назария ва амалиёт. Дарслик. -Т.: “Fan” нашриёти, 2019 -595б.; Убайдуллаева Р.А., Мустақил Ўзбекистон: аёл, оила ва жамият. -Т. : Фан, 2006. -35 б.; Рахимова Н.Х. Повышение экономической активности женщин на рынке труда Узбекистана. Автореферат дис. док. экон. наук. -Т.: АНРУз Институт Экономики. 2007.; Абдурахманова Г.К. Кичик бизнесда аҳолини иш билан таъминлаш. Монография. -Т.: Iqtisodiyot, 2014. -216 б.; Джаббарова Ш.Г. Гендерные особенности формирования занятости в республике Узбекистан. Автореферат дис. канд. экон. наук. -Т.: ГОУ ВПО РЭА имени Г.В. Плеханова в г. Ташкенте. 2011.; Ирматова А.Б. Инновацион иқтисодиётда аёллар меҳнатини ташкил этиш методологиясини такомиллаштириш. DSc илмий даражаси диссертацияси/ Г.В.Плеханов номидаги РИУ Тошкент филиали Т; 2021.

Тадбиркорлик ва кичик бизнесдаги аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш масалалари иқтисодий жиҳатдан бирмунча суст ёритилганлигини тан олиш зарур. Мазкур ҳолат диссертация ишида келтирилган мунозарали муаммолар ва уларни бартараф этиш юзасидан тақдим этилган таклиф ва хулосаларнинг долзарблик даражасини янада оширади.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация мавзуси Тошкент давлат иқтисодиёт университетининг илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ илмий лойиҳа доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади Ўзбекистонда тадбиркорликни ривожлантиришда аёллар фаоллигини оширишга қаратилган илмий-амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти ва илмий-услубий асосларини очиб бериш;

аёллар тадбиркорлигининг ўзига хос жиҳатларини ўрганиш ва ривожланиш омилларини тадқиқ этиш;

аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашнинг хориж тажрибасини таҳлил қилиш ва Ўзбекистон шароитида улардан фойдаланиш имкониятларини аниқлаш;

мамлакатда аёллар тадбиркорлик фаолияти ривожланиш жараёнларининг ижтимоий-иқтисодий таҳлилин аналга ошириш;

республикада аёллар тадбиркорлигига таъсир қилувчи омилларни тавсифий таҳлил қилиш ва уларни баҳолаш;

Ўзбекистонда аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмаларнинг ривожланиш моделини тузиш ва прогнозлаш;

республикада аёллар тадбиркорлигининг мавжуд муаммоларини аниқлаган ҳолда зарурий чора-тадбирлар тизимини тақдим қилиш;

мамлакатимизда аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш механизмини такомиллаштириш бўйича таклифлар бериш;

Ўзбекистонда аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашда хотин-қизлар тадбиркорлик марказлари ўрнини ошириш йўлларини ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида Ўзбекистондаги аёллар раҳбарлигидаги кичик тадбиркорлик субъектлари ва Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази олинган.

Тадқиқотнинг предмети аёллар тадбиркорлигини ташкил этиш, ривожлантириш ва қўллаб-қувватлашда юзага келадиган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда гуруҳлаш, комплекс баҳолаш, мантиқий ва таққослама таҳлил, анализ ва синтез, статистик таҳлил ва эконометрик моделлаштириш, истиқболли прогнозлаш, омилли ва танлама кузатув, SWOT таҳлил, ижтимоий сўровнома ўтказиш, корреляцион ва регрессион таҳлил усулларида фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

услугий ёндашувга кўра “аёллар тадбиркорлиги” тушунчаси кичик тадбиркорлик субъектининг устав капитали, бошқаруви ва ходимлари таркибида аёлларнинг иштирок этиш даражасини ҳисобга олган ҳолда белгилаш асосида илмий-назарий жиҳатдан такомиллаштирилган;

тадбиркор аёлларни қўллаб-қувватловчи жамоат тузилмаси сифатида хотин-қизлар тадбиркорлик марказларининг ишлаш механизмини аёллар тадбиркорлиги учун ажратилаётган имтиёзли кредитлар фойдаланувчилари билан ишловчи алоҳида бўғинларни жорий этиш орқали такомиллаштириш таклифи ишлаб чиқилган;

хотин-қизлар тадбиркорлик марказлари фаолиятини баҳолашда потенциал тадбиркорларга оид, кредитга доир ва марказ фаолиятига доир кўрсаткичлардан фойдаланиш ҳамда ижобий ёки салбий тавсифи нуқтаи назаридан тақсимлаган ҳолда ёндашиш таклифи асосланган;

Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш таъсирида фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони динамикасининг 2028 йилга қадар прогноз параметрлари ишлаб чиқилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

илмий манбаалар тадқиқи асосида аёллар тадбиркорлигига таъсир этувчи омиллар аниқланган ва гуруҳланган;

Ўзбекистонда мавжуд маъмурий-худудий бирликлар кесимида аёллар тадбиркорлигининг худудлар иқтисодиётидаги ўрни баҳоланиб, медиана бўйича 4 та гуруҳга тоифаланган;

ижтимоий сўровнома маълумотлари асосида йиғилган мотивлар, тўсиқлар ва хусусиятлар кўрсаткичлари аёлларнинг тадбиркорлик бошлашига таъсир этувчи омиллар сифатида эконометрик баҳоланган;

кичик бизнесда аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш йўналиши сифатида ўз-ўзини тартибга солиш тизимининг давлат тартибга солиш тизими билан ҳамкорлик схемаси ишлаб чиқилган;

аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш учун амалга оширилиши зарур бўлган чора-тадбирларнинг 3 та гуруҳидан иборат дастури ишлаб чиқилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги тадқиқотда қўлланилган ёндашув ва усулларнинг мақсадга мувофиқлиги, маълумотларнинг расмий манбалардан, жумладан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги маълумотларидан олингани ҳамда тегишли хулоса ва таклифларнинг мутасадди ташкилотлар томонидан амалиётга жорий қилингани билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти тадқиқот иши натижасида олинган назарий ёндашувлар, илмий таклиф ва тавсиялар Ўзбекистонда аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришга оид махсус илмий тадқиқот ишларини амалга оширишда илмий-услубий асос сифатида фойдаланиш мумкинлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти ишлаб чиқилган таклифлар ва амалий тавсиялардан Ўзбекистон Республикасида аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш ва ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш борасида меъёрий ҳужжатларни ва комплекс чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқишда, тадбиркорликка оид ўқув адабиётларини тайёрлашда фойдаланиш мумкинлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Ўзбекистонда тадбиркорликни ривожлантиришда аёллар фаоллигини оширишга қаратилган илмий-амалий таклиф ва тавсиялар асосида:

услугий ёндашувга кўра “аёллар тадбиркорлиги” тушунчасини кичик тадбиркорлик субъектининг устав капитали, бошқаруви ва ходимлари таркибида аёлларнинг иштирок этиш даражасини ҳисобга олган ҳолда белгилаш асосида илмий-назарий жиҳатдан такомиллаштиришга оид назарий-услугий материаллардан олий ўқув юртларининг 60411300 – Бизнесни бошқариш, 60411700 – Логистика, 60412500 – Маркетинг (тармоқлар ва соҳалар бўйича), 60412500 – Маркетинг (реклама иши) таълим йўналишлари талабалари учун тавсия этилган “Омадли бизнес яратиш” ўқув қўлланмасини тайёрлашда фойдаланилган (Тошкент давлат иқтисодиёт университети ректорининг 2022 йил 24 октябрдаги 328-сонли буйруғи). Ушбу илмий таклифнинг амалиётга жорий қилиниши олий ўқув юртлари талабаларига “Аёллар тадбиркорлиги” тушунчасини назарий жиҳатдан ўрганишда фойдаланилиш билан бирга тадбиркорлик субъектлари ҳисобини юритишда аёллар тадбиркорлиги мақомини аниқ мезонлар бўйича белгилаш имконини берган;

тадбиркор аёлларни қўллаб-қувватловчи жамоат тузилмаси сифатида хотин-қизлар тадбиркорлик марказларининг ишлаш механизмини аёллар тадбиркорлиги учун ажратилаётган имтиёзли кредитлар фойдаланувчилари билан ишловчи алоҳида бўғинларни жорий этиш орқали такомиллаштириш таклифи Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази фаолиятига жорий этилган (Республика хотин-қизлар тадбиркорлик марказининг 2023

йил 14 августдаги №01-10/10-сонли маълумотномаси). Ушбу илмий таклифнинг амалиётга татбиқ этилиши натижасида Юнусобод тумани хотин-қизлар тадбиркорлик маркази томонидан аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришга қаратилган имтиёзли кредитларнинг тўғри йўналтириш, кредитор аёлларнинг молиявий саводхонлиги ошириш ва кредитларни қоплаш бўйича қарздорлик даражасини 13%га камайтириш имкони яратилган;

хотин-қизлар тадбиркорлик марказлари фаолиятини баҳолашда потенциал тадбиркорларга оид, кредитга доир ва марказ фаолиятига доир кўрсаткичлардан фойдаланиш ҳамда ижобий ёки салбий тавсифи нуқтаи назаридан тақсимлаган ҳолда ёндашиш таклифи Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази фаолиятига жорий этилган (Республика хотин-қизлар тадбиркорлик марказининг 2023 йил 14 августдаги №01-10/10-сонли маълумотномаси). Ушбу илмий таклифнинг амалиётга татбиқ этилиши натижасида тадбиркорлик марказлари фаолиятини қайта баҳолаш, марказлар рейтингини тузиш ва тадбиркорлик марказлари фаолиятини ривожлантиришнинг устувор йўналишларини аниқлаб олиш имкони яратилган;

Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш таъсирида фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони динамикасининг 2028 йилга қадар ишлаб чиқилган прогноз параметрлари Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази томонидан фойдаланилган (Республика хотин-қизлар тадбиркорлик марказининг 2023 йил 14 августдаги №01-10/10-сонли маълумотномаси). Ушбу илмий таклифнинг амалиётга татбиқ этилиши натижасида мамлакатда кичик тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ривожлантиришнинг устувор йўналишларини ишлаб чиқиш ҳамда аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш стратегиясини белгилаш имкони яратилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари 6 та халқаро, 4 та республика илмий-амалий конференцияларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича унинг асосий ғоялари ва мазмунини акс эттирган жами 17 та илмий иш, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси эътироф этган республика журналларида 5 та, нуфузли хорижий журналларда 2 та, шунингдек, илмий амалий конференцияларда 10 та маъруза тезислари нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация таркиби кириш, учта боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат. Тадқиқот ишининг умумий ҳажми 170 бетдан иборат.

1 БОБ. ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АЁЛЛАР ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ-УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ

1.1. § Тадбиркорликни ривожлантиришда аёллар фаоллигини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти ва илмий-услубий асослари

Фанда маълум бир мавзунинг моҳиятини англаб етиш учун ундаги ўзаро боғланган, бир-бирини тўлдирадиган бир нечта илмий тушунчалар билан ишлаш талаб этилади. Шу асосида “тадбиркорлик”, “тадбиркорликни ривожлантириш”, “кичик бизнес”, “аёллар” ва “аёллар тадбиркорлиги” категориялари ушбу тадқиқот ишини мазмунини ёритишда қўл келадиган тушунчалар қаторига киради.

Аввало, тадбиркорлик тушунчасига келсак, тадбиркорлик фаолияти ҳаётнинг деярли барча жабҳаларини ўз ичига олгани сабабли шу соҳа тўғрисида турлича илмий карашлар ва иқтисодчи мутахассисларнинг талқинларини учратиш мумкин. Шу боис ушбу фаолият ҳақида умумий, яхлит бир таърифни учратмадик. Бу категория узок тарихий ривожланиш босқичларини босиб ўтган ва ҳар бир даврда ўзига хос дунёқараш билан ёндашилган.

“Тадбиркорлик” тушунчаси XVIII асрда шаклланган бўлсада, унинг эволюцияси бизнинг замонда ҳам давом этмоқда. Бу тушунча ўша даврдаги машхур иқтисодчилари Р.Кантильон, А.Тюрго, Ф.Кене, А.Смит, Ж.Б.Сэй ва бошқалар томонидан тадбиркорлик фаолиятини илмий тадқиқ қилиш натижасида шакллантирилган.

Дастлаб “тадбиркорлик” тушунчасидан илмий мақсадларда асосли фойдаланиш Адам Смитнинг ”Халқлар бойлиги” асарида учрайди ва ўша замон учун етарли даражада изохлаб берилган. Иқтисодиёт соҳасидаги машхур бу асарнинг ёзилишига туртки берган сабаблардан бири шу даврда юз берган саноат инқилоби ҳисобланади. Бу асарда А.Смит инқилоб таъсирида

тадбиркорликка умумий таъриф бериш билан бирга хозирги даврда долзарб бўлган қимматли фикрлар ҳам билдирган. Хусусан, у тадбиркорлар фаолиятига аралашуш уларнинг хусусий мулкчилик ҳуқуқини поймол этиш бўлади, деган фикрни мутлақо ёқламайди. Яъни тадбиркорлик фаолиятига давлатнинг аралашуви муқаррар ва зарур, деган маънодаги фикрни дастлаб шу олим илгари сурган¹⁰.

Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти(ОЭСД) нашрида тадбиркорлик нисбатан тўлиқ ёритиб берилган: Тадбиркорлар бизнеснинг бутунлигича ёки сезиларли улушига эгаллик қилиш орқали корхона фаолияти устидан бевосита назоратга эга бўлган шахслардир. Иш берувчи тадбиркорлар камида битта бошқа шахсни иш билан таъминлайдиган тадбиркорлардир.¹¹

Иқтисодий луғатларда эса тадбиркорликнинг илмий таърифи куйидагича: “Тадбиркорлик фаолияти ёки тадбиркорлик — мустақил шахс ёки ташаббускор корхонанинг корхона фаолиятини фойда ёки шахсий даромад олиш учун хавф-хатарни сезган холда ўз мулкий жавобгарлиги остидаги фаолиятидир. Тадбиркорлик фаолиятининг асосий йўналиши: ишлаб чиқариш (маҳсулот, хизмат кўрсатиш), савдо ва тижорат воситачилигидир. Демак, тадбиркорлик товарлар ва хизматлар билан боғлиқ бўлган фойдали ишлаб чиқаришни ташкил этишдир”¹².

Академик С.С.Ғуломов талқини билан айтганда: “тадбиркор шундай инсонки, у тўла ёки қисман ўз моддий маблағига ёки молиявий ресурсларига эга бўлган ғайратли инсон бўлиб, у ушбу ресурсларни ўз ишини(бизнесини) ташкил қилиш учун ишга солади. Улар томонидан бунёд этилган фирма давлатимиздаги тараққий этаётган кичик бизнеснинг бир қисмига айланади”¹³.

Мамлакатимизда тадбиркорликка назарий ва амалий ёндашувларнинг бирмунча уйғунлигини кузатиш мумкин. 2012 йил 2 майдаги “Тадбиркорлик

¹⁰ J. Viner. “Adam Smith an Laissez Faire” (Scottish Journal of Political Economy. 1927.)// манба: Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Пер. с. Англ., 4-изд. М.: Дело ЛТД. 1994

¹¹https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/entrepreneur_aag-2012-4-en.pdf?expires=1668583930&id=id&accname=guest&checksum=32DC9E49A260E0B1A2BC0CB46CA89E11

¹² Архипов И.А. Экономический словарь. М.: Проспект. 2001. С.620.

¹³ Ғуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. – Т.: Шарқ, 2002. 8б.

фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги ЎРҚ-328-сон Ўзбекистон Республикаси Қонунида(янги таҳрири) таъкидланганидек “Тадбиркорлик фаолияти (тадбиркорлик) тадбиркорлик фаолияти субъектлари томонидан қонунчиликка мувофиқ амалга ошириладиган, ўзи таваккал қилиб ва ўз мулкий жавобгарлиги остида даромад (фойда) олишга қаратилган ташаббускорлик фаолиятидир”¹⁴. Юқоридаги бир қатор келтирилган таърифлар тадқиқот давомида аёллар тадбиркорлиги тушунчасини аниқлаштиришда фойдаланилди.

Дарвоқе, тадбиркорларнинг салмоқли улуши кичик бизнес билан шуғулланади ва ушбу соҳа жаҳон иқтисодиётида катта потенциални ўзида жамлаган. Кичик бизнес бир қатор стратегик афзалликларга эга бўлиб, улар давлат ижтимоий-иқтисодий сиёсати мақсадларига эришишга, ушбу тармоқнинг барқарорлиги ва ўзини ўзи ривожланишини таъминлашга ёрдам беради(1.1-расм).

1.1-расм. Кичик бизнеснинг стратегик афзалликлари¹⁵

Юқоридаги расмда санаб ўтилган афзалликлар билан бирга айтиш мумкинки, кичик ҳажмдаги тадбиркорлик айнан мустақил субъектлар томонидан хавф-хатарларни тан олган ҳолда, ўз мол-мулклари асосида маълум фойда ёки иқтисодий манфаатдорлик олиш мақсадидаги фаолият ҳисобланади. Кичик бизнеснинг муҳим белгиларидан бири унинг ўз ишига ва

¹⁴ 2012 йил 2 майдаги «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги ЎРҚ-328-сон Ўзбекистон Республикаси Қонуни(янги таҳрири) <https://lex.uz/docs/2006789>

¹⁵ Маълумотлар асосида муаллиф томонидан шакллантирилди.

мулкига бевосита эгалик қилишдир. Бунда мулк ва назоратнинг айнан ички боғлиқлиги, мулкдор ҳамда жавобгарлик ва маъсулиятни ўзига қабул қила оладиган бошқарувчининг бирлиги муҳимдир.

Шу билан бирга, кичик бизнес ва тадбиркорлик ҳаракатчанлиги ва ихчамлиги билан янги иш ўринлари яратиш борасидаги имконият ва салоҳиятини намоён қилади. Тўғри, мантиқан алоҳида олинган йирик корхона кичик корхонага нисбатан бир неча ўнлаб, юзлаб марта кўпроқ ишчиларни ёллаш орқали мутлақ устунликка эга бўлиши мумкин. Бироқ, шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, йирик корхоналар ўз ходимлари таркибини бир марта тўлдиргандан сўнг, унинг янги иш ўрин яратиш имконияти кескин қисқаради ёки тугайди. Кичик тадбиркорлик субъектлари эса, яхлит соҳа сифатида, озгина кўшимча даромад олиш имконияти пайдо бўлган жойда узлуксиз тарзда ва тезлик билан янгидан иш ўринларини яратишга ҳаракат қилади¹⁶.

Маълумотлардан кўринадики, 2016-2022 йилларда мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик иқтисодийотидаги жами бандларнинг $\frac{3}{4}$ қисмидан кўпроғини қамраб олган бўлиб, бу ҳаттоки жаҳондаги бир қатор ривожланган мамлакатлар кўрсаткичларидан ҳам юқори ҳисобланади.

Миллий қонунчиликка кўра, кичик тадбиркорликка қуйидагилар кирилади: якка тартибдаги тадбиркорлик, микрофирма ва кичик корхона. Ташкилотларни кичик тадбиркорлик субъектига киритиш услубияти Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 24 августдаги 275-сонли қарорига кўра ишлаб чиқилган классификацияга асосланади.

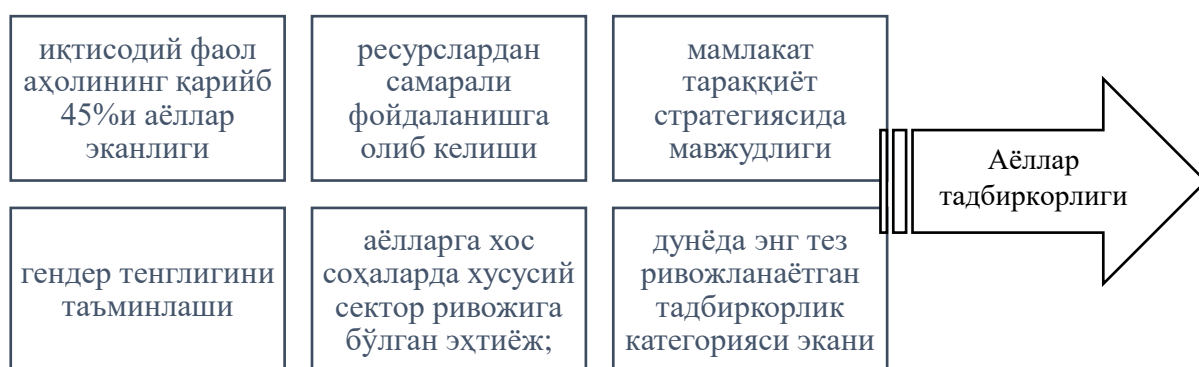
Иқтисодчи олимлар кичик бизнесга ёхуд тадбиркорликка ўз нуқтаи назаридан ёндашган бўлсаларда, уларнинг кўпчилиги қуйидаги умумий хусусиятларни эътироф этишган: иқтисодий фаоллик, динамик фаоллик(ҳаракатчанлик), инновация, таваккалчилик ва даромад. Аммо яқин вақтлардан бери бозор тадбиркорлардан айнан аёлларга хос бўлган интуиция,

¹⁶ Б. Д. Хажиев, ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ – МУҲИМ ЙЎНАЛИШ/ Yangi O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy i binnovatsion yo'nalishlari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani maqolalar to'plami (2021-yil 25-noyabr). – T.: "IQTISODIYOT", 2021. – 160 b

сезгирлик, мослашувчанлик каби бошқа фазилатларни ҳам талаб қилмоқда. Олим Ю.Ю.Малишевская ёзишича, юқорида таъкидланган хусусиятлар натижасида Фарбда тадбиркор аёлларнинг ўсиш суръати эркак тадбиркорларнинг ўсиш суръатларидан ўзиб кетди¹⁷.

Шунингдек, тадбиркорликни ривожлантириш ва кўллаб-қувватлашда ривожланаётган мамлакатлар тажрибасида аҳолининг турли вакиллари алоҳида ёндашувлар кўп учрайди. Бунда дастлабки босқичдаги аёллар тадбиркорлигига алоҳида урғу бериш моддий-техник таъминланган, кўп йиллик тажрибага эга тадбиркорлардан фарқли ўлароқ ташқаридан тиргакка мухтож тадбиркорлар сегменти фаолиятини ривожлантиришга кўмаклашиб, нафақат иқтисодий, балки ижтимоий фойда ҳам келтиради.

Мазкур илмий ишда тадбиркорлик ва кичик бизнесда айнан аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришни тадқиқ қилишга бир қатор омиллар туртки бўлди(1.2-расм).

1.2-расм. Аёллар тадбиркорлигини ўрганишга туртки берувчи омиллар¹⁸

Юқоридаги расмда Ўзбекистонда аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш масаласини тадқиқ қилиш заруратини келиб чиқишига сабаб бўлган баъзи омиллар санаб ўтилган.

Мамлакатимизда аёллар тадбиркорлиги кўп тилга олинсада, афсуски, аниқ ҳуқуқий асоси ва белгиланган андозаси йўқлиги аниқланди. Аслида,

¹⁷ Малышевская Ю.Ю. Особенности формирования социальной группы «женщины-предприниматели» / Ю. Ю. Малышевская // Социально-политические науки. – 2013. – №4. – С. 26

¹⁸ Маълумотлар асосида муаллиф томонидан шакллантирилди.

хотин-қизлар кичик бизнесда салмоқли ўринга эга бўлиб, иқтисодийни ривожлантиришнинг пойдевори сифатида қаралади¹⁹. Президент Ш.М.Мирзиёев таъбири билан айтганда, “Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясида ҳам аёлларга муносиб шароит яратиш, уларнинг ташаббусларини қўллаб-қувватлаш масаласини энг муҳим йўналишлардан бири сифатида бежизга белгиламадик..... Ҳам, оила, ҳам бола тарбияси билан шуғулланиш билан бирга, ўқиш, иш ёки тадбиркорликни олиб бориш катта матонат талаб қилади”²⁰.

Тадқиқотларда қайд этилишича, аёллар тадбиркорлиги дунё бўйича энг тез ривожланаётган тадбиркорлик категорияси²¹ саналади. “Аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришга кўмаклашиш бир неча муҳим вазифаларни ҳал қилишга ҳам кўмаклашади. Биринчидан, аёллар ресурсларни бошқариш имкониятини олишади, бу эса анъанавий тарзда, ўзлари ҳамда фарзандлари учун, соғлиқни сақлаш, таълим ва овқатланишларига ижобий таъсир кўрсатади. Иккинчидан, аёлларнинг иқтисодий фаоллиги, уларни даромад юқори бўлган соҳаларга жалб қилиш даражаси ошади. Учинчидан, ёмон меҳнат шароитлари, мавхум истиқбол ва кафолатланмаган бандлик билан ажралиб турадиган норасмий сектор (ҳозирда 50-74%²²)нинг кенгайиш даражаси пасаяди”²³.

Шу билан бирга, иқтисодий фаол аёлларнинг статуси ва ҳолатини таҳлил қилиш Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан 2015 йилда қабул қилинган “2030 йилгача Барқарор Ривожланиш мақсадлари” бўйича Кун тартибидаги масалаларни амалга оширишнинг асосий механизми ҳисобланади.

¹⁹ О.Д. Хамракулова. (2022). Малое предпринимательство и активизация роли женщин в бизнесе. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2099>

²⁰ <https://review.uz/oz/post/shavkat-mirziyoyev-raislighida-xotin-qizlarni-qollab-quvvatlashga-bagishlangan-yigilishda-ayollar-uchun-qanday-engilliklar-kiritildi>

²¹ Cardella GM, Hernández-Sánchez BR and Sánchez-García JC (2020) Women Entrepreneurship: A Systematic Review to Outline the Boundaries of Scientific Literature. Front. Psychol. 11:1557. doi: 10.3389/fpsyg.2020.01557

²² (www.ilo.org 2016)

²³ Бандликнинг самарали сиёсати: аёлларнинг меҳнат қилиш имкониятларини амалга ошириш. Таҳлилий маъруза/ ўзбекча таҳрири. www.undp.uz

Аёлларнинг иқтисодий ўсиш ва бойлик тўплаш борасидаги миллий иқтисодиётга қўшган ҳиссаси ниҳоятда қимматли ҳисобланади ва бу ҳозирда деярли шубҳа остига олинмаяпти. Бундан ташқари, аёлларнинг тадбиркорлик фаоллиги юқори бўлган мамлакатлар молиявий инқирозларга мойиллиги кам бўлади ва иқтисодий ўсишнинг сустрлашишига камроқ дучор бўлади²⁴. Олим Р.Жекман мақоласида келтирилган хулосалардан бири шундаки, ишсизлик даражаси паст бўлган мамлакатларда эркаклар ва аёлларнинг ишсизлик даражаси жуда яқин, ишсизлик даражаси юқори бўлган мамлакатларда эса аёллар учун ишсизлик даражаси нисбатан юқори²⁵. Бу каби тадқиқотлар аёлларнинг иқтисодий фаоллигини макро даражада аҳамиятлилигини исботлаган.

Дарҳақиқат, жаҳонда 2019 йил охирида бошланган пандемия 2021 йилга келиб 96 млн. кишини ўта қашшоқликка олиб келди, улардан 47 млн. нафарини аёллар ва қизлар ташкил этди. Норасмий секторда ишловчи 740 млн. аёлнинг даромади 60%га тушиб кетди, Европа ва Осиёда эса 25 % аёллар иш жойларини йўқотдилар²⁶. Дунё иқтисодиётини издан чиқараётган пандемияда аёллар кўпроқ зарар кўрганлигининг сабаблардан энг асосийлари қуйидагилар деб ҳисоблаймиз:

- ижтимоий ҳимоя қилинмайдиган норасмий сектор вакилларининг салмоқли қисми аёллардан иборатлиги;
- яшаш ва овқатланиш, улгуржи ва чакана савдо каби аёллар кўп бўлган соҳаларда карантин чоралари натижасида кузатилган пасайиш тенденциялари;
- тўлиқсиз иш куни билан банд бўлганлар, айниқса аёл ходимлар штат қисқаришида биринчилардан бўлиб ишсиз қолишга мойиллиги;
- уйда қолиш чоралари туфайли оилавий масъулиятнинг қўшимча юки;
- инқироз даврида иш ҳақининг қисқариши ва бу борадаги гендер фарқлари қашшоқликка олиб келиши мумкинлиги.

²⁴ Абриталина, А.С. Женское предпринимательство: социально-экономические мотивации и факторы: диссертация ... кандидата социологических наук: 22.00.03. - Саратов, 2006. - 153 с

²⁵ Jackman, R. (2002). Determinants of unemployment in western Europe and possible policy responses. Paper presented at UNECE's 5 th Spring Seminar Geneva, 1-38.

²⁶ Un woman. From insides to action. Gender equality in the wake of Covid-19. Report. 2020. P 7

Мамлакатдаги ҳолатга келсак, иқтисодий фаолият турлари бўйича аёллар фаол бўлган асосий соҳалар таълим(74,9%) ҳамда соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар кўрсатиш(76,3%) бўлиб, қурилиш, ташиш ва сақлаш хизматлари, ахборот ва алоқа, шунингдек, молия ва суғурта фаолияти бўйича эркеклар яққол устунликка эга.

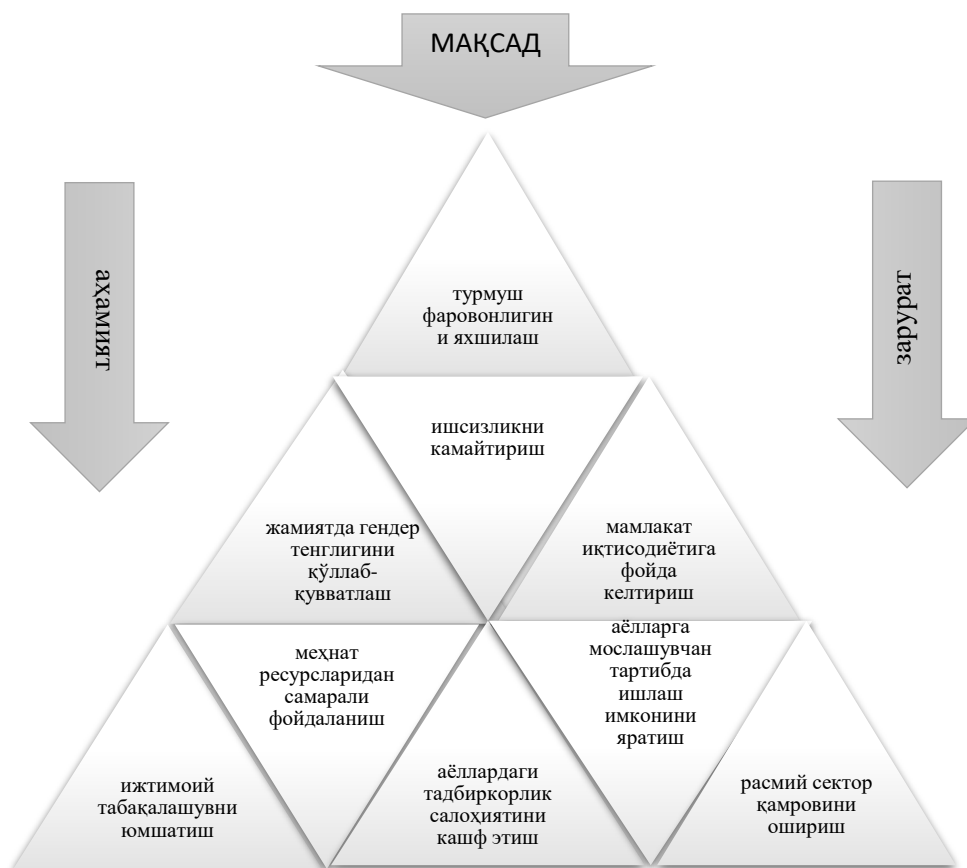
Статистикага кўра, 2021 йилда Ўзбекистонда аёллар иш ҳақининг эркеклар иш ҳақига нисбати 34,0% бўлган. Демак даромад жиҳатидан, А.В.Шастало ўз илмий ишида айтганидек, “Аёллар қарама-қарши жинс вакилларидан фарқли ўлароқ, кам ҳақ тўланадиган лавозимларни кўпроқ эгаллашади”²⁷. Тадбиркорлар, бизнес эгалари орасида эса аёллар жуда кам улушга эга. Масалан, 2022 йилда республикадаги фирмаларнинг 29,2%ига аёллар эгалик қилган. Бу кўрсаткич Тошкент шаҳрида 21,9%ни ташкил этган. Мазкур рақамлар ҳам мамлакатда аёлларнинг тадбиркорликдаги фаоллигини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамиятини яна бир бор намоён этади.

Шу ўринда айтиш жоизки, ривожланаётган мамлакатларда, айниқса Марказий Осиё давлатлари маданияти ва бозор хусусиятларидан келиб чиқсак аёлларнинг иқтисодий фаоллиги асосан қуйидаги муаммоларга дуч келади:

- нотенг иқтисодий имкониятлар ва молиявий мустақиллик етишмаслиги;
- уй хўжалигини юритишда катта оилавий масъулият;
- жамиятда аёлларга нисбатан стереотипларга асосланган муносабат.

Бу каби муаммоларнинг мавжудлиги хотин-қизларнинг нафақат иқтисодий имкониятларини камайтиради, балки мамлакатдаги тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш жараёнларига аёлларнинг салмоқли хисса қўшишига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Шу маънода тадқиқот давомида аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришдан кўзланган мақсадлар пирамидаси шакллантирилди(1.3-расм).

²⁷ Шастало А.В. ТРУДОВАЯ ЗАНЯТОСТЬ ЖЕНЩИНЫ-МАТЕРИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ПРОБЛЕМЫ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИХ РЕШЕНИЯ. Фундаментальные и прикладные исследования в современном мире. 2017. № 20-1. С. 151-161.

1.3-расм. Аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришдан кўзланган мақсадлар пирамидаси²⁸

Юқоридаги расм изоҳида айтиш мумкинки, аёллар тадбиркорлигининг икки жихати мавжуд. Аввало зарурат жихати шуки, молиявий жихатдан эҳтиёжи бор аёлларнинг тадбиркорлик билан шуғулланиши натижасида ёлланма ҳодим сифатида дуч келиниши мумкин бўлган муаммолар четлаб ўтилиб бошқа оилавий масъулиятлар билан параллел равишда даромад манбаига эга бўлиш имконияти бўлади. Иккинчидан, аёлларнинг кўшимча тадбиркорлик ресурси сифатида иқтисодиётга ҳисса қўшиши ва ижтимоий табақалашувни юмшатиши каби жамият учун аҳамиятли жихатлари ҳам диққатга сазовор.

Хўш тадбиркор аёл тушунчасига олимларнинг қандай назарий карашлари мавжуд? Умумий тадбиркорлик бўйича адабиётлар 1930 йиллардан чиқа бошлаган бўлса, аёлларга тааллуқли мақолалар 70 йиллар охирида ғарбда

²⁸ Маълумотлар асосида муаллиф томонидан шакллантирилди.

пайдо бўла бошлади ва аёллар тадбиркорлиги бўйича изланишлар турли фанлар, усуллар ва мамлакатларга кенгайди. Ғарб адабиётларида тадбиркор аёл тушунчаси биринчи марта тижорат корхонасини юритувчи, ташкил этувчи ва бошқарувчи аёл сифатида тавсифланган. Кейинги йилларда хотин-қизлар тадбиркорлиги иқтисодиётга катта ижобий таъсир кўрсатиши чуқур англанди ва бу олимлар томонидан мазкур соҳага жиддий эътибор қаратилишига сабаб бўлди.

Э.Швартс, Р.Д.Ҳисрич, К.Г. Бруш, Г.А. Ҳомадай, Г.А. Тиммонс, К. Веспер, Р.Гоффи, Р.Скасе, А.Бруни, Ҳ.Аҳл, С.Гҳерарди, Б.Поггио ва бошқалар аёллар тадбиркорлигини тадқиқ қилган хорижий олимлар жумласидандир. 1-иловада аёллар тадбиркорлиги ҳақидаги нашрларнинг ривожланиш босқичлари келтирилган. Шунингдек, 2-иловада XX аср охири ва XXI аср бошида илмий журналларда чоп этилган ушбу мавзуга тегишли 20га яқин тадқиқотлардаги адабиётлар шарҳи ўрганиб чиқилди.

90-йилларгача дунёдаги асосий академик изланишлар аёллар тадбиркорлиги деганда индивидуал тадбиркорлик ёки касаначиликни назарда тутган. Ҳозирда кўпгина тадқиқотчилар тадбиркорлик концепциясини феминистик назариялар билан уйғунлаштириб унинг кенгроқ назарий асосларини яратиш мумкинлигини айтмоқдалар. Масалан, тадқиқотчи Ҳ. Аҳл 2006 йилги мақоласида²⁹ 80дан ортиқ юқори сифатли илмий тадқиқот мақолаларини умумлаштириб, тадбиркорликни эркакларга хос фаолият эканлиги таъкидлади. Тадбиркорлик хатти-ҳаракатларидаги фарқлар кичик бўлса-да, эркак тадбиркорлар ва аёл тадбиркорлар сезиларли даражада фарқ қилиши тахмин қилинди. Шунингдек, тадбиркор аёлларни бошқа “оддий” аёллардан истисно сифатида кўрсатди ва “муқобил аёлларча тадбиркорлик” моделини яратди.

Одатда, “Тадбиркор аёл” деганда тадбиркорлик ташаббусига эга, ўз фаолиятини ташкил этган ва уни юритадиган аёллар тушунилади. Машхур

²⁹ Ahl, H. (2006). Why research on women entrepreneurs needs new directions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30, 595–621.

иктисодчи олим Шумпетер таърифи бўйича, тадбиркорлик фаолиятида янгилик қиладиган, ўзлаштирадиган ёки тақлид қиладиган хотин-қизлар тадбиркор аёллардир. Бу таъриф айнан тадбиркорларни кенг камровли тушунтириб бера олган ва оддий мантикка кўра шу каби аёлларни тадбиркор аёллар деб таърифлаган. Унинг таъкидлашича, аёллар тадбиркорлиги аёлларнинг корхона капиталидаги ва меҳнат жараёнидаги иштирокига асосланади³⁰. Ўз даврининг илғор иқтисодчиси сифатида Шумпетер аёллар тадбиркорлигига муносиб назарий асос яратган.

21 аср тадқиқотларида эса қуйидаги батафсил изохни учратдик: тадбиркор аёллар - бу тадбиркорлик фаолияти ҳақида қайғурадиган, унинг ташаббускори бўлган, ишлаб чиқариш омилларини ташкил этадиган ва бирлаштирадиган, корхонани бошқарадиган ва бизнесни юритиш билан боғлиқ таваккалчилик ва иқтисодий ноаниқликни ўз зиммасига оладиган аёллардир³¹. Олимнинг фикрига қўшилган ҳолда айтиш жоизки, санаб ўтилган хусусиятларнинг ҳаммаси ҳам бир нуқтада жамланмаслиги мумкин. Асосийси аёл тадбиркор бўлиши учун молиявий рискни ўз зиммасига олиши билан хусусий сектордаги ёлланма ишчидан фарқ қилади. Қўшимча равишда, аёл мазкур фаолиятни назорат қилиши ҳам уни тўлақонли тадбиркор аёл мақомига эриштиради.

Яна бир тадқиқотчи олим айтишича: тадбиркор аёл бу бизнес ва ишлаб чиқаришни йўлга қўйган, юритадиган ва ташкил этадиган ва бошқа аёлларга иш имкониятларини тақдим этадиган шахсдир³². Айтиш жоизки бу ёндашув ҳаддан ташқари кўп талабларни ўз ичига олганлиги сабабли тушунча доирасини торайтиради. Масалан, фаолият эгаси бўлган аёл ҳеч кимни ишга ёлламас ҳам тадбиркор аёллигича қолади.

Аёллар тадбиркорлиги тушунчаси эса шахсни эмас, балки фаолиятни ифодаловчи тушунча бўлиб, у ҳақида баъзи адабиётларда қуйидаги фикрлар

³⁰ S.S. Khanka, Entrepreneurial Development book published by S. Chand Limited, 2006. 237p.

³¹ N.V.R. Naidu(2013) Management and Entrepreneurship китоб I.K. International Publishing House Pvt. Limited, 171p.

³² M. Thilakavathy, R.K. Maya. FACETS OF CONTEMPORARY HISTORY. MJP nashriyoti, Chennai 2019.

келтирилган: Аёллар тадбиркорлиги деганда аёл(лар) эгалик қиладиган ва назорат қиладиган фаолиятдаги капиталнинг 51 фоизидан кам бўлмаган улушида ҳамда мазкур корхонада яратилган иш ўринларининг камида 51 фоизида аёллар бўлган бизнес фаолияти тушунилади³³. Мос равишда, Ҳиндистон ҳукумати қонунларига кўра ҳам "Аёллар тадбиркорлигига корхона капиталининг камида 51 фоизига эга бўлган аёл раҳбарлигидаги, ходимларнинг камида 51 фоизини аёллар ташкил этувчи корхоналар кириши белгиланган"³⁴. Тадбиркорлик фаолиятига эгалик қилишда аёллар иштирокини аниқ улуш билан белгилаш албатта зарур, лекин ходимлар таркиби ўзгарувчанлиги ва улар тадбиркор эмас ёлланма меҳнат қилувчилар эканлигидан келиб чиқиб бундай таъриф ёқламаслигимиз мумкин эди. Аммо аёллар тадбиркорлиги тушунчасига аниқлик киритиш давлатнинг мазкур тоифа бизнес фаолиятини қўллаб-қувватлаш сиёсатида фойдаланилар экан, бунда фирмом йўллар билан имтиёздан фойдаланиш имкониятларини минималлаштириш заруратидан келиб чиқиб, ходимлар таркиби критерийсини ҳам қабул қилиш зарур деган фикр илгари сурилмоқда.

Аслида, тадбиркорликнинг турли хил фаолият шаклларида намоён бўлиши, ундаги турли меҳнат жараёнлари ҳатто энг илғор халқаро ташкилотлар учун ҳам гендер ўлчамини киритган ҳолда тадбиркорлик субъектлари ҳақида маълумотларни ишлаб чиқиш ва жамлашни бироз қийинлаштиради. Жаҳон банкининг аёллар тадбиркорлиги бўйича маълумотлар базасида дунё мамлакатларида бу борада турли ёндашув мавжудлигини кўриш мумкин. Масалан, Малайзия, Норвегия, Тожикистон, Латвия ва бошқа кўплаб мамлакатлардаги аёллар тадбиркорлиги яқка тадбиркор, МЧЖ директори ва МЧЖ эгаларини қамраб олган. Австрия, Суринам, Филиппин, Франция каби санокли мамлакатларда фақат яқка тартибдаги тадбиркорлар ҳисобга олинган. Чили, Германия, Иордания ва

³³ S.S. Khanka, *Entrepreneurial Development* book published by S. Chand Limited, 2006

³⁴ SANGRAM KESHARI MOHANTY. [FUNDAMENTALS OF ENTREPRENEURSHIP](#). PHI Learning, 2005

Қозоғистон кабиларда эса тадбиркор аёллар қаторига ЯТТ ва МЧЖ эгалари бўлган аёллар киритилган³⁵ ва ҳоказо(1.1-жадвал).

1.1-жадвал

Турли мамлакатлардаги аёллар тадбиркорлиги таркибига кирувчи тадбиркорлик субъектлари*

Мамлакатлар	Якка тадбиркор	МЧЖ директори	МЧЖ эгаси
Малайзия, Норвегия, Тожикистон ва б	+	+	+
Австрия, Суринам, Филиппин ва б	+		
Чили, Германия ва Қозоғистон ва б	+		+
Баҳраин, Бутан, Камбоджа ва б.		+	+
Италия, Корея, Того ва б.			+
МАР, Сомали	+	+	
Таиланд		+	

*манба: Жаҳон банки маълумотлар базаси <https://databank.worldbank.org/source/genderstatistics>

Мазкур базада Ўзбекистон ҳақида маълумот бўлмасда, Марказий Банк ва Давлат статистика агентлигининг аёллар тадбиркорлиги тушунчасига ёндашувларини келтириб ўтамиз. Узоқ йиллардан бери банклар кредит берилган тадбиркорлик субъектлари ичида аёллар тадбиркорлиги деб ажратишда уларнинг раҳбари аёллиги ёки мазкур юридик шахс таркибида 50%дан ортиқ аёллар ходимларнинг мавжудлигини ҳисобга олишади(бу услубиятга асос бўлган қонун ўз кучини йўқотган бўлса-да)³⁶. Бунда баъзи ноаниқликлар мавжуд. Масалан, эркак тадбиркор эгалик қиладиган корхонадаги асосий ходимлар аёллар бўлгани сабабли фаолиятни аёллар тадбиркорлиги дейиш ноўрин. Ваҳоланки аёлларнинг кичик бизнесдаги тадбиркорлик фаолияти алоҳида ижтимоий ёндашувни талаб қилар экан, биз Марказий Банк белгилаган 2 кўрсаткичдан бирига асосланиш камлик қилади. Яъни фаолият эгаси аёл киши ва ходимларининг салмоқли қисми аёллардан иборат эканлигидан келиб чиқиб аёллар тадбиркорлиги мақомини бериш зарур. Статистика қўмитаси маълумотлар базасини шакллантириш методологиясида эса юридик шахс раҳбари, кичик корхона ва микрофирма

³⁵ World Bank. Gender Statistics - World Bank DataBank <https://databank.worldbank.org/source/gender-statistics> [accessed on September 3, 2022]

³⁶ ЎзР Марказий Банки ишонч телефони орқали олинган маълумот, 6.10.2022 ва 11.04.2023

рахбари ва ЯТТ, шунингдек, ўзини-ўзи банд қилганлар ҳисобини юритишда гендер бўйича ажратиб кўрсатилишини кузатдик. Бу ҳолатдаги ноаниқлик шундаки, юридик шахсларнинг директори аёл экани маълум бўлсада, баъзи ташкилий-ҳуқуқий шакллар бўйича у ёлланма директорми ёки бизнес эгасими, бу мавҳумлигича қолган. Яъни корхона директори аёл бўлиб, унда мулкдор бўлмаслик ҳолатини ва турли ташкилий-ҳуқуқий шаклдаги фаолиятларда учрайдиган алоҳида ҳолатларни ҳисобга олиш зарур. Ўзбекистонда аёллар тадбиркорлиги деган расмий тушунча йўқлиги сабабли бундай турли ҳил ёндашувлар кузатилмоқда. Шунингдек, мамлакатимиздаги иккала ёндашувда ҳам маълум маънода мантиқ бор деб эътироф этган ҳолда, бу каби методологияларни унификациялаш зарурати мавжудлигига урғу бермоқчимиз.

Шу ўринда тадбиркорликнинг турли даражаларини ҳам алоҳида кўриб чиқсак. Тадбиркорлик фаолиятида бошқарув ҳам мулкий жавобгарлик ҳам битта аёл кишида бўлган якка тартибдаги тадбиркорлик фаолиятида аёллар тадбиркорлигини осонликча ажратиб олиш мумкин. Баъзи мамлакатларда якка тартибдаги тадбиркорлик бир шахсга тегишли бўлган барча корхоналарни қамраб олган умумий атама бўлса, бошқа мамлакатларда (масалан, АҚШ ва Ўзбекистонда) якка тартибдаги тадбиркорлик чекланмаган шахсий жавобгарликка эга бўлган ва маълум бир солиқ режимига бўйсунадиган фаолият билан боғлиқ бўлган аниқ ҳуқуқий мақомдир.

Юридик шахс ташкил қилган ҳолда амалга ошаётган тадбиркорликни статистик идентификациялашда эса мулк эгалари, бошқарувчилар ва ходимлар таркибини назарда тутувчи қоидаларга асосланиш талаб қилади. Аввало тадбиркорликнинг умумий таърифидаги тадбиркор молиявий рискни зиммасига олувчи деган тушунчага кўра, аёллар тадбиркорлиги дейиш учун мулк эгалигида аёллар тўлиқ ёки салмоқли улушга эга бўлиши зарур деган ҳулоса олдик. Шу билан бирга, аёллар тадбиркорлиги термини бутун фаолиятга тегишли эканидан келиб чиқсак, фаолият раҳбари аёл бўлиши ҳам мантиқли. Аммо мулкка эгаликнинг салмоқли қисми аёл(лар)га тегишли

бўлиб, фаолиятни исталган ёлланма бошқарувчи юритса ҳам аёллар тадбиркорлигига киритиш ўринли бўлади. Чунки фаолият эгаси бўлган аёл тадбиркор қарори билан ёлланма директор лавозимидан озод этилиши ва янги бошқарувчи тайинлаши мумкин. Бунда умумий назорат аёл тадбиркор(лар)да бўлиши талаб этилади. Ходимлар таркиби камида 50фоизи аёллар бўлиши эса турли имтиёзлар шароитида эркакларга хос бўлган фаолият эгаси сифатида бирор аёл кишини расмийлаштириб аёллар тадбиркорлиги мақомини ноўрин олиш ҳолатларини олди олинади. Демак, КБХТда ходимларнинг камида 50 фоизи аёллар бўлса, тадбиркорлик фаолиятига аёл(лар) эгалик қилса, у бошқарувда иштирок этишидан қатъий назар аёллар тадбиркорлигига киритилади.

Йирик бизнес корпорация, ширкат, акциядорлик жамияти каби кўринишларда намоён бўлиб, фаолиятни Директорлар кенгаши бошқаради. Бу каби катта фаолиятларда гендер фарқлари ўз аҳамиятини йўқотади. Шу сабабли фақат кичик тадбиркорлик нуқтаи назаридан услубий ёндашув шакллантирилди.

Меҳнат шартномасиз даромад топишнинг яна бир кенг тарқалган шакли – Ўз-ўзини банд қилиш бўлиб, бир қатор халқаро маълумотлар базаларида тадбиркорлик кўрсаткичи сифатида тўлиқ тан олинади ва баъзи мамлакатларда ёлғиз тадбиркор(Sole proprietors) деб ҳам эътироф этилади. Чунки қиймат яратиш уни сотиши ва даромадини ўзи ошира олиши тадбиркорлик хусусиятларидан ҳисобланади. Ўз-ўзини банд қилганлар кўрсаткичлари халқаро даражада уйғунлаштирилган ҳолда Халқаро меҳнат ташкилоти(ILO) томонидан ҳар йили шакллантирилади.³⁷ Сабаби улар функцияси ва иш профили бўйича ишчиларга яқинроқ. Аслида, ўз-ўзини иш билан таъминлайдиганлар фаолиятининг турлари жуда кўп, масалан, такси ҳайдовчилари, чақалоқ парваришлайдиганлар, тикувчилар ва ҳ.к.. Ҳозирги замонавий тушунча сифатида Ўз-ўзини банд қилганларни фрилансерлар дея

³⁷ Van Stel, A. (2004), "COMPENDIA: mamlakatlar va vaqt o'tishi bilan biznesga egalik ma'lumotlarini uyg'unlashtirish", Scales Research Reports N200413, EIM Business and Policy Research.

аталмоқда. Фикримизча, Ўз-ўзини банд қилишни тадбиркорликнинг илк босқичига қиёслаб, “квазитадбиркорлик” дейиш мумкин ва бу айнан аёллар учун тадбиркорликнинг жуда қулай шакли сифатида истиқболлидир.

Бизнингча, “**Аёллар тадбиркорлиги**” деганда – тадбиркор аёл ёки аёлларнинг салмоқли иштирокидаги гуруҳи томонидан йўлга қўйилган ва ривожлантирилаётган, ходимларнинг камида 50 фоизи аёллардан иборат бўлган, таваккалчилик билан қиймат яратувчи бизнес фаолиятидир.

Демак, америкалик эксперт Одра Шаллал қайд этганидек: “XXI асрда аёллар тадбиркорлиги бутун жаҳон, хаттоки Яқин Шарқ ва Африка иқтисодиётининг ўсишида хал қилувчи бўғинга айланди, Европа Иттифоқи давлатлари ҳам бу ҳақиқатни тан олган, лекин ўқимишли, ўзларининг бизнес ғояларига эга тадбиркор аёллар кўп сонли бўлишига қарамай, уларнинг тадбиркорлик фаолиятларини йўлга қўйишлари осон кечмаяпти”³⁸. Бу масалани ҳал қилишда аёллар тадбиркорлигининг ўзига хос хусусиятлари ва омилларини назарий жиҳатдан ўрганиш етакчи аҳамият касб этади.

1.2. Аёллар тадбиркорлигининг ўзига хос хусусиятлари ва унга таъсир этувчи омиллар

Аёллар тадбиркорлик фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини ёритиб беришда бизнес жараёнларига уларнинг хос ёндашувлари, тамойиллари, фаолиятдаги фарқли жиҳатлари, тадбиркор аёллар дуч келадиган тўсиқлар ва тадбиркорлик билан шуғулланишга туртки берувчи омилларнинг назарий асосларини ўрганиш устувор аҳамиятга эга деб ҳисоблаймиз.

1970 йилларда содир бўлган гендер революциясидан кейин, фанга аёлларнинг иқтисодиётдаги иштироки бўйича кўплаб кўрсаткичлар аён бўла бошлади. Хусусан, масаланинг турли жиҳатларига оид бир қатор мақолалар, монографиялар ва бошқа турдаги илмий ишлар пайдо бўла бошлади.

³⁸ Одра Шаллал. Мир стереотипов. Что мешает женскому предпринимательству? (Электрон ресурс). Кириш режими: <https://www.forbes.ru> >forbes.women (муружаат қилинган сана 13.05.23).

Мавзуга оид илмий ишлар муаллиф томонидан ўрганилиб, аёллар юритаётган бизнеснинг бошқа тадбиркорлик субъектларидан фарқловчи ўзига хосликлари ҳақидаги қуйидаги чизма шакллантирилди(1.4-рasm).

1.4-рasm. Аёллар тадбиркорлигининг ўзига хос хусусиятлари³⁹

Расмда тилга олинган хусусиятларга бирма-бир тўхталиб ўтамиз. АҚШлик олим Р.Л.Аринсон ўзининг тадқиқотида аёллар одатда эркакларга қараганда фаолият давомийлиги қисқарок бўлишини қайд этди. Табиийки, бу ҳолат аёлларнинг уй ишлари ва оилавий масъулиятлари натижаси, шунингдек, баъзи ҳолларда аёлларда ишлаш ҳохиши йўқ бўлиш эҳтимоли билан боғлиқ, деган фикрдамиз.

Бошқа бир гуруҳ олимлар эса уларнинг турли соҳаларда ўзларини синаб кўришга мойилликларини аниқладилар⁴⁰. Яъни, хотин-қизларнинг иш фаолияти эркакларга қараганда ўзгарувчан бўлиши аниқланди. Шунингдек, аёлларнинг бизнесни бошлашга қизиқишлари маданий омиллар ва дискриминация туфайли эркаклардан фарқ қилиши мумкин. Бундан ташқари, S.Каназаша мақоласида аёлларнинг эркакларга нисбатан ўз-ўзини банд

³⁹ Адабиётлар таҳлили асосида муаллиф томонидан тузилди

⁴⁰ Allen, E., Langowitz, N. and Minniti, M. (2007) The 2006 Global Entrepreneurship Monitor Special Topic Report: Women in Entrepreneurship. Center for Women Leadership, Babson College. Babson Park, MA

килишни кўпроқ афзал кўришини исботлади⁴¹. Ўзбекистондаги ҳолат ҳам бунга мисол бўла олади: 2021 йилда жами банд аёлларнинг 49,2 фоизи, эркекларнинг эса 39,4 фоизи ўз-ўзини банд қилганлар сирасига кирди⁴².

Аёллар юритадиган бизнес ҳажм жиҳатидан кичикроқ бўлишга мойиллиги ҳам илмий асосланган. ГЕМ(Global Entrepreneurship Monitor) ҳисоб-китобларига кўра, тадбиркор аёлларнинг қарийб 36,6 фоизи дастлабки босқичда яқка тартибдаги тадбиркор сифатида ҳамкорларсиз ва ходимларсиз фаолият юритар экан, эркек тадбиркорларнинг эса 24,6 фоизига мазкуз хусусият хос⁴³. Бундан ташқари, олимлар аёллар бизнеси эркекларникига қараганда камроқ фойда келтириши ва ҳатто бир хил соҳадаги таққослашларда ҳам аёллар камроқ савдо айланмасини яратишини кузатишган. Умумий маънода аёллар эркекларга нисбатан 24% камроқ даромадга эга⁴⁴. Бошқа бир манбаада эса ОЭСД(Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти)га аъзо мамлакатларда касби ва таълим даражасидан қатъи назар, иш ҳақининг гендер фарқи салмоқли 16 фоизни ташкил этиши қайд этилган⁴⁵. Бу каби контраргументлар аёллар тадбиркорлигининг маълум маънода иқтисодий фойдаси камлигини қиёсий таҳлил асосида қайд этсада, биз бу жиҳатларни 1 параграфда санаб ўтилган аёллар тадбиркорлигининг ижобий ижтимоий-иқтисодий функцияларига таянган ҳолда, унинг ўзига хос хусусиятлари деб қарашни афзал кўрдик.

Мавзуга доир бошқа тадқиқотлар хотин-қизлар тадбиркорлигининг куйидаги характерли жиҳатларини санаб ўтган:

- тадбиркор аёллар кўп ишчи кучига эҳтиёж бўлмаган тармоқларда кўпроқ фаолият юритадилар;

⁴¹ Kanazawa, S. (2005) Is 'discrimination' necessary to explain the sex gap in earnings? *Journal of Economic Psychology* 26(2): 269–287.

⁴² О'з-о'зини банд қилганларнинг жами бандлар сонидagi улushi, %. www.stat.uz

⁴³ GEM Report. Women's Entrepreneurship 2020/21: Thriving Through Crisis. 15p.

⁴⁴ Селим Джахан Доклад о человеческом развитии 2015. Труд во имя человеческого развития. Россия // Опубликовано для Программы развития Организации Объединенных Наций (ПРООН). – PBM Graphics, предприятие компании RR Donnelley, 2015.

⁴⁵ OECD Multilingual Summaries OECD Employment Outlook 2017. -[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oecd.org/els/oecd-employment-outlook-19991266.htm> (22.11.2017).

- аёлларда меҳнат фаолияти билан бир каторда уйдаги масъулиятлари ҳам бор ва шу сабабли улар учун иш вақтини мувозанатлаш жуда муҳим.

- аёллар тадбиркорлик соҳасига эркакларга қараганда кеч кириб келади ва ўз бизнесини ривожлантиришга улгурмайди⁴⁶. Аммо бу ҳолатларнинг асл сабаби ва келиб чиқиши тўлиқ илмий асослаб берилмаган.

Бошқа бир изланишда олим Ю.С.Семёнова катта ва ўрта ёшдаги олий маълумотли аёллар тадбиркорлик фаолиятида юқори натижаларга эришишга муваффақ бўлишади⁴⁷ деб хулоса қилган. Олимнинг фикрига қўшимча қилган ҳолда, олий маълумотли бўлмаётган туриб ҳам тадбиркорликда муваффақиятга эришаётган хотин-қизларнинг жамиятимизда кўп учратиш мумкинлигини қайд этиш зарур. Шунингдек, Семёновага тегишли фикрга ғарб олимлари хулосаларида ҳам контрагументлар учратдик. Масалан, Венчур бизнеси журналида чоп этилган Фишер ҳаммуаллифлигидаги эркак ва аёл меҳнат фаолияти ўртасидаги фарқлар ҳақидаги тадқиқотда маълум бўлдики, аёл раҳбарлик қиладиган корхоналарда уларнинг маълумоти пастлиги ёки тажрибаси йўқлиги тўсқинлик қилади деган фикр асоссиз. Қўшимча сифатида, тадбиркор аёллар учун мақсадли тармоқда шогирдликка тушиш ҳам фойдали бўлиши аниқланди.

Ю.Малышевскаянинг фикрича, аёл тадбиркорларнинг қуйидаги ўзига хос хусусиятлари мавжуд:

- асосан 25 ёшдан 50 ёшгача бўлган аёллар тадбиркор бўладилар;
- аёллар эркакларга қараганда ўз меҳнат маҳсулига масъулиятлироқдирлар;
- аёлларга хос ишлаб чиқариш фаолиятида хотин-қизлар кўпроқ иштирок этади⁴⁸.

⁴⁶ Кипервар Е.А. Женское предпринимательство: особенности и перспективы развития в регионах / Е. А. Кипервар, М. А. Савелова // Омский научный вестник. – 2009. – №2(76). – С. 97

⁴⁷ Семенова Ю.А. О социальном механизме оптимизации женского предпринимательства // известия саратовского университета. Новая серия. Серия: Социология. Политология. 2013. N 13(1). С 33-35

⁴⁸ Малышевская Ю.Ю. Особенности формирования социальной группы «женщины-предприниматели» / Ю. Ю. Малышевская // Социально политические науки. – 2013. – №4. – С. 27

Шунингдек, оилавий бизнесда ҳам аёллар эркакларга нисбатан анча фаол эканлигини кўрамиз. Бу шундан далолатки, кўплаб олимлар хулоса қилганидек, аёллар бизнесда ўзларини яхшироқ намоён қилишади. Аёллар тадбиркорлиги етакчилик, янги истиқболларини ўрганиш, мувофиқлаштириш, бошқариш ва назорат қилиш каби тамойилларга асосланишини айтиш мумкин. Тадбиркор аёллар, шунингдек, барча тадбиркорларга тегишли бўлган таваккалчилик, ташкилотчилик ва инноваторлик каби тамойилларга ҳам амал қилади.

Тадбиркорлик бўйича тадқиқот олиб борувчилар аёл тадбиркорларнинг иштироки ва ижро кўрсаткичларидаги фарқларга кўп йиллар давомида қизиқиб келишган. Кембриж университети олими С.Паркер қайд этишича, баъзи мустасно давлатлар бўлсада, деярли барча ривожланган мамлакатларда эркакларнинг аёлларга нисбатан кўпроқ улуши тадбиркорлик билан шуғулланади⁴⁹. Ушбу фарқли жиҳатни, яъни, тадбиркорлик билан шуғулланишдаги гендер тафовутларини тушунтириш учун К.Браш⁵⁰ ва М.Минити⁵¹ каби олимлар томонидан салмоқли илмий тадқиқот ишлари олиб борилди. Уларнинг хулосаларига кўра, тадбиркорликда аёллар улушининг нисбатан камлиги уларнинг оила ва жамиятдаги ижтимоий роллари натижасида шаклланади ва турли хил чекловлар, айниқса, молиялаштириш манбааларига тўсиқлар борлиги билан изоҳланади.

Жахонда сўнгги йилларда олиб борилаётган тадқиқотларда ҳам аёллар тадбиркорлигини ўрганишнинг устувор масаласи сифатида тадбиркорлик фаолиятида аёллар дуч келадиган тўсиқларни тушунтирувчи изланишлар асосий ўрин эгаллайди. Жумладан, Н.Ю.Уткинанинг тадқиқотларида замонавий тадбиркор аёлларга хос бўлган ижтимоий ва маданий стереотиплар билан боғлиқ асосий гендер муаммоларига алоҳида тўхталиб ўтади⁵².

⁴⁹ Parker, S. C. (2009). *The economics of entrepreneurship*. Cambridge, MA: Cambridge University Press

⁵⁰ Brush, C. (2006). *Women entrepreneurs: A research overview*. In M. Casson, B. Yeung, A. Basu, & N. Wadesdon (Eds.), *Oxford handbook of entrepreneurship*. Oxford, UK: Oxford University Press

⁵¹ Minniti, M. (2009). *Gender issues in entrepreneurship*. *Foundations and Trends in Entrepreneurship*, 5(7–8), 497–62

⁵² Уткина, Н. Ю. Объективные и субъективные факторы развития женского предпринимательства в России / Н. Ю. Уткина // *Женщина в российском обществе*. – 2017. – № 1 (82). – С. 17-27.

“Ўзбекистон фуқароларини тинглаб” миллий сўровномаси маълумотларига кўра⁵³, айнан 25-30 ёшлилар орасида таълимни, касбий тайёргарликни давом эттирмайдиган ва ишламайдиганларнинг (НЕЭТ) улуши 54,6 фоизни ташкил қилади. Ёш аёллар учун НЕЭТ кўрсаткичи ушбу ёш гуруҳидаги йигитларга нисбатан доимий равишда юқори бўлиб, 24,8 фоизга нисбатан 74,0 фоизни ташкил этди. Ёш аёлларга ўз даромадларини топиш истагига тўсқинлик қилувчи омиллар - бу уй шароитида ва оилада ғамхўрлик қилиш вазифалари ва иқтисодий имкониятларни излаб, кўчиб кетиш имкониятининг пастлигидир. Шаҳар марказларида яшайдиган тенгдошлари билан таққослаганда, қишлоқ ёшлари ўқишни давом эттириш ёки иш билан таъминланиш учун камроқ имкониятларга эга бўлганлиги сабабли, тадбиркорлик билан шуғулланишга қизиқиш билдирмоқдалар. Умуман олганда, мамлакат бўйлаб ёшлар ўз ижтимоий ҳаракатчанлигини оширишда мавжуд алоқалар (ва оилалилик), оиланинг иқтисодий имкониятлари нақадар муҳимлигини таъкидлайдилар.

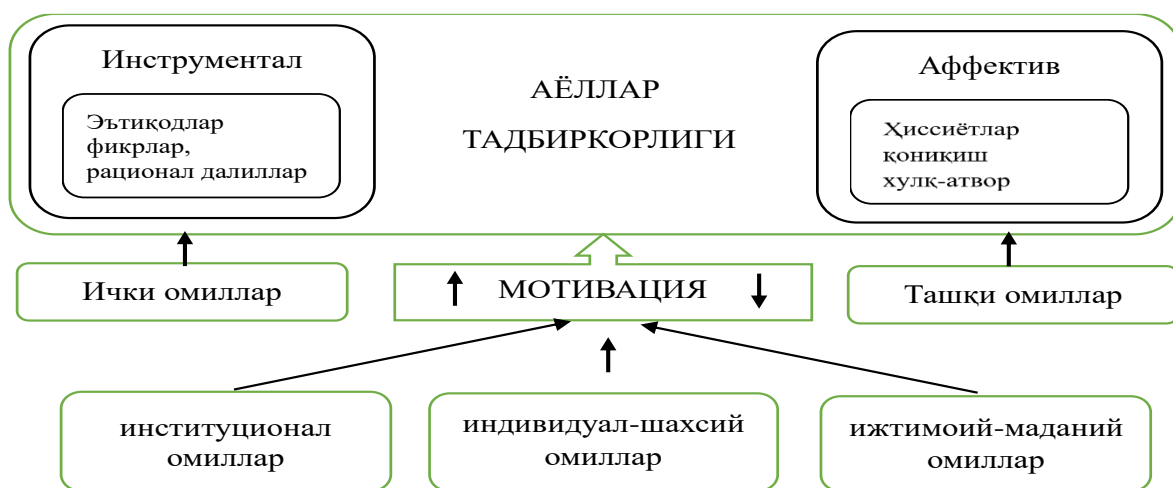
Аёллар иқтисодий фаоллигига таъсир этувчи омиллар кенг доирада Р.Убайдуллаева, Л.Максакова, Д.Артиқова, Н.Рахимова каби маҳаллий олимлар тадқиқотларида ҳам батафсил ёритилган. Тадқиқотчилар аёлларнинг иқтисодий фаоллигига, айниқса, демографик омил катта таъсир ўтказди, деб ҳисоблайдилар. Аслида ҳам олима М.Ирисова айтганидек, аёлларнинг иқтисодиётдаги ўрни жамият ривожлангани сари ўзгариб боради. Демак, ҳозирги рақамлаштирилган бозор иқтисодиёти тамойилларига асосланган жамиятимизда хотин-қизларнинг иқтисодиётга фаол ҳисса қўшишига тўсқинлик қилувчи омиллар бирмунча сустлашаётгани XXI асрнинг ўзига хослиги сифатида намоён бўлади.

Жамиятдаги институтларнинг аёллар ва эркаклар тадбиркорлигига таъсири ҳақидаги Олимлар С.Эстрин ва Т.Микиевич тадқиқотларида дунёнинг 55та давлатида ўтказилган Глобал тадбиркорлик мониторинги (Global

⁵³ World Bank and UNICEF (2018)

Entrepreneurship Monitor survey – GEM) va maʼalлий maʼlumotlarни ўрганиб чиқиб қуйидагича хулосага келишди: “давлат сектори устунлик қиладиган мамлакатларда аёллар тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш эҳтимоли эркекларга нисбатан камроқ, қонун устуворлиги эса одатда гендер эффектларига эга эмас деб топилди, яни қонунларнинг ишламаслиги иккала жинс вакиллариға ҳам бирдек салбий таъсир кўрсатади. Бироқ, аёлларга нисбатан дискриминациянинг кўчага чиқишни чеклаш каби кўринишлари, улар тадбиркорликни бошлаган тақдирда ҳам, иш билан бандликни ошириш нуқтаи назаридан фаолиятнинг юқори натижаларга эришиш эҳтимолини камайтиради, ўз-ўзини банд қилиш бундан мустасно”⁵⁴. Бу хулоса мамлакатимиз хотин-қизларининг тадбиркорлик фаолиятини узоқ вақт кичик миқёсда қолиб кетишини маълум маънода изоҳламоқда.

Хотин-қизларни тадбиркорликка жалб қилиш ва пировардида уларнинг ижтимоий-иқтисодий фаоллигини ошириш масаласи узоқ йиллар давомида ниҳоятда долзарб муаммо бўлиб келган. Вазиятнинг бу зайлда ривожланиши бир қанча омиллар таъсири билан изоҳланади. Олиб борилган тадқиқотлар натижасида аёлларнинг тадбиркорлик фаолиятини бошлашларидаги асосий омилларни моҳиятига қараб қуйидагича гуруҳладик(1.5-расм).

1.5-расм. Аёллар тадбиркорлигига таъсир этувчи омиллар тавсифланиши⁵⁵

⁵⁴ https://www.researchgate.net/publication/254556146_Institutions_and_female_entrepreneurship

⁵⁵ Жумаева М.А. Тадбиркорликда аёллар иш билан бандлигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари. “Бизнес эксперт” илмий журнал, 5-сон, 2022 йил. 121б.

Мазкур расмдан аён бўляптики, аёллар тадбиркорлигига таъсир этувчи барча омиллар бир нуқтада – мотивацияда кесишади, яъни уч гуруҳга ажратилган кенг қамровли омиллар охир-оқибат аёлларнинг тадбиркорлик қилишга мотивациясини сўндириши билан тўсикқа айланади ва салбий таъсирини намоён этади ёки аксинча.

Замонавий тадқиқотчилар тадбиркорликни икки таркибий қисмдан ташкил топган конструкция деб ҳисоблайдилар: инструментал – эътиқодлар, фикрлар, рационал далиллар⁵⁶ ва аффектив - ҳиссиётлар, қониқиш, хулқ-атвор⁵⁷. Олимлар ушбу конструкцияга таъсир қилувчи, хусусан аёллар томонидан ўз бизнесини бошлаш тўғрисида ҳал қилувчи таъсир кўрсатадиган бир қатор омилларни аниқлаганлар: институционал, ижтимоий-маданий ва индивидуал-шахсий.

Институционал омиллар. Институционал назария издошлари “жамиятдаги расмий – қабул қилинган қонунлар, нормалар ва норасмий ижтимоий институтлар – жамиятда шаклланган маданият, эркак ва аёл ролларини тақсимлаш анъаналари, индивидуализм, инфратузилманинг мавжудлигини ва уларнинг аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш ёки тўсқинлик қилишга ўз таъсирини кўрсатиши”⁵⁸ни таъкидлайдилар.

Оила ижтимоий институт сифатида бошқа ижтимоийлашув агентликлари билан бир қаторда(қўплаб миллий анъаналарга содиқ жамиятларда оила доминант ролга эга) ёш авлоднинг касбий стратегиясини шакллантиришда муҳим рол ўйнайди. Қизларнинг касбий танлов стратегиясини шакллантириш жараёнида ота-оналар ўз фарзандлари учун дастлабки намуна сифатида намоён бўлади ва улар учун билим, тажриба, маълумот ва қўллаб-қувватлаш манбаи бўлиб хизмат қилиши мумкин.

⁵⁶ Liñán F., Fayolle A. A systematic literature review on entrepreneurial intentions: Citation, thematic analyses, and research agenda // The International Entrepreneurship and Management Journal. – 2015. – № 114. – p. 907-933. – doi: 10.1007/s11365-015-0356-5.

⁵⁷ Fernandes T., & Proença J. Reassessing relationships in consumer markets: Emotion, cognition, and consumer relationship intention // Journal of Relationship Marketing. – 2013. – № 1. – p. 41-58. – doi: 10.1080/15332667.2013.763719.

⁵⁸ Bruton G., Ahlstrom D., Li H.L. Institutional theory and entrepreneurship: where are we now and where do we need to move in the future? // Entrepreneurship Theory and Practice. – 2010. – № 3. – p. 421-440. – doi: 10.1111/j.1540-6520.2010.00390.x.

Ишбилармон ота-оналар фарзандларининг оилавий бизнесни давом эттириши ёки ўз бизнесини очиши эҳтимоллини оширади. Бу балоғат ёши(12-17 ёш) ва болалик (8-11 ёш) давридагига нисбатан ўсмирлик (18-21 ёш) даврида кўпроқ таъсирга эга бўлади⁵⁹.

Индивидуал-шахсий омиллар. Бир қатор олимлар фаолият турини танлашда индивиднинг шахсий хусусиятларининг муҳим ролига тўхталмоқдалар⁶⁰. Маълумки, тадбиркорлик анъанага кўра кўплаб мамлакатларда эркакларнинг фаолият соҳаси ҳисобланади, чунки у мустақиллик, қатъият, талабчанлик, таваккалчилик каби фазилатларга эга бўлиш заруратини келтиради, аёллар эса улардан фарқли ўлароқ, заифлик, ҳиссиётлилиқ, таъсирчанлик каби фазилатлар билан гавдаланади, бу эса меҳнат бозори конъюнктурасини ва умуман бандликни шакллантирган ҳолда улар касб-ҳунар таълимини, фаолият соҳасини танлашига, бандлик ва карерага бевосита таъсир кўрсатади.

Ижтимоий-маданий омиллар. Ўз бизнесини бошлаш қарорига таъсир қилувчи шахснинг индивидуал хусусиятларидан ташқари, бошқа омиллар – маданият, менталитет, урф-одатлар, маълум бир жамиятдаги гендер роллари ҳақидаги ғоялар, эркаклар ва аёллар ҳуқуқларининг тенглиги, де юре, де факто муҳим ҳисобланади. С.С.Боун, Б.Л.Чуа, К.Э.Нойперт тадқиқотларида тадбиркорликнинг гендер жиҳатига эътибор қаратиб, маданий хусусиятлар эркаклар ва аёлларга турлича таъсир қилишини таъкидладилар: тадбиркорлик маданияти юқори бўлган мамлакатларда тадбиркор аёллар кўпроқ бўлади⁶¹.

Д.Дозе ва С.Г.Уолтерларнинг таъкидлашича, янги бошлаган тадбиркор тақлид орқали муваффақиятли тадбиркордан бизнес юритишнинг ижобий тажрибасини олиши унга билимлар, кўникмалар, компетенциялар тез трансмиссиясига хизмат қилади, ахборот ва ресурслардан фойдаланиш

⁵⁹ Criaco G., Sieger P., Wennberg K., Chirico F., Minola T. Parents' performance in entrepreneurship as a "double-edged sword" for the intergenerational transmission of entrepreneurship // Small Business Economics. – 2017. – № 4. – p. 841-864. – doi: 10.1007/S11187-017-9854-X.

⁶⁰ Giménez D., Calabrò A. The salient role of institutions in women's entrepreneurship: a critical review and agenda for future research // International Entrepreneurship and Management Journal. – 2018. – № 14. – p. 857-882.

⁶¹ Vaughn C.C., Chua B.L., Neupert K.E. The normative context for women's participation in entrepreneurship: a multicountry study // Entrepreneurship Theory and Practice. – 2006. – № 5. – p. 687-708

имконини беради ва шу орқали тадбиркорлик хатти-ҳаракатини рағбатлантиради. Шунингдек, “муваффақиятли фаолият кўрсатувчи бизнес билан яқинлик нафақат ўз бизнесини бошлаш учун ижобий туртки бўлади, балки ўша жамиятда тадбиркорлик маданиятини шакллантириб, тадбиркорлик тармоғини яратиш учун ёрдам беради”⁶². Бу фикрлар ўтган асрнинг охирида нашр қилинган Фишер ҳаммуаллифлигидаги(2-илова 5-банд) тадқиқотда айтилган фикрларнинг мантиқий давоми десак ҳам бўлади. Яъни, иккиси ҳам тажрибали аёл тадбиркор ва энди иш бошламоқчи бўлган аёл ўртасидаги муносабатларнинг ижобий таъсирини исботлайди.

Тадқиқотларда ўрганилган навбатдаги омилга кўра, бола парваришlash таътилининг давомийлиги аёлларнинг тадбиркорлик фаоллигига таъсир кўрсатиши мумкин: ижтимоий сиёсати сушт мамлакатларда болани парвариш қилиш ва тарбияlash харажатларини қопlash учун аёллар қисқа вақт ичида ишга қайтишга мажбур бўлишади ва нотўлиқ иш қунили ишни танлашади ёки, аксинча, ишдан бўшаб, ўз оналик вазифаларини мустақил тарзда бажаришади. Шу ўринда, ўз бизнесини бошлаш - бу бандликни ва бола парваришини бирлаштиришга имкон берадиган мувозанатли ечим сифатида юзага келади.

Бундан ташқари, жамиятлар ижтимоий тузилишининг ўзига хос хусусиятидан келиб чиққан "индивидуал/жамоавий" дихотомияси⁶³ ҳақида айтиб ўтиш зарур. Хусусан, индивидуалистик жамиятларда (АҚШ, Австралия, Буюк Британия) иқтисодиёт, бизнес, индивидуал ютуқлар ва муваффақиятларга, индивидуал онгнинг жамоавий онгдан устунлигига кўпроқ аҳамият берилади, бу эса шахсга жинсидан қатъи назар, ўз имкониятларини амалга ошириш учун имкониятларни очади, шу жумладан тадбиркорлик соҳасида ҳам⁶⁴. Шунингдек, жамоавий жамиятларда (Чили, Греция, Мексика),

⁶² Dohse D., Walter S.G. Knowledge context and entrepreneurial intentions among students // Small Business Economics. – 2012. – p. 87

⁶³ Hofstede G. Dimensionalizing cultures: the Hofstede model in context. Online Readings in Psychology and Culture. URL: <https://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=orpc>

⁶⁴ Жумаева М.А. АЁЛЛАР ТАДБИРКОРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МОЛИЯ-БАНК ТИЗИМИ. "MOLIYA BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI, ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami. T.: TDIU 2022. 196 b.

унинг аъзолари бирдамлиги қайта ишлаб чиқариш ва анъанавий патриархал ҳаёт тарзи, ролларнинг гендер бўлиниши сақланиб, кенгайтирилган оила аъзоларига ғамхўрлик қилиш зарурлигини назарда тутди, бу эса ўз бизнесини бошлаш учун қўшимча сабаб бўлади. Оилани қўллаб-қувватловчи ижтимоий сиёсатга эга бўлган ижтимоий мамлакатларда(Дания, Швеция, Норвегия) болаларни парвариш қилиш бўйича нафақалар миқдори кам ёки умуман йўқ бўлган мамлакатлар(Канада, АҚШ, Австралия)га нисбатан аёлларнинг тадбиркорлик фаолиятининг паст даражаси мавжуд⁶⁵. Қарангки, ижтимоий сиёсат жуда кучли мамлакатларда аҳолининг асосий эҳтиёжлари қондирилиши ҳисобига тадбиркорликда аёлларнинг фаоллиги бирмунча пастроқ экан.

Бошқа томондан қараганда аёлларни бизнес бошлашларига таъсир қилувчи омилларни ташқи ва ички факторларга бўлиш мумкин. Ички омиллар жумласига қуйидагилар киради:

- мустақилликка интилиш;
- ўз-ўзини англаш ва назорат қилиш истаги;
- қатъиятлилиқ;
- янги фирма яратиш билан боғлиқ қийинчиликларни енгишга қизиқиш;
- ўз маҳорати ва тажрибасини ривожлантириш имконияти;
- ўз тақдирини ўзи ҳал қилиш хоҳиши.

Бир қатор олимлар аниқлашича, аёллар тадбиркорлик фаолиятини бошлашларининг энг муҳим руҳий омилларидан бири бу иш ва шахсий ҳаёт балансига эришиш имконини берувчи мослашувчан тартибли касбга эга бўлиш истагидир. Бошқача қилиб айтганда бизнес билан банд бўлиш – бу оилавий сабабларга кўра меҳнат бозорини тарк этган аёллар учун муқобил ечим бўла оладиган стратегия десак адашмаган бўламиз. Қизиғи шундаки, кўплаб тадқиқотлар оила ва иш ўртасидаги мувозанатни аёлларнинг

⁶⁵ Thébaud S. Passing up the job: the role of gendered organizations and families in the entrepreneurial career process // Entrepreneurship Theory and Practice. – 2016. – № 2. – p. 269-287.

тадбиркорлик бошлашига сабаб сифатида эътироф этса, олим Мрозковский ишида бу омил аёллар учун янги бизнесни яратишда энг катта тўсиқ дея бутунлай тескари аргумент берилган. Бу фикрларни юритиладиган бизнеснинг хажми ва сарфланадиган вақт билан изохлаш мумкин. Яъни бошланаётган фаолият аёлни жуда банд қилиб қўйиб оилавий мажбуриятларидан чалғитса Мрозковский айтганидек тўсиқ бўлади, аммо аёлларнинг кунига бир неча соат сарфлаб даромадли меҳнат фаолияти билан шуғулланиши ва оиласига ҳам вақт ажрата олиши, қатъий режимли ишда бориб ишлагандан кўра афзал ва бунда туртки берувчи сабаб деса бўлади.

Ташқи омиллар, асосан, ўз-ўзини иш билан таъминлаш истаги ва шу билан бирга, ишсизлик ўрнига тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш истаги билан тавсифланади. Тадқиқот давомида факторлар бўйича юқорида келтирилган илмий хулосалар Ўзбекистон шароитида аёллар ўртасида сўровнома ўтказиш орқали ўрганилди ва натижалар 2.2-параграфда батафсил баён этилди.

Навбатдаги параграфда эса аёлларнинг тадбиркорлик фаолиятига имкониятларни кенгайтираётган хорижий мамлакатлар ва Ўзбекистон тажрибаси ўрганиб чиқилади.

1.3. Аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашнинг хорижий мамлакатлар тажрибаси

Мамлакатимизда айни пайтга қадар КБХТ олимлар томонидан ҳар тарафлама ўрганилган бўлсада, аёлларга тегишли бизнеснинг ривожланиш муаммолари тўғрисида қатор тадқиқотлар олиб бориш зарурати ҳали ҳануз мавжуд. Чунончи, чет элда аёллар тадбиркорлигини ташкил этиш ва ривожлантириш, уни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш усуллари ва тамойиллари мамлакатимиздаги ҳолат билан қиёсий таҳлил қилиниши лозим. Шу асосда Ўзбекистонда тадбиркор аёллар фаолиятини ривожлантириш ва унинг мамлакат иқтисодий ривожига қўшадиган хиссасини кўпайтириш

йўллари ишлаб чиқилади. Хотин-қизлар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш масалалари турли даражаларда деярли барча мамлакатларда учрайди. Аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш аёлларга ўз бизнесини ташкил қилишда уларга энгилликлар берилишини назарда тутлади. Мана шундай қўллаб-қувватлашнинг воситалари сифатида микрокредитлар бериш (Франция, Испания), таълим (Венгрия), ижтимоий суғурталаш жамғармасига бўладиган ажратмаларнинг пасайиши (Испания) кабиларни айтиш мумкин⁶⁶.

Жаҳон тажбирасини ўрганиш учун яқин йилларгача (АҚШдан ташқари) хатто ривожланган давлатлар бўйича ҳам аёллар тадбиркорлик фаолияти ҳақида аниқ ва ишончли, миқдорий далиллар камёб бўлган. Бироқ 2006 йилда Глобал тадбиркорлик мониторинги (Global Entrepreneurship Monitor – GEM) жамоаси томонидан илк бор кўплаб ривожланган ва ўрта даромадли мамлакатлардан аёллар тадбиркорлиги бўйича глобал миқёсда тизимли ёндашув асосида маълумот йиғиш бошланди. Шунингдек, Жаҳон Банки ва бошқа халқаро агентликлар ҳам кўплаб давлатларда, хусусан паст даромадли Африка ўлкаларида тегишли маълумотлар базасини шакллантира бошлашди. Маълум бўлдики, бутун дунё бўйича аёллар тадбиркорлигининг ўсиш суръатлари ва кўринишлари жуда хилма-хил. Ушбу тенденцияларни ҳар доим ҳам даромад даражаси ёки маданиятлар ўртасидаги фарқ билан изоҳлаб бўлмайди. Аксарият ҳолларда ривожланган мамлакатлардаги аҳолида тадбиркорлар улуши жуда кам, аммо ривожланаётган ва даромади паст ўлкаларда тадбиркор деярли ярим аҳолини ташкил этар экан.

Аёллар тадбиркорлиги ривожини минтақалар бўйича кўриб чиқишда 2021 йилда ГЕМ ишлаб чиққан “Women’s Entrepreneurship 2020/21: Thriving Through Crisis” номли ҳисоботидан фойдаланилди. Унга кўра, **Марказий&Шарқий Осиё** худудида дастлабки босқичдаги жами тадбиркорлик фаолияти(TEA – Total early-stage Entrepreneurial Activity)нинг

⁶⁶ Бандликнинг самарали сиёсати: аёлларнинг меҳнат қилиш имкониятларини амалга ошириш. Таҳлилий маъруза/ ўзбекча таҳрири. URL: https://www.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/IJN-Publications/PB_gender_employment/un_uzb_PB_gender_empI_oyment_uzb.pdf

Энг юқори кўрсаткичи ҳозирги кунда мамлакат аёлларининг бешдан бири бизнес стартап билан машғул бўлган Қозоғистонда экани аниқланди. Минтақадаги аксарият(Ҳиндистон бундан мустасно) даромади паст бўлган ва аёл ишчи кучидан юқори даражада фойдаланиладиган мамлакатларда аёлларнинг ТЕА бўйича юқори фаоллиги қайд этилди. Афсуски, Ўзбекистондаги ҳолат мазкур тадқиқотда ўрганилмаган. Марказий Осиё шароитида аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашда халқаро институтларнинг ўрни катта. БМТ таркибидаги UN woman тузилмаси, ХМТ(ILO), Жаҳон банки, Осиё тараққиёт банки ва WAGE (Woman and girls empowered) консорсиум каби халқаро ташкилотлар доимий равишда Марказий Осиё мамлакатларидаги аёлларни қўллаб-қувватлаш учун турли конференциялар, лойиҳалар ва грант дастурларини эълон қилишади.

Европа Иттифоқи таркибига кирувчи мамлакатлар иқтисодиёти интеграцион хусусиятга эга бўлган ҳолда, ушбу минтақада аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш мамлакатлардаги ишсизлик даражасини камайтириш ва янги иш ўринларини яратишга қаратилганлигини кузатишимиз мумкин. Европа аёлларининг тадбиркорлиги дунёнинг бошқа минтақаларидагига қараганда камроқ улушга эга: Европа аёлларининг атиги 5,7%и, дунё бўйича эса ўртача 11% аёллар бизнес юритади. Бунга сабаб уларда бошқа ишда ишлашга қулай шароитлар мавжудлиги ҳамда ҳукумат томонидан ишсизликда ва бола парваришида жуда юқори ижтимоий ҳимоя тизими йўлга қўйилганлиги десак муболаға бўлмайди. Шунингдек, ўрганишлар натижасида европалик аёллар саноат секторида эркаклар билан бирмунча тенг иштирок этиши аниқланди, хаттоки, Нидерландия ва Швейцарияда АКТ соҳасида аёл тадбиркорлар етакчилик қилади⁶⁷.

Лотин Америкаси ва Кариб денгизи минтақасида дунёдаги энг жонли, фаол бизнесларни ўз ичига олган иқтисодиётлар жойлашган. Дарҳақиқат,

⁶⁷ Minniti M., Naudé W. 2010. Introduction: What do We Know about the Patterns and Determinants of Female Entrepreneurship across countries? European Journal of Development Research. 22(3). P. 277–293. DOI: 10.1057/ejdr.2010.17.

ушбу минтақа аёллар юритадиган тадбиркорликнинг юқори ўсиш тенденциялари ва асосан эркаклар устунлик қиладиган ишлаб чиқариш ва транспорт секторидаги фаол иштироки билан фахрланса арзийди. Уларнинг фаолияти иш ўринларини яратиш ва экспорт қилиш бўйича жадал характерга эга бўлмасада, эркакларга нисбатан кўпроқ инновацион маҳсулот ва хизматлар таклиф этиши билан сезиларли фарқ қилиши аниқланди. Масалан, Колумбияда инновацион маҳсулот тақдим этадиган бизнеследилар эркак тадбиркорларга нисбатан икки баробар кўп.

Яқин Шарқ ва Африка минтақаси дунёда аёлларнинг тадбиркорлик билан шуғулланиш истаги борасида етакчилик қилади. Ушбу ҳудуднинг ажабланарли томони шуки, бизнес эгалигида аёллар ва эркакларнинг деярли тенг нисбатига эришган мамлакат – Ангола(мамлакат аҳолисининг ярми тадбиркор), шунингдек, энг паст кўрсаткичларга эга бўлган мамлакатлар – Марокаш(умумий аёлларнинг қарийб 5%и бизнесда), Саудия Арабистони, Уммон ва Бирлашган Араб Амирликлари жойлашган.

Шимолий Америкага келсак, бу минтақада аёлларнинг тадбиркорлик фаоллиги тарихдан юқори бўлган. 2020 йилда ТЕА даражаси Америка Қўшма Штатларида 13,6% ва Канадада 13,9% бўлди, Минтақада глобал ТЕА(11%)дан юқори кўрсаткич мавжуд бўлсада, қиёсий жиҳатдан биров гендер фарқлари кўзга ташланади. Шунингдек, минтақа аёллари, айниқса Канадада, бошқаларнинг бизнесига норасмий инвестиция киритишда жуда фаол, аммо инвестиция ҳажми ва инвесторлар сони бўйича қарама-қарши жинс вакилларидан ортда қолган. Шимолий Американинг ривожланган мамлакатларида аёл тадбиркорлар фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлашда иқтисодий ёндашув устун даражада намоён бўлади.

Хориж тажрибасини ўрганаётиб барча минтақаларда кичик бизнесни қўллаб-қувватловчи давлат сиёсатида аёллар ва ёшлар категорияси етакчи ўрин эгаллаши маълум бўлди.

Алоҳида давлатлардаги ҳолатни кўриб чиқишда, аввало, Америка тажрибасини ёритишни лозим топдик. **АҚШ** иқтисодиётида тадбиркор

аёлларни қўллаб-қувватлашга катта эътибор қаратилади. Хусусан, ҳукуматнинг веб-сайтлари орқали ҳар йили, тадбиркор аёлларни қўллаб-қувватлашга қаратилган 800 дан ортиқ мақсадли дастурлар эълон қилинади. Ҳукумат порталлари орқали эълон қилинган мақсадли дастурларга тадбиркор аёллар томонидан тақдим этилган ва танловдан ўтган бизнес лойиҳалар “Кичик бизнес бошқармаси (SBA)” томонидан молиялаштирилади⁶⁸.

Ҳукумат эълон қилган дастурларда ғолиб бўлган тадбиркор аёлларнинг бизнес режаларини молиялаштириш учун қуйидаги талаблар қўйилади:

-кичик бизнес фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш бўйича SBA ташкилотининг стандартларига тўлиқ жавоб бериш;

-корхона АҚШ ҳудудида жойлашган бўлиши;

-ёлланма ишчиларнинг сони 500 кишидан ортмаслиги ва уларнинг камида 51,0 фоизи АҚШ фуқароси бўлган аёллардан ташкил топиши;

-корхонанинг бош директори аёл киши бўлиши лозим⁶⁹.

Шунингдек, мамлакатда қарийб 7000 га яқин тижорат банклари юқори даражадаги мослашувчанлик хусусиятига эга 7(a) кредит дастури⁷⁰ хизматлари кўрсатиш амалиёти билан шуғулланишади. Унинг максимал миқдори 5 миллион АҚШ долларигача бўлиб, 5-25 йил муддат оралиғи учун тақдим этилади ва 6-13 фоиз ставкада берилади.

Қўшма штатлардаги тадбиркор аёлларни қўллаб-қувватлашга қаратилган дастурларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, мамлакатда аёлларнинг корхона фаолиятини ташкил этиш ва уни бошқариш жараёнидаги билим ва кўникмаларни шакллантиришга, уларни тизимли равишда ривожлантириб боришга ҳам эътибор қаратилади. Жумладан, “Аёллар бизнес марказлари”⁷¹, “Тадбиркор аёллар Миллий Ассоциацияси”⁷² каби ташкилотларда тадбиркор аёлларни ўз бизнес режасини тузиш, корхона

⁶⁸ U.S. Small Business Administration <https://www.sba.gov/funding-programs/>

⁶⁹ International experience of women's entrepreneurship management's mechanism. <https://eLibrary.ru/item.asp?id=45793234>

⁷⁰ <https://www.sba.gov/funding-programs/loans/7a-loans>

⁷¹ <https://awbc.org/>

⁷² <https://www.nawbo.org/about>

фаолиятини ташкил этиш ва уни бошқариш, бизнес юритиш бўйича консултатив хизматлар кўрсатиш ишлари амалга оширилади. Шу билан бир қаторда мамлакатда тадбиркор аёлларга бизнес юритиш фаолиятига оид бўлган молиявий, ҳукукий маслаҳатлар бериш марказлари ҳам фаолият юритади. Мамлакат иқтисодиётида тадбиркор аёллар нафақат ўзларининг, балки, бошқа тадбиркор аёлларни ҳам бизнесларини бошқариши ва ривожлантириш ҳақида қайғуришади. Хусусан, мамлакатда кўплаб тадбиркор аёлларнинг нотижорат ташкилотлари фаолияти йўлга қўйилган бўлиб, ушбу ташкилотларда тадбиркор аёллар ўзаро бирлашган ҳолда, корхона бошқаруви, товар ва хизматлар ишлаб чиқариш жараёнларини янада ривожлантириш бўйича тажриба алмашади, корхона фаолиятини кенгайтиришга қаратилган кичик турдаги грантларни ишлаб чиқишади. Жумладан “Girl Geek Dinners”, “Coffee and Coded”, “Women 2.0”, “Financial Women's Association” каби ташкилотларда тадбиркор аёллар корхона бошқаруви бизнес юритиш усуллари ва бизнес ҳамкорликни кенгайтириш бўйича ўзаро тажриба алмашадилар. Шу билан бир қаторда, ушбу ташкилотлар томонидан мамлакатга яқинда кўчиб келган ва ўз бизнесини бошлаш мақсадида бўлган аёллар учун турли маслаҳатлар бериш билан ҳам шуғулланадилар⁷³.

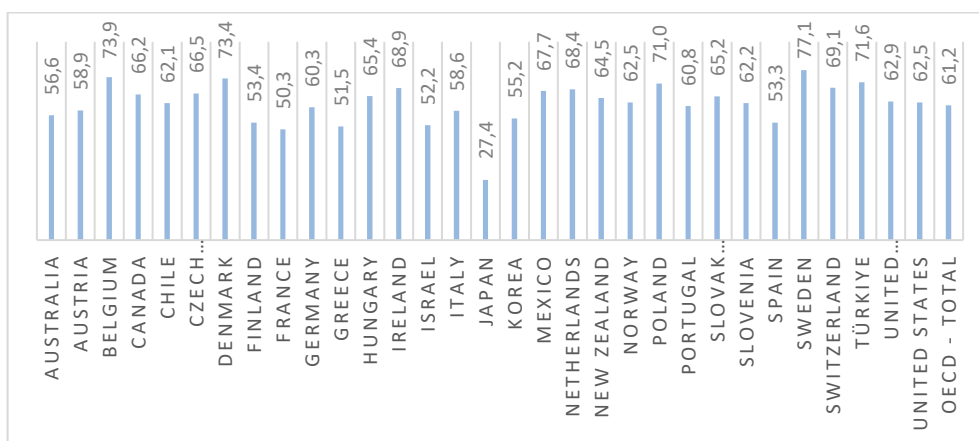
Япония иқтисоди бутунлай бошқача тараққиёт йўлини босиб ўтган, яъни АҚШдан фарқли ўлароқ кичик бизнесга эмас, йирик саноат корхоналарига катта эътибор қаратилган. Шундай бўлсада ҳозирда Япониядаги кичик ва ўрта тадбиркорлик мамлакат ЯИМида катта улушга эга, ушбу сектор корхоналарнинг 99,7 фоизини, бандликнинг деярли 70 фоизини ва қўшилган қийматнинг 53 фоизини ташкил қилади⁷⁴.

Мамлакатда 2013 йилда “Womenomics”(women - аёллар, economics - иқтисодиёт) жорий этилгандан бошлаб хотин-қизларнинг иқтисодиётдаги ўрни масаласи ҳам устувор вазифалар қаторига кирди. Womenomics Японияда

⁷³ <https://www.forbes.ru/forbes-woman/366627-damskiy-koshelek-kak-v-ssha-podderzhivayutzhenshchin-predprinimateley>

⁷⁴ 2019年版 中小企業白書・小規模企業白書 概要 (White Paper on Small and Medium Enterprises in Japan 2019). 2019. METI. Japan. URL: <https://www.meti.go.jp/press/2018/04/20180420001/20180420001-3.pdf>

нафақат адолат ва ижтимоий инклюзивликни таъминлаш, балки иқтисодий ўсишни рағбатлантириш учун гендер тенглигини таъминлаш ва аёлларнинг имкониятларини кенгайтиришга қаратилган сиёсатлар тўпламини тақдим этади. Таъкидлаш жоизки, Япония ҳукумати ҳодимларнинг иши ва шахсий ҳаёти ўртасида мувозанат йўқлигини, меҳнат бозорининг кескин принциплари ва умрбод бандликнинг салбий таъсирини тан олади ва доимо мувозанатни тиклаш йўллари излайди⁷⁵. Узоқ йиллар давомида юз бериб келаётган ушбу салбий ҳолатлар мамлакатда тадбиркорликнинг ҳам бошқа ривожланган давлатлар билан солиштирганда энг паст натижага эришишига сабаб бўлган(1.6-расм).

1.6-расм. OECD(Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти)га аъзо мамлакатларда 2021-йилда аёл жинс вакилларининг ижобий жорий бизнес ҳолати⁷⁶

Юқоридаги расм маълумотлари асосида айтиш мумкинки, Японияда аёллар тадбиркорлиги ривожланишнинг дастлабки босқичларининг бирида дейиш мумкин. Афсуски, ҳозирги кундаги оз бўлсада эришилган ижобий ўзгаришларда Япониянинг бозор институтлари ёки оилани қўллаб-қувватлаш тузилмаларининг деярли хиссаси қўшилмаяпти. Аёллар иш жойларида камситиш ва босимдан қутулиш, оила ва иш ўртасидаги мувозанатни топиш, қарамоғидаги оила аъзоларини боқиш учун тадбиркорликни, жумладан,

⁷⁵ Address by Prime Minister Shinzo Abe, at The Sixty-Eighth Session of The General Assembly of The United Nations. URL: https://japan.kantei.go.jp/96_abe/statement/201309/26generaldebate_e.html

⁷⁶ Data extracted on 20 Aug 2022 07:56 UTC (GMT) from OECD.Stat <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=83119#>

ижтимоий фойдали фаолиятни танламоқдалар. Мавжуд тўсқинликлар ва етишмаётган имкониятлар натижасида хотин-қизларнинг бизнес фаолияти эркакларга нисбатан қийинроқ шароитларда юзага келмоқда. Пировардида, аёллар ҳаётнинг турли жабҳаларида фаол бўлиш билан тезкор бошқарувчилик ва тайм менежмент қобилиятлари кучлилигини кўрсатиб, улар юритаётган бизнес эса 3 йилдан сўнг янада самарали фаолият юритиб кетишини исботлашмоқда⁷⁷.

Япония Қишлоқ хўжалиги, ўрмончилик ва балиқчилик вазирлигига тегишли қишлоқ хўжалигида аёллар тадбиркорлигини рағбатлантириш дастурлари каби бир қатор ташаббуслар мавжуд. Шунингдек, хусусий сектордаги муваффақиятли ва нуфузли бизнеследиларнинг ташаббуслари аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришга улкан ҳисса қўшмоқда. ДБЖ тажрибаси⁷⁸ бунга мисол бўла олади. ДБЖ Аёллар тадбиркорлик маркази таниқли япон ишбилармон аёли, хотин-қизлар ҳуқуқлари бўйича фаол Кети М. Матсуи томонидан яратилган. Марказ 2011 йилдан бери (Womenomics ишга туширилишидан 2 йил олдин) япон аёллари учун грантлар, консультация, ўқув курслари, менторлик, молиялаштириш ва тармоқ яратиш каби масалаларда кўмаклашади. ДБЖ дастурлари бўйича маълумотлар, ҳисоботлар ва видеодарс кабиларни онлайн кузатиб бориш мумкин. Бироқ, хусусий ташаббуслар мамлакат кўламидаги салмоқли ўзгаришлар учун етарли бўлмаяпти.

Хитой модели замонавий ривожланишнинг ёрқин фенемонидир. Кейинги йиллар давомида хитойликларнинг турмуш даражаси 9 мартага ошди.

Аёллар иш билан бандлигида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши юқори бўлиб, касаначилик билан уйғун тарзда ривожланишига оид зарурий шарт-шароитлар яратилган. Аёллар

⁷⁷ S. Rebrey “Women in Small and Medium Enterprises and Entrepreneurship in Japan” Вестник МГИМО-Университета. 2020. 13(3). С. 170-185 DOI 10.24833/2071-8160-2020-3-72-170-185

⁷⁸ Fujii T., Kanaoka S. 2014. Real Image and Significance of Female Entrepreneurs. Journal of the Japan Finance Corporation 23. P. 27-42. URL: www.jfc.go.jp/n/findings/pdf/ronbun1405_02.pdf

касаначилигини ривожлантиришда давлат даражасида беш йиллик дастурлар самарали ишлайдики, бу нафақат шаҳарда балки шаҳар атрофида истиқомат қилувчи аёллар учун самарали иш билан бандликни оширишга ижобий таъсир кўрсатади⁷⁹.

Дунёнинг кўплаб ривожланаётган мамлакатлари ҳам тадбиркорликни ривожлантириш, бизнес муҳитини яхшилаш ва Жаҳон банкининг “Doing Business” ташаббусига жавобан саъй-ҳаракатларни кучайтириш бўйича муҳим ислохотларни амалга оширмоқдалар. Аҳоли эса қашшоқликдан қутулиш ва камбағалликни қисқартириш учун эски иқтисодий анъаналардан воз кечиб, ўз бизнесларини бошлашга киришмоқда. Аксарият ривожланаётган мамлакатларда айнан аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш, хусусан, қуйи бўғингача етиб борган ҳолда уларни қўллаб-қувватлаш мавзуси ҳукумат ва жамият томонидан эътибордан четда қолиб кетмоқда эди. Мазкур мамлакатлардаги яна бир ҳусусият шуки, қишлоқ жойлардаги тадбиркор аёлларнинг аксарияти уюлмаган, рўйхатдан ўтмаган ва норасмий фаолият юритади ва натижада камроқ қўллаб-қувватланади ва деярли ваколатларга эга эмас. Шунга қарамай, ривожланаётган мамлакатларда охириги пайтларда кузатилаётган ижобий тенденция мавжуд тизимнинг ўрганишга арзирли жиҳатлари борлигини исботлайди.

Малайзияда аёллар тадбиркорлигидаги қийинчиликларни бартараф этиш бўйича бирмунча заиф қўллаб-қувватлаш дастурлари мавжуд бўлиб, ўрганишлар давомида қуйи бўғингача етиб борадиган аниқ сиёсатни учратмадик.

Малайзиялик тадбиркор аёлларнинг аксарияти ўз фаолиятини чакана савдода ва оилавий бизнес корхоналарида ҳақ тўланмайдиган ёрдамчи ёки микрофирмаларнинг операторлари сифатида бошлаганлар. Сўнгги пайтларда эса улар мода саноати, гўзаллик, косметика, озиқ-овқат ишлаб чиқариш, ресторан бизнеси, ўқитиш ва консалтинг, болаларни парвариш қилиш ва

⁷⁹ <http://www.ilo.org> –Халқаро Меҳнат ташкилотининг расмий сайти.

мактабгача таълим каби соҳалар ва ҳатто илгари эркаклар бошқарган тармоқларга, яъни кўчмас мулк, суғурта, қурилиш, нефт ва газ саноатига тааллуқли корхоналарга эгалик қиладилар ёки уларни бошқармоқдалар.

Умуман олганда, ҳозирда “Хотин-қизлар, оила ва жамият тараққиёти” вазирлиги томонидан 5та асосий дастур орқали аёллар тадбиркорлик фаолияти кўллаб-қувватланмоқда:

- ёлғиз оналарнинг кўникмаларини ривожлантириш инкубатори (Single Mother Skill Incubator(I-KIT));
- тадбиркор аёллар инкубатори (Women Entrepreneurs Incubators);
- аёлларнинг қобилиятларини ривожлантириш дастури (Women Capacity Development Program);
- хотин-қизлар тадбиркорлигини бошлаш учун грант (Women Entrepreneur Launching Grant) ва
- аёллар ҳайдовчилик дастури (Women Taxi Program).

Дастурларнинг бир қисми ҳар йили камида 1000 нафар аёлни тадбиркорликни ривожлантириш лойиҳаларига жалб этиш, мослашувчан меҳнат тартибини жорий этиш ва ишлайдиган оналар учун болаларни парваришлаш муассасалари билан таъминланганлик даражаларини оширишга қаратилган. Аёллар тадбиркорлигини рағбатлантиришга оид бир қатор дастурлар 4-иловада таҳлил қилинган.

Малайзияда, шунингдек, молия институтларидан маблағ ололмаёган кичик ва ўрта корхоналарга кафолат берувчи Берҳад кредит кафолат корпорацияси⁸⁰ (the Credit Guarantee Corporation Malaysia Berhad – CGC) фаолият юритади. Ташкилот молия институтлари тадбиркорларга хизматлар кўрсатиши учун асосий канал бўлиб, шу билан бирга кичик ва ўрта бизнесни янада кенгайтириш учун номолиявий ташкилотлар билан иттифоқ ўрнатди. Ушбу корпорация турли хил кафолатлаш хизматларидан ташқари, янги ўсиш йўналишлари учун катализатор ролини ҳам ўйнайди, стартаплар ва тадбиркор

⁸⁰ www.cgc.com.my

аёлларга, шунингдек, яшил технологиялар ва интеллектуал мулк билан шуғулланадиган кичик ва ўрта бизнес учун тўғридан-тўғри молиялаштириш схемаларини тақдим этади.

2015-йилда Берҳад кредит кафолат корпорацияси мақсадли гуруҳлар учун иккита янги схемани ишга туширди. Улардан бири BizWanita-и бўлиб, у тадбиркор аёлларга тегишли корхоналар, шунингдек, аёллар томонидан бошқариладиган ва юргизилладиган корхоналар ва компаниялар учун имкониятларни яқинлаштиришга қаратилган. Бир қатор ҳукумат ва ҳусусий агентликлар, жумладан Amanah Ikhtiar Malaysia (AIM) ҳам бизнесни молиявий қўллаб-қувватлашга эътибор қаратади. Масалан, “1Azam” дастури иштирокчиларининг 20% мазкур агентлик орқали микро-молиялаштирилди⁸¹.

Қатор хориж мамлакатларининг аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашдаги тажрибаларини кўриб чиқиб, улардан Ўзбекистонда фойдаланиш мумкин бўлган жиҳатлари қуйидаги 1.3-жадвалда санаб ўтилди.

1.3-жадвал

Аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш бўйича хориж тажрибаларини Ўзбекистон шароитида қўллаш имкониятлари⁸²

АҚШ	Япония	Хитой	Малайзия
– бу борадаги қўллаб-қувватлаш нотижорат ташкилотларнинг мавжудлиги	– муваффақият қозонган тадбиркор аёлларнинг АТни қўллаб-қувватлаш бўйича ҳусусий ташаббуслари	– АТнинг касаначилик билан уйғунлиги	– ёлғиз оналар учун махсус тадбиркорлик дастурлари
– имтиёз беришда ҳодимларнинг гендер таркиби ҳам ҳисобга олинади	– онлайн консултациялар ривожланганлиги	– Ташаббускорларда ҳам самарали ва инновацион ёндашув шаклланган	– АТ учун кредит олишда кафолат берувчи корпорация фаоллиги

Юқоридаги жадвалда бизнес вакиллари учун узок йиллардан бери либерал муҳит яратиб бера олган, келиб чиқиши, иқтисодий ҳолати турлича бўлган аҳоли яшовчи ва бозор иқтисодиёти тамойиллари амал қилувчи АҚШ тажрибасини ва мамлакатимиздаги ижтимоий-иқтисодий ҳолатга бирмунча

⁸¹ Matthew Fox (Jul 23, 2010). "Malaysian Microfinance Institution (MFI), Amanah Ikhtiar Malaysia (AIM), Claims "World's Highest" Microcredit Repayment Rate of 99.2 Percent". microcapital.org.

⁸² Муаллиф томонидан шакллантирилди.

яқин бўлган Осиё мамлакатлари тажрибасини Ўзбекистон шароитида қўллаш имкониятлари ўрганилди. Европа мамлакатлари тилга олинмагани сабаб мазкур мамлакатлардаги кучли ижтимоий ҳимоя, кам фарзандлилик, муносиб меҳнат шароитлари ва тўлиқсиз бандликка кенг имкониятлар мавжудлиги каби Ўзбекистондаги ҳолатдан фарқ қилувчи жиҳатлар асос бўлди.

І боб бўйича қисқача хулосалар

1. Жаҳондаги кўплаб олимлар аёлларнинг иқтисодий ўсиш ва бойлик тўплаш борасидаги миллий иқтисодиётга қўшган ҳиссасини ниҳоятда қимматли деб ҳисоблайдилар. Аёллар тадбиркорлиги жаҳон тажрибасида энг фаол қўллаб-қувватланадиган тадбиркорлик субъектларидан ҳисобланади. Бу жараён Ўзбекистонда амалдаги ижтимоийлашган бозор иқтисодиёти тамойилларига ҳам мос келади. Мамлакатимизда аёллар тадбиркорлиги кўп тилга олинсада, афсуски, аниқ ҳуқуқий асоси ва белгиланган ягона андозаси йўқ. Шунингдек, мамлакатимизда аёллар тадбиркорлиги мақомини бериш услубияти бўйича турли ёндашувларни унификациялаш зарурати мавжуд. Шунини ҳисобга олган ҳолда аёллар тадбиркорлиги тушунчасига аниқ кўрсаткичлар асосида таъриф берилди. Бизнингча, “Аёллар тадбиркорлиги” деганда – тадбиркор аёл ёки аёлларнинг салмоқли иштирокидаги гуруҳи томонидан йўлга қўйилган ва ривожлантирилаётган, ҳодимларнинг камида 50 фоизи аёллардан иборат бўлган, таваккалчилик билан қиймат яратувчи бизнес фаолиятидир.

2. Аёллар тадбиркорлигига таъсир этувчи омиллар институционал, ижтимоий-маданий ва индивидуал-шахсий гуруҳларга, шунингдек ички ва ташқи омилларга бўлиб ўрганилди. Барча омиллар бир нуқтада – мотивацияда кесишади, яъни кенг қамровли факторлар охир-оқибат аёлларнинг тадбиркорлик қилишга мотивациясини сўндириши билан тўсиққа айланади ва салбий таъсирини намоён этади. Нуфузли хорижий адабиётларни ўрганган ҳолда аёллар тадбиркорлигининг қуйидаги ўзига хосликлари борлиги аниқланди: ўз-ўзини банд қилиш шаклига мойиллик; ишчи кучига камроқ

эхтиёж; мувозанатлашган иш вақти; турли соҳаларга оғувчанлик; нисбатан кичикроқ хажм; нисбатан сустроқ ўсиш; фаолият давомийлиги қисқароқ; камроқ иқтисодий фойда; аёлларга хос фаолият турларида кенг тарқалганлик.

3. Жаҳонда аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашга жуда катта эътибор қаратилади. Аксарият ҳолларда ривожланган мамлакатлардаги аҳолида тадбиркорлар улуши жуда кам, ижтимоий таъминот яхши йўлга қўйилгани учун аёлларнинг тадбиркорлик қилиш ҳохиши нисбатан паст, аммо ривожланаётган ва даромади паст ўлкаларда тадбиркор деярли ярим аҳолини ташкил этар экан ва айнан аёллар камбағалликдан чиқиш учун тадбиркорликка, хусусан норасмий фаолият юритишга мойил бўлар экан. Эътиборлиси аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашга қаратилган давлат чора-тадбирлари барча мамлакатларда, айниқса кичик бизнес салмоқли ўрин эгаллайдиган давлатнинг устувор йўналишларида мавжуд. Одатда, аёллар кичик ва ўрта бизнес субъекти сифатида ушбу мамлакат фуқароси бўлган ҳолда ва фаолиятини мазкур ҳудудда амалга ошириши шарти билан давлатнинг фаол қўллаб-қувватлашидан фойдаланади. Бунда давлат ёрдами хусусий ташаббуслар ва жамиятнинг ижобий муносабати билан уйғунлашган ҳолдагина самара бермоқда.

II БОБ. РЕСПУБЛИКА ИҚТИСОДИЁТИДА АЁЛЛАР ТАДБИРКОРЛИГИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

2.1. Тадбиркорликни ривожлантиришда аёллар фаоллигини оширишнинг Ўзбекистон мисолидаги ижтимоий-иқтисодий таҳлили

Иқтисодиётнинг турли тармоқларида хусусий секторнинг ривожланиши миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлашнинг муҳим омили ҳисобланади. Кейинги йилларда Республикада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик жадал суръатда ўсиб бораётганлигини фаолият юритаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сонининг ҳар 1000 аҳолига нисбати ортиб бораётганлиги билан ҳам изоҳлаш мумкин. 2023- йил 1-январь ҳолатида бу кўрсаткич 17,9 бирликка тўғри келди. Статистика агентлиги маълумотларига кўра, 2023 йилнинг 1 январь ҳолатига Ўзбекистонда аёл раҳбарлар бошқарувидаги кичик корхона ва микрофирмаларнинг маҳсулот сотишдан тушган соф даромади 31,8 трлн. сўмни ташкил этиб, бу кўрсаткич ўтган йилнинг мос даври билан солиштирилганда қарийб 9,2 трлн. сўмга ошганлиги хотин-қизларнинг тадбиркорликдаги роли ортаётганлигидан далолат бермоқда.

Аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш борасидаги давлатнинг стратегик иқтисодий сиёсати туфайли мамлакатимизда ушбу соҳа субъектлари учун қулай макроиқтисодий муҳит яратилмоқда. Мавжуд имкониятларни умумий ва хусусий турларга бўлиб кўриб чиққанда, умумий, яъни барча кичик бизнес субъектларига тегишли имкониятлардан қуйидагиларни айтиш мумкин: бизнесни рўйхатга олиш, ихтиёрий равишда ёпиш ва тугатиш, айрим фаолият турлари бўйича лицензия ва рухсатномаларни бериш жараёнлари соддалаштирилди, давлатнинг бизнес фаолиятига аралашуви чекланди, тадбиркорлик субъектлари топширадиган ҳисоботларнинг барча шакллари ва муддатлари кескин қисқартирилди, солиқ

ставкалари унификация қилинди, биржалар орқали талаб юқори бўлган ресурслардан кенг фойдаланишга имкон берадиган бозор механизми шаклланди⁸³. Айнан аёллар тадбиркорлиги учун яратилган имтиёзлар каторида эса қуйидагиларни айтиш мумкин:

– Хотин-қизлар учун касбий таълим олишнинг янги имкониятлари яратилди. 2022 йил 1 июндан бошлаб хотин-қизларни давлат ва нодавлат таълим муассасаларида давлат буюртмаси асосида касб-ҳунарга ўқитишнинг янги тартиби жорий этилди. Бунда ҳудудлардаги “Ишга марҳамат” мономарказлари қошидаги марказлар томонидан малака сертификатига эга бўлган хотин-қизларга ўқиш ҳаражатларига мутаносиб субсидиялар берилади.

– Тадбиркор хотин-қизларга имтиёзли кредитлар ажратиш жараёни фаоллашди. Ўз бизнесини бошлаган аёлларга 6 ойдан 12 ойгача муддатда 300 млн. сўмгача, 2 йилгача ишлаганларга 1 млрд. сўмгача, 2 йилдан зиёд ишлаганларга 3 млрд. сўмгача кредитлар ажратилади. Шунингдек, кичик бизнес вакили бўлган тадбиркор аёлга корхона фаолиятига (тикувчилик, қандолатчилик, сартарошлик каби) асбоб-ускуна харид қилиш учун бериладиган субсидия миқдори 7млн. сўмдан 10 млн. сўмга оширилди.

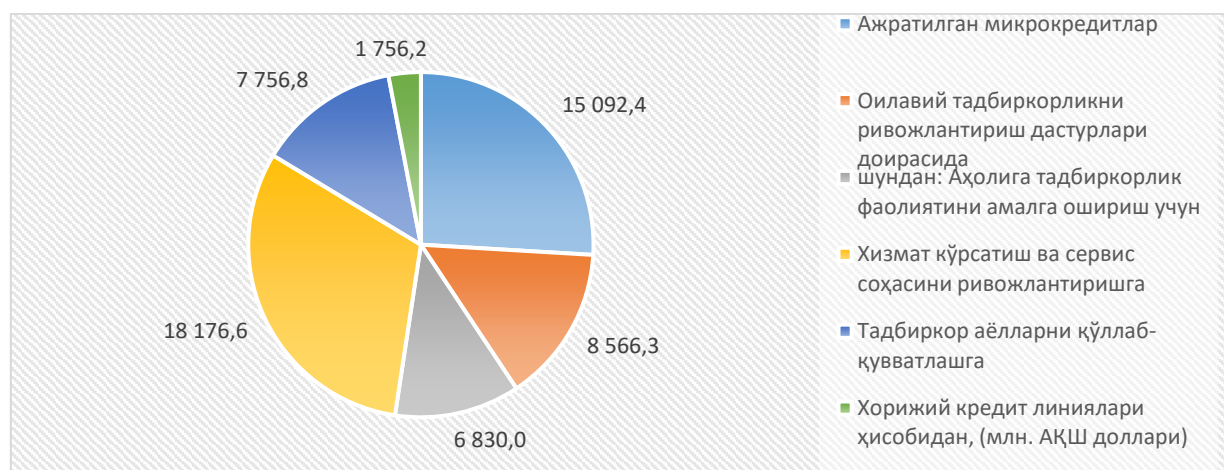
– 2022-2024 йилларда “Бизнес-леди” дастури амалга оширилмоқда. Дастур ташаббускор аёлларга иссиқхоналар қуриш, ўз томорқаларида чорвачилик, паррандачилик каби фаолиятларни йўлга қўйиш учун 35 млн. сўмгача имтиёзли кредитлар бериш ҳисобига тадбиркорлик фаолиятида аёллар улушини 25%дан 40%га етказишни мақсад қилган.

– Ҳукуматнинг 2022 йил 8 ноябрдаги 650-сон қарорида кўра ҳар бир маҳаллада хотин-қизлар бандлигини таъминлаш ва саломатлигини мустаҳкамлаш марказлари ташкил этилади. Марказларда хотин-қизларни касб-ҳунарга ва тадбиркорликка ўқитиш ҳамда тадбиркорлик фаолиятини бошлашига кўмаклашишга қаратилган лойиҳалар учун ҳам давлат гранти берилади.

⁸³ Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда ностандарт бандлик имкониятларидан самарали фойдаланиш Файзуллаев Н.Б.-2018 <http://diss.natlib.uz/ru-RU/ResearchWork/OnlineView/43356>

Бу каби имтиёзлар Ўзбекистон ҳукумати томонидан мазкур йўналишда қабул қилинган 20дан ортиқ ҳуқуқий ҳужжатлар билан мустаҳкамлаб қўйилган.

Мамлакатда аёллар тадбиркорлигига берилаётган эътибор банк-молия тизимида ажратилаётган кредитларда ҳам ўз аксини топмоқда. Ушбу кредитлар тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришда ёқилғи ролини ўйнайди ва олинган қарзнинг ортиғи билан қайтиши давлат бюджетига ҳам фойдали ҳисобланади. Ўзбекистонда 2021 йил якуни бўйича кичик тадбиркорлик субъектларига ҳамда аҳолига тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш мақсадлари учун ажратилган кредитлар бўйича таркибини 2.1-расмда кўриш мумкин.

**банклар томонидан кредит ҳисобини юритишда тадбиркор аёллар дея раҳбари аёл ёки 50%дан ортиқ ҳодимлари аёл бўлган тадбиркорлик субъектлари киритилади(Марказий Банк изоҳи).*

2.1-расм. Тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш мақсадлари учун ажратилган кредитлар бўйича таркиби, млрд. сўм⁸⁴.

Бунда барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан ажратилган кредитлар жами 59552,1 млрд. сўм бўлган, жумладан тадбиркор аёлларни қўллаб-қувватлашга йил давомида умумий берилган кредитларнинг қарийб 13%и яъни, 7756,8 млрд. сўм кредит ажратилган. Мазкур улус 2010 йилда 10%ни ташкил этгани бу йўналишда майда қадамлар билан одимлаётганимиздан далолат берди.

⁸⁴ Markaziy Bankning Statistika byulleteni - 2021-yil. URL: <https://cbu.uz/uz/statistics/buletin/685391/>

КБХТ субъектларининг ривожланиши ҳудудий бирлик (минтақа, вилоят, шаҳар, туман) ривожланишига бевосита боғлиқ бўлади ва шу асосида мазкур тадқиқотда Ўзбекистонда мавжуд аёллар тадбиркорлиги кўрсаткичларини маъмурий-ҳудудий бирликлар кесимида статистик маълумотларга асосланиб баҳолашни мақсад қилинди.

Маълумки, Ўзбекистон 14 та маъмурий-ҳудудий бирликлардан иборат. Эндиликда ушбу ҳудудлар бўйича тадбиркорлик ЯХМда қандай ўринга эга ва бунда илмий тадқиқот объектимиз бўлган аёллар тадбиркорлиги қанчалик муҳим роль ўйнаётганини таҳлил қиламиз(2.1-жадвал).

2.1-жадвал

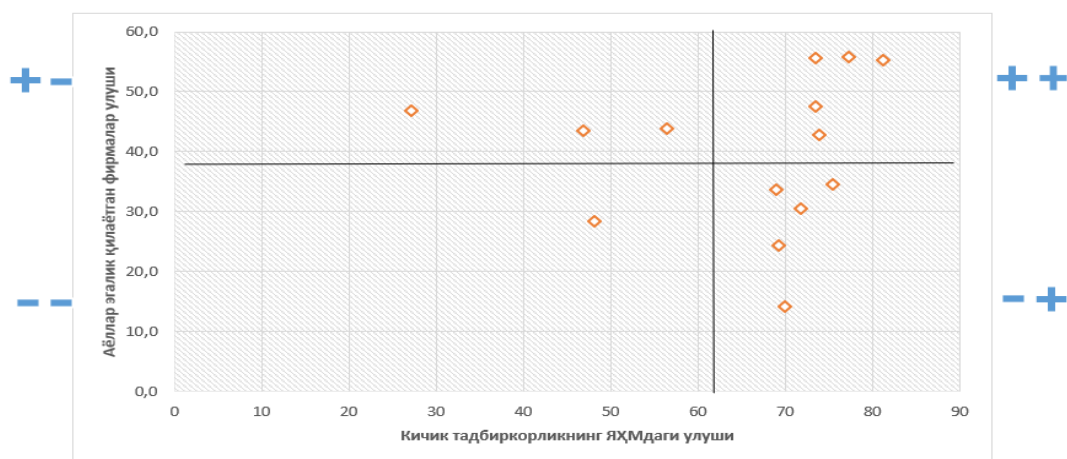
Аёллар тадбиркорлигининг республика маъмурий-ҳудудий бирликлари иқтисодиётида тутган ўрни⁸⁵

Вилоятлар	Кичик тадбиркорликнинг ЯХМдаги улуши, %	Умумий фирмалар сонига аёллар эгаллик қилаётган фирмалар улуши, %	1-усул. Категория (медиана бўйича)	2-усул. Нисбат	
				қиймат	ўрин
А	Б	В	Г	$d = \frac{b \cdot v}{100}$	Е
Қорақалпоғистон	56,4	43,8	II	24,70	III
Андижон	71,8	30,5	III	21,90	III
Бухоро	75,4	34,5	III	26,01	III
Жиззах	81,2	55,2	I	44,82	I
Қашқадарё	69	33,7	III	23,25	III
Навоий	27,1	46,9	II	12,71	IV
Наманган	73,5	55,6	I	40,87	I
Самарқанд	73,4	47,5	I	34,87	II
Сурхондарё	77,3	55,8	I	43,13	I
Сирдарё	69,2	24,4	III	16,88	IV
Тошкент	46,8	43,5	II	20,36	III
Фарғона	69,9	14,2	III	9,93	IV
Хоразм	73,9	42,7	I	31,56	II
Тошкент ш.	48,1	28,4	IV	13,66	IV

Ушбу таҳлилларда мамлакатдаги ҳар бир ҳудуднинг аёллар томонидан юритиладиган тадбиркорлик салоҳиятини кўриб чиқиш учун мавжуд омиллар ичида иккитаси танлаб олинган. Бунда “Кичик тадбиркорликнинг ҳудудлар

⁸⁵ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2022 йилги расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди

бўйича ЯХМдаги улуши” ҳудудда кичик бизнес қанчалик вазнга эгалигини ифодаласа ва “Аёллар эгалик қилаётган фирмалар улуши” эса бу вазнда аёлларнинг ўрни қандайлигини ифодалайди. Маълумот учун, 2021 йил якунида кичик тадбиркорликнинг ЯИМдаги улуши 54,9% ни, аёллар эгалик қилаётган фирмалар улуши эса 38,0%ни қайд этган. Улардан фақат республикадаги аёллар эгалик қилаётган фирмалар улуши вилоятларни категорияларга бўлишда қатъий кўрсаткич сифатида олинди.

2.2-расм. Вилоятлар иқтисодиётда тадбиркор аёллар ролини баҳолаш, биринчи усул⁸⁶

2.2-расмда ифодаланган натижалар асосида вилоятлар 4та тегишли ривожланганлик даражасига бўлинди. Маълум бўлдики, иқтисодиётдаги тадбиркор аёлларнинг ўрни бўйича I категорияда Жиззах, Наманган ва Сурхондарё энг илғор вилоятлар учлигини ташкил қилди. Бу ҳудудларда кичик тадбиркорликнинг ЯХМдаги улуши 73%+ ва аёлларнинг фирма эгалигидаги хиссаси 55%+ ни ташкил қилди. Самарқанд, Хоразм вилоятлари ҳам умумий маънода ижобий натижа кўрсатиб ушбу категориядан жой олган. Яъни ушбу ҳудудларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯХМдаги улуши 69%дан ортиқ, Аёллар эгалик қилаётган фирмалар улуши эса мос равишда 47,5% ва 42,7%ни ташкил қилди.

⁸⁶ Муаллиф ишланмаси

Кичик тадбиркорликнинг ЯХМдаги улуши бўйича илғор бўлмасда, аёллар эгалик қилаётган фирмалар улушида ўртачадан юқори натижа кўрсатган ва II категорияга кирган ҳудудлар Қорақалпоғистон Республикаси, Навоий ва Тошкент вилоятлари бўлиб, уларда аёл тадбиркорлар фаоллиги ёмон эмас, яъни 43%дан ортиқ тадбиркорлар аёллардир. Аммо ҳудуд иқтисодида йирик саноат ривожланиб бораётгани боис, кичик тадбиркорлик улуши жиҳатдан бошқа вилоятлардан ортда турибди. III категориядаги вилоятлар эса аксинча натижа кўрсатган: улар Бухоро, Қашқадарё, Андижон, Сирдарё ва Фарғона вилоятлари бўлиб, бу ерларда КБХТ иқтисодиётдаги ўрни 69%дан баланд бўлсада, аёл жинс вакиллари тадбиркорликда кузатилаётган йилда республика миқёсида қайд этилган кўрсаткичдан кам улушга эгалик қилишмоқда. Ҳаттоки, Фарғона вилоятида аёллар эгалик қилаётган фирмаларнинг вилоятдаги барча фирмалар сонидagi улуши 14,2%ни ташкил қилиши билан ажралиб турибди.

2.2-жадвал.

Вилоятлар иқтисодиётда тадбиркор аёллар ролини баҳолаш, биринчи усул натижалари⁸⁷

Категория	Вилоят	Хусусият
I	Жиззах, Наманган, Сурхондарё Самарқанд, Хоразм	аёлларнинг фирма эгалигидаги хиссаси юқори – $62\% \leq$ кичик тадбиркорликнинг ЯХМдаги хиссаси юқори – $38\% \leq$
II	Қорақалпоғистон Республикаси, Навоий ва Тошкент	аёлларнинг фирма эгалигидаги хиссаси юқори – $62\% \leq$ кичик тадбиркорликнинг ЯХМдаги хиссаси паст – $38\% \geq$
III	Бухоро, Қашқадарё, Андижон, Сирдарё ва Фарғона	аёлларнинг фирма эгалигидаги хиссаси паст – $62\% \geq$ кичик тадбиркорликнинг ЯХМдаги хиссаси юқори – $38\% \leq$
IV	Тошкент шаҳри	аёлларнинг фирма эгалигидаги хиссаси паст – $62\% \leq$ кичик тадбиркорликнинг ЯХМдаги хиссаси юқори – $38\% \geq$

Юқоридаги 2.2-жадвалда кўрсатилганидек, Тошкент шаҳри таҳлилда икки тарафлама кам хиссалар билан энг салбий натижа кўрсатди. Пойтахтда

⁸⁷ Муаллиф ишланмаси

тадбиркор аёллар бошчилигидаги фирмалар улуши водий кўрсаткичидан юқори бўлган бўлсада, аксарият вилоятлардан паст – 28,4%. Шунингдек ЯХМдаги кичик бизнеснинг улуши ҳам 48,1 % бўлиб, вилоятлар ичида фақат Навоий кўрсаткичидан юқори. Тошкент шаҳри кичик тадбиркорлик субъектлари сони жиҳатидан йиллар давомида илғор ҳудуд бўлиб келган бўлсада, мазкур таҳлилда кўрсатган натижаси тадқиқотчилар учун янгилик бўлди дея оламиз. Демак, Тошкент шаҳри тадбиркор аёлларининг иқтисодиётдаги ўрни биз ўйлагандек етакчи ўринларда эмаслиги ҳудуд ўзига хосликларидан келиб чиқиб чора-тадбирларни амалга ошириш заруратини исботламоқда. Келгусида аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришга қаратилган ва минтақалар кесимида турлича ёндашувга асосланган дастурларни жорий қилишда медиана бўйича категорияларга бўлиш методи муаллиф томонидан тавсия қилинади.

2.1-жадвалда келтирилган 2-усулда эса арифметик ҳисоб-китобга асосланди. “Кичик тадбиркорликнинг ҳудудлар бўйича ЯХМдаги улуши” шартли равишда 100% деб олиниб унинг таркибида “Аёллар эгалик қилаётган фирмалар улуши”ни фоиз кўрсаткичи қайта ҳисобланди. Яъни вилоятлардаги кичик бизнес яратаётган қийматда аёллар раҳбарлигидаги тадбиркорлик субъектларининг ўрни фоизни ҳисоблаш усулида келтириб чиқарилди ва 4та гуруҳга бўлинди. Бу усулда ҳам Жиззах, Сурхондарё ва Наманган вилоятлари рақамларида юқори натижа қайд этилди. Аммо бизнингча мазкур усулнинг баъзи камчиликлари мавжуд. Масалан, “Кичик тадбиркорликнинг ҳудудлар бўйича ЯХМдаги улуши” кўрсаткичи млрд. сўм билан ифодаланган кўрсаткичнинг улуши бўлиб, “Аёллар эгалик қилаётган фирмалар улуши” эса донада ҳисобланадиган умумий фирмалар сонидаги улушни ифодалайди. Демак, юқоридаги икки кўрсаткични шартли равишда бир формулада фойдаланиш ўлчов бирлигида маълум бир хатоликларни келтириб чиқариши мумкин. Агар статистика кўмитаси томонидан аёллар тадбиркорлиги яратадиган қиймат ҳисоби вилоятлар кесимида юритилса, бу усулдан фойдаланиш мумкин бўлар эди.

Эндиликда, бевосита тадбиркор аёлларнинг фаолиятининг ҳозирги ҳолати ва тенденцияларига тўхталиб ўтамиз. Бунда биз мамлакат иқтисодиёти ҳақидаги постреформ статистикалардан фойдаландик.

Маълумки, Ўзбекистон аёллар ва эркалар ўртасида иқтисодий-сиёсий имкониятларга етишишда дисбаланс мавжуд бўлган мамлакат дея халқаро баҳо берилади. Бу ҳолат миллий-диний анъаналар натижаси бўлиб, ҳозирда гендер тенглигини таъминлашда ғарбий тушунчаларни тўғридан-тўғри кўчирмаган ҳолда гендер тенглигини таъминлаш бўйича давлат сиёсати олиб борилмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил 6 майдаги “Ўзбекистон Республикасининг 1979 йил 18 декабрда Нью-Йоркда қабул қилинган хотин-қизларни камситишнинг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисидаги Конвенцияга қўшилиши ҳақида”ги 87-I-сонли қарори, Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 14 апрелдаги “Хотин-қизларга қўшимча имтиёзлар тўғрисида”ги 760-I-сон қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 мартдаги “Хотин-қизларнинг меҳнат ҳуқуқлари кафолатларини янада кучайтириш ва тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлашга оид чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4235-сонли қарори, 2022 йил 7 мартдаги “Оила ва хотин-қизларни тизимли қўллаб-қувватлашга доир ишларни янада жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-87-сонли Фармони ва бошқа бир қатор қонун ҳужжатлари ҳал қилувчи роль ўйнапти.

Бу каби чора-тадбирлар натижасида мамлакатдаги статистик маълумотларни юритиш тизимида ҳам ислоҳотлар бўлди ва аёлларга тегишли кўплаб кўрсаткичлар юритилиб, очик эълон қилина бошланди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 мартдаги ПҚ-4235-сонли Фармони билан Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Статистика Комиссияси томонидан тавсия этилган минимал гендер кўрсаткичлари ва бошқа маълумотлар “gender.stat.uz” веб-сайтига жойлаштириб борилиши таъминланди. Жумладан, яқка тартибдаги тадбиркорлар ҳисобини юритишда 2017 йилдан бошланган статистик маълумотлар мавжудлиги боис, ЯТТ

аёлларнинг қайси йўналишларда фаолият юритаётганлари ҳақидаги маълумотларга эга бўла олдик(2.3-жадвал).

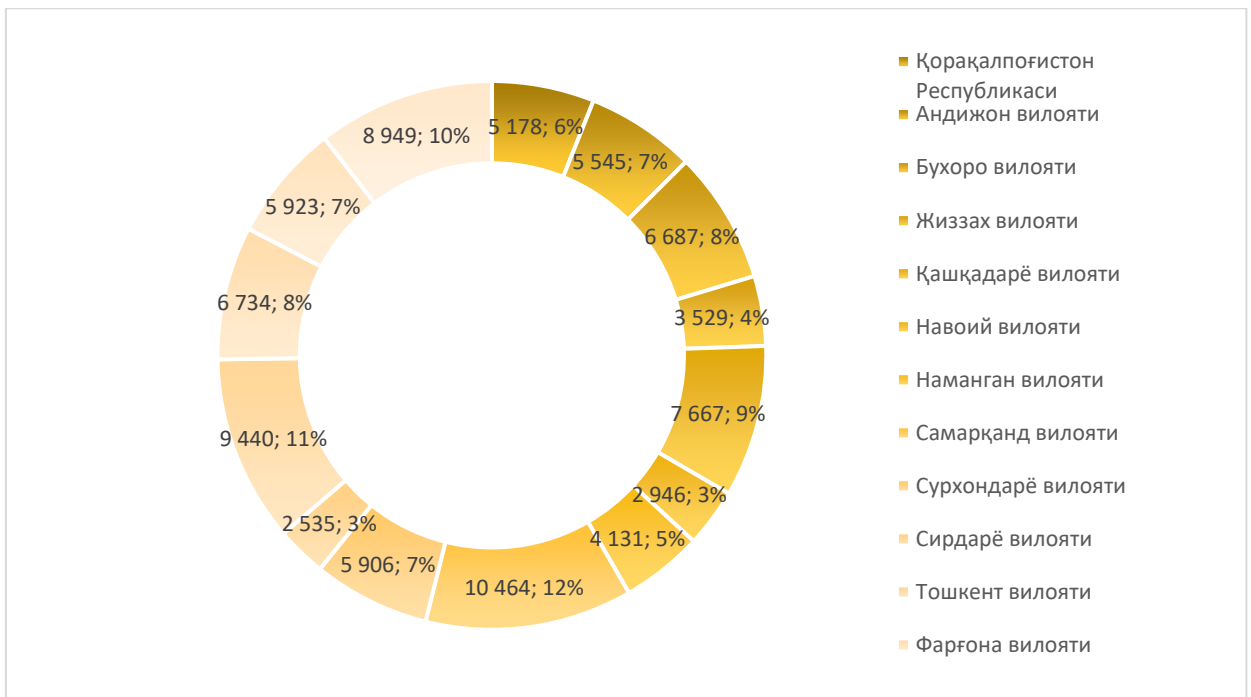
2.3-жадвал

Давлат солиқ хизмати органларида рўйхатдан ўтиб, фаолият кўрсатаётган якка тартибдаги тадбиркор аёллар сони, фаолият турлари бўйича*

Кўрсаткичлар	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.	2022 й.	2023 й.
Жами	69 756	75 295	81 703	85 634	99 307	102802
<i>шу жумладан, фаолият турлари бўйича:</i> чакана савдо фаолияти юритувчилар	31 510	34 308	35 877	39 556	44 710	46 297
конун ҳужжатларида белгиланган рўйхат бўйича ҳунармандчилик фаолияти	15 845	18 207	20 632	8 060	11 654	10 050
маиший хизмат соҳасида фаолият юритувчилар	3 235	3 717	4 212	6 736	7 754	7 335
бошқа фаолият турлари билан шуғулланувчилар	7 475	9 304	9 923	31 282	35 189	39 120
<i>шундан:</i> аҳоли учун турар ва нотурар жойларни таъмирлаш бўйича хизматлар	35	22	25	12	14	70
транспорт соҳасида фаолият юритувчилар	296	262	297	110	-	-

* Давлат солиқ қўмитаси маълумоти, URL: gender.stat.uz

Мазкур жадвал маълумотларга кўра, 2018-2023 йиллар оралиғида жами якка тартибдаги тадбиркор аёллар сони қарийб 47%га ортган. Давлат солиқ хизмати органларида рўйхатдан ўтиб, фаолият кўрсатаётган якка тартибдаги тадбиркор аёллар сони 2018 йилда қарийб 70минг, 2019 йилда 75минг 295 нафар, 2022 ва 2023 йилларда эса мос равишда 99минг 307 ва 102минг 802 нафар якка тартибдаги тадбиркор аёллар фаолият юритган. Бунда чакана савдо фаолияти энг кўп сонли ЯТТларга тегишли фаолият тури бўлди. 2021 йилда деярли 40 минг нафар якка тартибдаги тадбиркор аёллар ушбу фаолият эгаси сифатида рўйхатдан ўтган. Шунингдек, 2021 йил давомида ҳунармандчилик фаолияти билан шуғулланувчи тадбиркор сифатида 8060 та ва маиший хизмат соҳасида 6736 та аёллар юритадиган якка тартибдаги тадбиркорлик фаолияти қайд этилган.

2.3-расм. 2021 йилда Давлат солиқ хизмати органларида рўйхатдан ўтган якка тартибдаги тадбиркор аёллар сони, ҳудудлар кесимида⁸⁸

Юқоридаги расмда 2021 йилда Давлат солиқ хизмати органларида рўйхатдан ўтган якка тартибдаги тадбиркор аёллар сонини ҳудудлар кесимида кўриб чиққанда қуйидагилар маълум бўлди: Таҳлил даврида Самарқанд вилояти бу шаклда иш бошлаган тадбиркор аёлларнинг 12 фоизи жойлашганлиги билан биринчиликда турибди ва улар 10464 нафардир. Тошкент вилоятида эса 2021 йилда 9440 та аёл ЯТТ ўз фаолиятини бошлаб, мамлакат бўйича 11% қамровни эгаллаган. Шунингдек, мазкур даврда Тошкент шаҳрида ҳам 8949 нафар янги якка тартибдаги тадбиркор аёллар рўйхатдан ўтиб, улар Ўзбекистон миқёсидаги кўрсаткичнинг 10дан 1 қисмини ташкил қилди. Бундан ташқари Жиззах, Навоий ва Сирдарё вилоятлари мазкур рақамларда мамлакатда энг кам улушга эга экани маълум бўлди.

Дарҳақиқат, жамиятда аёллар тадбиркорлиги турли ҳил кўринишларда намоён бўлиб келади. Шулардан бири ўзини ўзи банд қилишдир (самозанятость, self-employed). Бу шаклдаги фаолият хорижда кўп йиллик тарихга эга, аммо юртимизда 2020 йилдан жорий қилинди (Ўзини ўзи банд

⁸⁸ Расмий статистик маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

қилишни муаллиф квазитадбиркорлик дея баҳолаб, бу масаладаги услубий ёндашувлар 1.1 параграфда батафсил келтирилган). Бундай фаолият қисқа давр мобайнида тадбиркорлик қилишнинг энг содда шакли сифатида аҳоли орасида кенг ёйилишга улгурди. Сабаби, кўпчилик даромад топиш мақсадида хонадониди турли хил майда фаолият турлари билан шуғулланар эди ва бу норасмий иқтисодиёт таркибиди қолиб кетганди. Айниқса кўпчилик аёллар уй ишлари ва бола парвариши билан параллел равишда қўшимча даромад манбаини аллақачон яратиб бўлганлар, аммо уларнинг фаолияти расмий тус олмаганлик ҳолатлари тез-тез учрар эди. Ҳозирда ўз ўзини банд қилишни расмийлаштириш енгиллаштирилгани боис йилдан йилга бу фаолият тури вакиллари кўпайиб бормоқда. Масалан, 2021 йилнинг ўзиди жами 1 млн 200 мингдан ортиқ шахслар мазкур рўйхатга кирган.

Ўзини ўзи банд қилганлар – бу хизматлар кўрсатишда мустақил равишда шахсий меҳнати билан иштирок этадиган, меҳнат даромадини олиш учун иш олиб борувчи шахслар. Бунда улар якка тартибдаги тадбиркор сифатида рўйхатга олинмайди ва ёлланма ходимлар меҳнатидан фойдаланмайди⁸⁹. Ўзини ўзи банд қилиш учун давлат солиқ хизмати органларида рўйхатдан ўтилади ва ўз фаолиятини қонунийлаштириш ҳуқуқига эга бўлинади. Ўзини ўзи банд қилган шахслар ихтиёрий равишда 1 БҲМ миқдориди йиллик ижтимоий солиқни тўлаб, иш стажиди ҳисобини юритиш имкониятига эга. 2022 йилнинг 1 ноябрь санасидан ўзини ўзи банд қилган шахслар шуғулланиши мумкин бўлган фаолият турлари 10 тага оширилди ва улар 78 тага етди. 2020 йил якуни бўйича, 219 477 нафар, 2021 йилда 580 526 нафар, 2022 йилда 732 577 нафар, 2023 йилда эса 1млн. 105минг 366 нафар аёл ўзини-ўзи банд қилганлар сифатида рўйхатдан ўтиб фаолият кўрсатган. Аёл ўзини-ўзи банд қилганлар кўрсаткичи 2023 йилда жами ўзини-ўзи банд қилганларнинг 43%ини ташкил қилди. 2021 йил давомида энг кўп рўйхатдан ўтилган фаолият турлари бўйича қуйидаги 2.4-расм маълумот беради.

⁸⁹ <https://soliq.uz/press-services/news/show/ozini-ozu-band-qilish-qulay-qonuniy-va-havfsiz>

2.4-расм. Давлат солиқ хизмати органларида рўйхатдан ўтиб, фаолият кўрсатаётган ўзини-ўзи банд қилган аёллар сони, фаолият турлари бўйича, киши⁹⁰

2.4-расмда кўрсатилишича, ўзини-ўзи банд қилган аёллар орасида энг кенг тарқалган фаолият тури бу тикув, мўйна, чарм ва трикотаж буюмларни, бош кийимларни ва тўқимачилик галантереяси буюмларини таъмирлаш, аҳолининг якка тартибдаги буюртмаси бўйича тикув ва трикотаж буюмларини, бош кийимларини ва тўқимачилик галантереяси буюмларини тикиш бўлиб, 2021 йилда 144мингдан ортиқ аёллар шу фаолият билан шуғулланувчи сифатида рўйхатга кирган. Демак, бу каби фаолият йўналишлари тарихдан мамлакат аёлларига хос бўлиб, айтиш мумкинки ҳозирда мазкур фаолиятлар бўйича аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришда катта салоҳият мавжудлигини ифодалайди.

Дарҳақиқат, Ўзбекистонда аёллар нафақат энг кичик ҳажмдаги фаолият турларида балки юридик шахс ташкил қилган ҳолда бизнес юритишда ҳам бирмунча фаолдирлар. Юридик шахс ташкил қилган ҳолда тадбиркорлик қилаётган аёллар сони 2017 йилда 42443 нафар, 2018 йилда 47632 нафар, 2019 йилда 51495, шунингдек, 2020 ва 2021 йилларда мос равишда 57728 ва 58466 тага етган. 2018-2020 йиллар оралиғида жами аёллар раҳбарлигидаги юридик

⁹⁰ Расмий статистик маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

шахслар сониди ҳам ва унинг таркибидаги кичик корхона ва микрофирма миқдорида ҳам катта ўсиш тенденцияси кузатилган. 5 йиллик даврни олганда республика бўйича бундай юридик шахслар сони 37,8 % га ошган, таҳлилдаги кичик корхона ва микрофирма эса 81,8 % га кўпайган. Статистика шундан далолат берадики, 2021- йилда аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмаларнинг жами фаолият кўрсатаётган кичик корхона ва микрофирмалар ҳажмидаги улуши атиги 11,3 % ни ташкил этган. Вилоятлар кесимида ўсиш суръатларига қарасак, рақамлар кичик корхона ва микрофирмаларда янада қизиқ тус олган(2.4-жадвал).

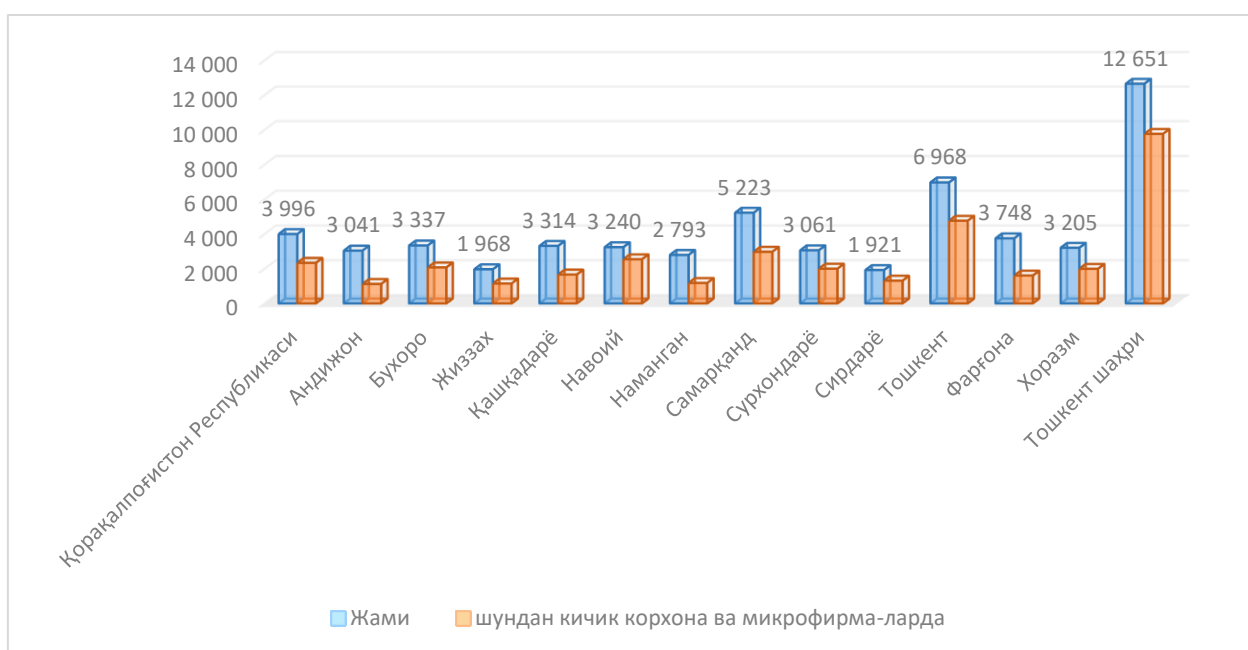
2.4-жадвал

Аёллар раҳбарлигидаги юридик шахслар сони ва ўсиш суръатлари⁹¹

	2017 й.		2021 й.		2017-2022 йилларда ўсиш, %	
	Жами	шундан кичик корхона ва микрофирмаларда	Жами	шундан кичик корхона ва микрофирмаларда	Жамида	кичик корхона ва микрофирмаларда
Ўзбекистон Республикаси	42 443	20 066	58 466	36 472	37,8	81,8
Қорақалпоғистон Республикаси	2 684	1 303	3 996	2 338	48,9	79,4
<i>вилоятлар:</i>						
Андижон	2 844	818	3 041	1 121	6,9	37,0
Бухоро	2 210	956	3 337	2 073	51,0	116,8
Жиззах	1 356	601	1 968	1 147	45,1	90,8
Қашқадарё	2 503	810	3 314	1 663	32,4	105,3
Навоий	1 618	963	3 240	2 544	100,2	164,2
Наманган	1 969	627	2 793	1 177	41,8	87,7
Самарқанд	3 454	1 299	5 223	2 974	51,2	128,9
Сурхондарё	2 059	834	3 061	2 002	48,7	140,0
Сирдарё	1 450	734	1 921	1 313	32,5	78,9
Тошкент	5 283	2 505	6 968	4 760	31,9	90,0
Фарғона	3 170	1 036	3 748	1 604	18,2	54,8
Хоразм	2 387	945	3 205	1 992	34,3	110,8
Тошкент ш.	9 456	6 635	12 651	9 764	33,8	47,2

⁹¹ Расмий статистик маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

Юқоридаги жадвалда аёллар тадбиркорлиги бўйича ҳудудлар кесимидаги миқдорий кўрсаткичлар ва уларнинг 5 йиллик даврдаги ўсиш суръатлари ифодаланган. 2021 йил якунида аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони 2017 йилга нисбатан Ўзбекистон бўйича 81,8 фоизга ошган бўлсада, бу кўрсаткич вилоятлар бўйича бир-биридан тубдан фарқ қилади. Масалан, Навоий вилояти 2,5 баробардан зиёд ўсиш қайд этди, Андижон ва Тошкент шаҳрида эса аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони 5 йил ичида мос равишда 37 % ва 47,2 %га ошган. Шунингдек, 2021 йилда Сурхондарё, Самарқанд, Бухоро, Хоразм ва Қашқадарё вилоятларида 2017 йилдагига нисбатан камида 2 карра кўп аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар фаолият юритаётганлигини кўриш мумкин. Миқдор жиҳатдан эса Тошкент шаҳри 9 минг 764 та, Тошкент вилояти 4 минг 760 та ва Самарқанд 2 минг 974 нафар аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар фаолият юритиши билан республикада етакчилик қилади. Ҳудудлардаги аёллар эгаллик қилаётган юридик шахслар сонида ҳам шу учлик олдинги сафларда турибди(2.5-расм).

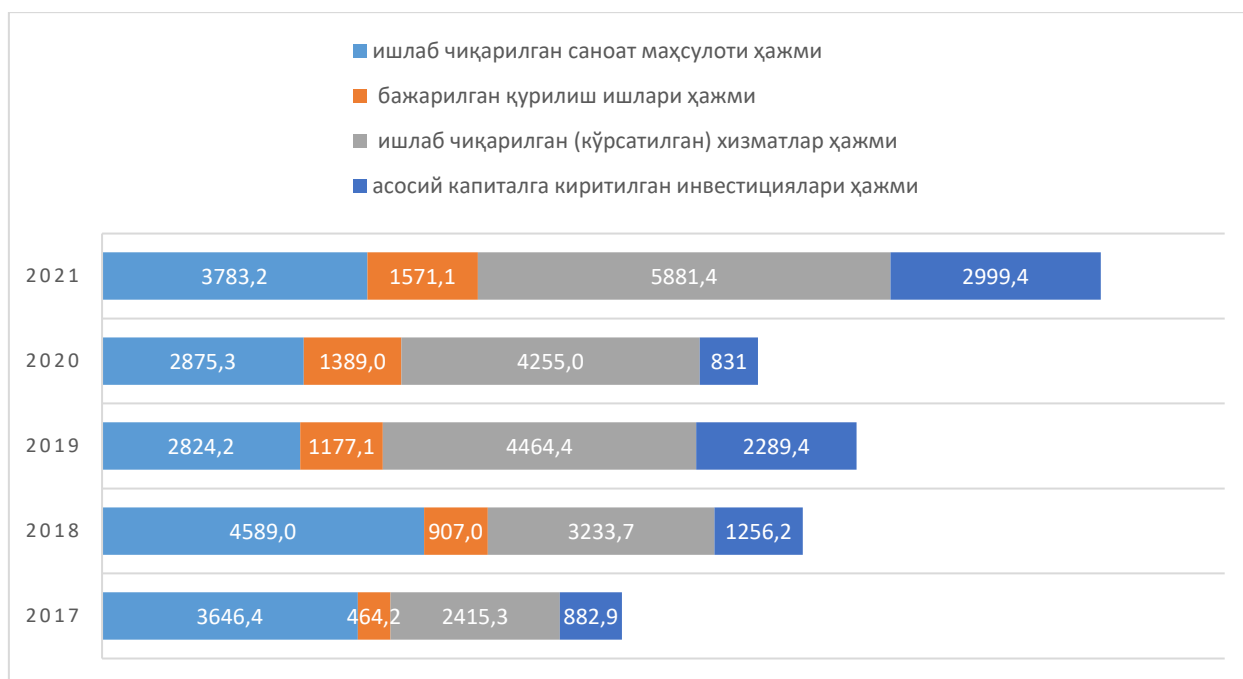
2.5-расм. 2021 йилда аёллар раҳбарлигидаги юридик шахслар сони, вилоятлар кесимида⁹²

⁹² Расмий статистик маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

2.5-расмда ифодаланганидек, 2021 йил ҳолатида аёллар раҳбарлигидаги юридик шахсларнинг умумий сонига нисбатан аёллар бошчилигидаги юридик шахслар ҳамда кичик корхона ва микрофирмалар сонига энг катта тафовут Андижон, Наманган, Фарғона ва Қашқадарё вилоятларида кузатилган. Бундан юридик шахсларнинг энг кам миқдори Жиззах ва Сирдарё вилоятларида бўлиб, ҳар бирида қарийб 2 мингтадан маъмурият тури қайд этилган.

Бу турдаги кичик корхона ва микрофирмаларда ишлайдиган ходимлар сони жиҳатидан барқарор ўсиш суръатлари қайд этилмоқда. Яъни кичик тадбиркорликдаги аёл иш берувчиларда 2017дан 2021 йилгача мос равишда 84 минг, 93 минг, 109,5 минг, 111,5 минг ва 117,7 минг нафар ходим мавжуд бўлган.

Тадқиқот объектимиз бўлган аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар томонидан сўнги 5 йилда бажарилган ишлар ҳажми бўйича эса 2.6-расм шакллантирилди.

2.6-расм. Аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар томонидан бажарилган иш ҳажми, млрд.сўм⁹³

2.6-расм маълумотлари кўрсатишича, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар томонидан бажарилган бир қатор йўналишлардаги

⁹³ Расмий статистик маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

иш ҳажми 2020 йилда пандемия оқибатида секинлашганига қарамай, 2021 йилдан ўсиш суръатларини тиклаган. Мазкур иадбиркорлик субъектлари томонидан ишлаб чиқарилган саноат маҳсулоти ҳажми 2018 йилда энг юқори кўрсаткични қайд этган – 4589 млрд.сўм. 2019 йилда эса маълум даражада тушиш қайд этилган, аммо кейинги ўсиш суръатлари натижасида эришилган ҳажм 2021 йилда 3783,2 млрд.сўмга тенг бўлиб, деярли 2017 йилдаги кўрсаткич билан бир ҳил бўлгани маълум бўлди.

Мазкур субъектлар томонидан бажарилган қурилиш ишлари ҳажми йиллар давомида барқарор ўсиш суръатларини кўрсатиб келмоқда ва 2021 йилда 1571,1 млрд.сўмлик иш бажарилган.

Ишлаб чиқарилган (кўрсатилган) хизматлар ҳажми 2.7-расмда келтирилган аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар томонидан бажарилган ишлар ичида энг катта улушга эга йўналиш бўлиб, айниқса 2021 йилда кескин ошган ва 5881,4 млрд.сўмлик хизматлар амалга оширилган. 2017-2021 йиллар давомида эса мазкур хизматлар ҳажми деярли 2,5 баробарга ўсди.

2020 йил аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмаларда асосий капиталга киритилган инвестициялари ҳажми 2289,4 млрд.сўмдан 831 млрд.сўмга кескин тушганига қарамай, 2021 йили пандемиягача бўлган натижаданда ошиқ инвестиция киритилган. Бу кўрсаткич 5 йил давомида бажарилган қурилиш ишлари ҳажми каби қарийб 3,4 баробарга ўсган.

Шунингдек, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмаларда жорий қилинган инновациялар бўйича рақамларга мурожаат қилсак, 2017 йил 136та, 2021 йилда эса 369та қайд этилган ва 2021 йилда мазкур кичик тадбиркорлик субъектларида 2,7 баробар кўп инновациялар жорий қилинган. Юқорида келтирилган яратилган қиймат бўйича кўрсаткичлар асосида хулоса қилиш мумкинки, мамлакатимизда аёллар тадбиркорлиги нафақат сон жиҳатдан, балки сифат жиҳатидан ҳам такомиллашиб бормоқда.

2.2. Ўзбекистонда аёллар тадбиркорлигига таъсир қилувчи омилларнинг тавсифий таҳлили

Аёллар тадбиркорлигини таҳлил қилишда статистик маълумотлар билан чекланиб қолмасдан, бирламчи маълумотларни шакллантириш мақсадида республика аёллари ўртасида мавзуга тегишли саволларни ўз ичига олувчи ижтимоий сўровнома ўтказилди. Унда асосий мақсад сифатида тадбиркор аёллар ва тадбиркор бўлиш истагидаги хотин-қизларда учраётган муаммо ва бу тўсиқларга ўзлари бераётган ечимлар ўрганилди. Анкетадан ўрин олган саволларнинг назарий асослари 1.2. параграфда ўрганилган.

Тадқиқот учун маълумот тўплаш инструменти Ўзбекистондаги хотин-қизлар билан ўтказилган онлайн сўровномадан иборат. Сўровномада умумий ҳисобда 302 нафар респондент аёллар қатнашиб, улардан 103 нафари тадбиркор аёл(ёки тадбиркорликда тажрибаси бор) ва 183 нафари тадбиркорлик қилиш истагидагилардир.

Сўровномада қатнашган респондентларнинг демографияси қуйидагилардан иборат:

- Ёш бўйича 26-35 ёшдагилар 38%, 15-25 ёшдагилар 30%, 36-45 ёшдагилар 19% ва 46 ёшдан катталар 13 фоиз бўлди;
- Маълумот даражаси бўйича олий маълумотли респондентлар 66,3%, ўрта махсус маълумотлилар 21 %, илмий даражалилар 10 фоиз ва таянч ўрта маълумотлилар 2,7%;
- Оилавий ҳолати бўйича оилалилар 63,3%, турмушга чиқмаганлар 28%, ажрашган 7% ва бевалар 1,7%
- Ҳудудий мансублик бўйича Тошкент шаҳридан 58,5 %, Сирдарё вилоятидан 10,7%, Тошкент вилоятидан 9%, Бухоро 3,3%, Қорақалпоғистон Республикасидан 3%, Қашқадарё вилоятидан 3%, Сурхондарё вилоятидан 2,7% ва Самарқанд вилоятидан 2,3%, қолган 7,5% респондентлар бошқа вилоят резидентлари бўлди.

Сўровнома давомида 1-гурух респондентлар 103 нафар тадбиркор аёл/тадбиркорликда тажрибаси бўлган аёлларга ва 2-гурух респондентлар 183 нафар тадбиркорлик қилиш истагидагиларга фарқли анкеталар берилди.

1-гурух респондентларнинг умумий қиёфаси қуйидагилардан иборат: уларнинг 24 фоизи ҳозирда фаолияти тўхтаганини айтишган, бизнес бошлаганига 3 йил тўлмаганлар эса 41% бўлган; уларнинг 30 %и 19-25ёшда бизнес бошлаганлар; 61 %и тадбиркорликка ўзлари асос солган аёллар ва 28 %и эса бизнесдаги оила аъзолари билан бирга фаолият бошлаганлар; тадбиркорлик бошлаганда респондентларнинг 50%ида фарзандлар бўлмаган ва 21%ида 1нафар фарзанди бўлган; фаолиятнинг ташкилий-ҳуқуқий шакли бўйича 16% ЯТТ, 16% оилавий корхона бўлса 40%и эса норасмий фаолият юритишини айтган; бизнес йўналиши бўйича 35 %и савдо ва 31 %и бошқа турдаги хизматлар бўйича экан; шунингдек, 40 % тадбиркор аёл ҳодим ёлламаганини ва 19%ининг ҳодимлари фақат аёллардан иборатлигини билдирган;

Тадқиқотда тадбиркорликка қизиқиш ва фаолият бошлаш сабабларига алоҳида тўхталинган. Иккала гуруҳ респондентлар учун жавоб вариантларида берилган сабабларнинг аҳамиятлилик даражаси бир ҳил кетма-кетликда экани маълум бўлди(2.6-жадвал).

2.6-жадвал

“Нима сабабдан тадбиркорлик қилишни ҳохлайсиз?” саволига сўровнома иштирокчиларининг берган жавоблари улуши⁹⁴

№	Сабаблар	1-гурух респондентлар	2-гурух респондентлар
1.	Қўшимча даромадга эҳтиёж	53,3%	51,9%
2.	Эркин график асосида ишлаш	52%	38,3%
3.	Одамларга фойдам тегиши	36%	29%
4.	Ёлланиб ишлашни хоҳламаганим	16%	12%
5.	Бизнесдаги рискни ёқтиришим	16%	11,5%
6.	Обрў-эътибор топиш	6,7%	4,4%
7.	Чекка ҳудудда яшайман, атрофда деярли ишхоналар йўқ	5,3%	0,5%
8.	Ишимдан мамнун эмас эдим	2,7%	3,3%
9.	Қизиқишим тўғри келгани учун	2,6%	1,5%

⁹⁴ Сўровнома маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

Демак, табиий равишда аксарият аёлларнинг тадбиркорликка қизиқиши ва фаолият бошлашида қўшимча даромадга эҳтиёж мавжудлиги туртки бўлар экан.

Навбатдаги саволлар тўплами 1-гурух респондентларга берилди ва тадбиркор аёллар фаолиятида дуч келинадиган муаммоларни акс эттирди. Респондентлар вариантларни таъсир этиш даражасига қараб 1-5 Ликерт шкаласи бўйича баҳолаб беришди (1-умуман дуч келмадим; 2-оз даражада таъсири бўлди; 3-ўртача таъсир қилди; 4-салмоқли таъсири бўлди; 5-жуда катта таъсир қилди).

2.7-жадвал

Тадбиркор аёллар фаолиятида дуч келинадиган муаммоларни баҳолаш⁹⁵

№	Тадбиркор аёллар фаолиятида дуч келинадиган муаммолар	Белгиланган шкала улуши,%*				
		1	2	3	4	5
1.	Оила аъзоларининг салбий муносабати	51	15	14	13	7
2.	Ноқулай транспорт имкониятлари	37	11	24	15	13
3.	Тадбиркорлик бўйича кўрсатмалар ва молиявий саводхонлик етишмаслиги	20	13	30	12	25
4.	Тегишли жамоат ташкилотлари билан алоқанинг йўқлиги	35	20	17	11	1
5.	Бизнес фаолиятини оилавий ҳаёт билан уйғунлаштиришдаги муаммолар	28	29	19	12	12
6.	Аёлларга нисбатан камситиш, ёмон муносабатда бўлиш	47	18	12	8	15
7.	Ҳаддан ташқари қонунчилик ва бюрократия	27	16	21	15	21
8.	Молиялаштиришдаги қийинчилик	15	16	25	15	29
9.	Мижоз билан алоқа ўрнатишдаги муаммолар	41	22	20	12	5
10.	Юқори даражадаги рақобат	20	16	28	19	17
11.	Эркакларникидек кун тартибига амал қилиш зарурати	23	22	19	15	21
12.	Ходимларни ёллаш ва бошқаришда қийинчилик	48	13	19	12	8

*жадвалдаги фоизлар яхлитланди

Жавоблардан кўриниб турибдики, молиялаштиришдаги қийинчилик 29%, тадбиркорлик бўйича кўрсатмалар ва молиявий саводхонлик етишмаслиги 25% респондент фикрича тадбиркорлик фаолиятига жуда катта таъсир қилган муаммолар экан. Бу бирламчи маълумот кейинги бобда аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш учун зарурий чора-тадбирлар бўйича

⁹⁵ Сўровнома маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

таклиф бераётганда асос бўлиб хизмат қилади. Қувонарлиси, респондентларнинг салмоқли қисми оиладаги салбий муносабат, жамиятдаги аёлларга нисбатан дискриминация(камситиш) каби муаммоларга умуман дуч келмаганларини айтишган. Ходимларни ёллаш ва бошқаришда қийинчилик ҳам 48 % респондентда бўлмаган, аммо буни респондентларнинг кўпчилиги ходим ёлламай бизнес қилиши билан изохлаш мумкин.

Тадбиркор аёллар наздида фаолиятни ривожлантириш учун уларга қандай кўмак берилиши зарурлиги ҳақидаги фикрлар 2.8-жадвалда тасвирланган.

2.8-жадвал

Аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш учун сўровнома натижаларида таклиф қилинган чора-тадбирларни баҳолаш⁹⁶

Сизга кўмаклашиши мумкин бўлган қуйида келтирилган усулларнинг таъсирини 1-5 шкалада баҳоланг (1- жуда оз даражада; 2- оз даражада; 3- ўрта даражада; 4- катта даражада; 5- жуда катта даражада).		Баҳолаш шкаласини танлаган респондентлар, %				
		1	2	3	4	5
1.	Мобил илова орқали фаолиятни ривожлантириш	10,7	8	17,3	12	52
2.	Имтиёзли кредит олиш	32	8	17,3	16	26,7
3.	Масофавий бизнес юритиш имкониятларини кенгайтириш	14,7	8	24	10,7	42,7
4.	Ижтимоий тармоқларда реклама қилиш	6,7	4	17,3	17,3	54,7
5.	Тажрибали аёл тадбиркорга шогиртликка тушишга кўмаклашиш	6,7	8	13,3	17,3	54,7
6.	Молиявий саводхонликни ошириш	1,3	4	17,3	17,3	60

Респондентлар аёллар ўртасида тадбиркорликни кенг ёйишда молиявий саводхонликни ошириш ва тажрибали аёл тадбиркорга шогиртликка тушиш каби ечимларни бермоқдалар. Аммо имтиёзли кредитнинг фойдаси энг паст баҳоланган. Демак, асосий муаммолардан бири сифатида эътироф этилган фаолиятни молиялаштириш муаммоси имтиёзли кредит бериш билан тўлиқ ҳал бўлмаслиги ва тадбиркорлик бўйича билим ва кўникмалар бериш ва тадбиркор аёлларнинг устоз-шогирдлигини, ўзаро мулоқотини йўлга қўйиш каби билвосита ёрдамлар долзарб экани маълум бўлди.

⁹⁶ Сўровнома маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

2-гурух респондентлардан тадбиркорликка қизиқсаларда, фаолият бошламаганларига сабаб бўлаётган тўсиқларни баҳолаш сўралганда уларнинг 35%и бошланғич капитал етишмаслигини, 32 %и тегишли жамоат ташкилотлари билан алоқанинг йўқлигини энг катта сабаб сифатида кўрсатишган. Юқоридаги хулосага қўшимча қилиб айтиш мумкинки, жамоат ташкилотлари, ННТ, ўзини-ўзи бошқариш органлари ва тадбиркорлик марказлари кабилар фаолияти аҳоли орасида тадбиркорлик қилиш истагида бўлган иқтидорли аёлларгача етиб бориши ва қамров даражасини кенгайтириши зарур. Энди эса 1-гурух респондентлар яъни тадбиркор аёллар берган жавоблар асосида, аёлларнинг эрта ёшдан бизнес бошлашига қандай омиллар таъсир қилишини эконометрик ҳисоб-китоблар билан текшириб кўрамиз. Бунда сўровномадаги саволларнинг 3 та гуруҳидан фойдаландик.

Фактор анализдаги мотивлар, тўсиқлар ва хусусиятлар гуруҳларидаги омиллар анкетадан ўрин олган 2.7-расмдаги саволлар орқали шакллантирилди.

№	МОТИВЛАР	ТЎСИҚЛАР	ХУСУСИЯТЛАР
Савол	Нима сабабдан тадбиркорлик фаолиятини танладингиз?	Фаолиятингиз давомида дуч келган куйида санаб ўтилган муаммоларни 1-5 шкалада баҳоланг.	Сизда қуйидаги хусусиятлардан қай бири мавжуд?
1.	Бизнесдаги рискни ёқтиришим	Ноқулай транспорт имкониятлари	Ижодкорлик
2.	Ёлланиб ишлашни хоҳламаганим	Тадбиркорлик бўйича кўрсатмалар ва молиявий саводхонлик етишмаслиги	Таваккалчилик
3.	Қизиқишим тўғри келгани учун	Тегисли жамоат ташкилотлари билан ўзаро алоқадаги муаммолар	Муаммоларни ҳал қилиш
4.	Одамларга фойдам тегиши	Жамияддаги аёлларга нисбатан камситиш, ёмон муносабатда бўлиш	Ётақчилик ва мулоқот қилиш маҳорати
5.	Обрў-эътибор топиш	Ҳаддан ташқари қонунчилик талаблари ва бюрократия	Янги товар ва хизматлар ярата олиш
6.	Қўшимча даромадга эҳтиёж	Молиялаштиришдаги қийинчилик	Бошқарувчилик
7.	Чекка худудда яшайман, атрофда деярли иш жойи йўқ	Мижоз билан алоқа ўрнатишдаги муаммолар	
8.	Ишимдан мамнун эмас эдим	Юқори даражадаги рақобат	
9.	Эркин график асосида ишлаш	Эркактарникидек кун тартибига амал қилиш зарурати	
10.		Ходимларни ёллаш ва бошқаришда қийинчилик	
11.		Оила аъзоларининг салбий муносабати	
12.		Бизнес фаолиятини оилавий ҳаёт билан уйғунлаштиришдаги муаммолар	

2.7-расм. Тадқиқот доирасида ўтказилган сўровноманинг эконометрик моделда фойдаланилган бандлари⁹⁷

⁹⁷ Муаллиф ишланмаси

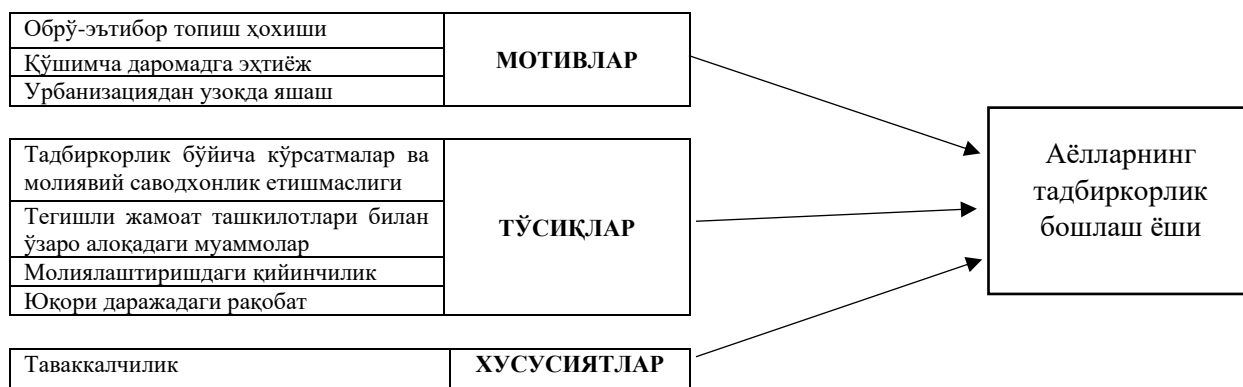
Шу асосда қуйидаги гипотезаларни илгари сурдик:

Гипотеза 1: тадбиркорлик қилишга сабаб бўлган омиллар – мотивлар аёлларнинг неча ёшдан тадбиркорлик фаолиятини бошлашига таъсир қилади;

Гипотеза 2: тадбиркорлик фаолиятида дуч келиши мумкин бўлган муаммолар – тўсиқлар аёлларнинг неча ёшдан тадбиркорлик фаолиятини бошлашига таъсир қилади;

Гипотеза 3: индивидуалнинг шахсий хусусиятлари аёлларнинг неча ёшдан тадбиркорлик қилишига таъсир қилади.

Берилган жавоблар рақамли кўринишга келтирилиб, ҳар бир гуруҳ бўйича алоҳида корреляцион анализ ўтказилди. Бунда тобе ўзгарувчи сифатида “Неччи ёшдан тадбиркорлик қилиб келасиз?” деган саволга респондентлар берган жавоби олинди. Натижаларга кўра, эконометрик модел тузишда фойдаланиш учун натижавий омилга энг яхши таъсир кўрсатувчи омилларни, яъни 1 гуруҳ омиллардан 3та, 2 гуруҳ омиллардан 4та ва 3 гуруҳ омиллардан 1та ўзгарувчи танлаб олинди ва қуйидаги концептуал чизма тузилди(2.8-расм).

2.8-расм. Сўровнома асосида тузилган концептуал модел⁹⁸

Аслида сўровнома юқоридаги расмда ифодаланган кўрсаткичлардан ташқари кўплаб маълумотлар тақдим этди. Аммо аёлларнинг эртароқ тадбиркорлик бошлашининг илмий асослари, хусусан мамлакатимизда хотин-қизлар эртароқ тадбиркорлик бошлашларига нималар таъсир қилишини билиш учун мазкур концептуал моделни туздик.

Дастлаб омиллар ўртасида тавсифий статистика ўтказамиз (2.9-жадвал).

⁹⁸ Сўровнома маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

Омиллар ўртасида тавсифий статистика⁹⁹

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8
Ўртача	2.3300	0.0776	0.5145	0.0582	3.3300	2.3106	3.5048	3.0388	0.4660
Медиана	2.0000	0.0000	1.0000	0.0000	3.0000	2.0000	4.0000	3.0000	0.0000
Максимум	4.0000	1.0000	1.0000	1.0000	5.0000	5.0000	5.0000	5.0000	1.0000
Минимум	1.0000	0.0000	0.0000	0.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	0.0000
Стандарт четланиш	0.9840	0.2689	0.5022	0.2353	1.4375	1.4282	1.3853	1.3785	0.5012
Асимметрия	0.1703	3.1558	-0.0582	3.7720	-0.2336	0.7202	-0.4436	-0.1150	0.1362
Экссесс	2.0104	10.959	1.0033	15.228	1.7990	2.1411	1.9400	1.8557	1.0185
Жак-Бера	4.7006	442.83	17.166	886.01	7.1266	12.072	8.2004	5.8463	17.168
Эҳтимоллик	0.0053	0.0000	0.0001	0.0000	0.0283	0.0023	0.0165	0.0437	0.0001
Сумма	240.00	8.0000	53.000	6.0000	343.00	238.00	361.00	313.00	48.000
Четланишлар квадратларининг йиғиндиси	98.776	7.3786	25.728	5.6504	210.77	208.05	195.74	193.84	25.631
Кузатувлар	103	103	103	103	103	103	103	103	103

Ушбу жадвалдан энг муҳим хусусиятга эга бўлган кўрсаткичлардан бири – бу Жак-Бера мезони қиймати ва унинг эҳтимоллиги қиймати ҳисобланади. Барча омиллар бўйича ҳисобланган Жак-Бера мезони қийматлари етарли даражада юқори ҳамда уларнинг эҳтимолликлари (prob.) 0,05 дан кичик эканлигини кўриш мумкин. Бу эса ўз навбатида барча омилларнинг нормал тақсимотга бўйсунганини кўрсатади.

Танланган омиллар асосида корреляцион таҳлил ўтказиб қуйидаги натижаларни олдик: Аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши (Y) ва обрў-эътибор топиш истаги (X1) омили ўртасида ўртачага яқин боғланиш мавжуд, яъни бу икки омил ўртасида корреляция коэффиценти $r_{yx1} = 0,3330$. Аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши (Y) ва қўшимча даромадга эҳтиёж (X2) омили ўртасида ўртача боғланиш мавжуд, яъни бу икки омил ўртасида корреляция коэффиценти $r_{yx1} = 0,4969$. Шунингдек, аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши (Y) ва урбанизациядан узоқда яшаш (X3) омили ўртасида суст боғланиш мавжуд, яъни бу икки омил ўртасида корреляция коэффиценти $r_{yx1} = 0,008$. Аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши (Y) ва тадбиркорлик бўйича кўрсатмалар ва молиявий саводхонлик етишмаслиги (X4) омили ўртасида ўртача боғланиш мавжуд, яъни бу икки

⁹⁹ Сўровнома маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилди.

омил ўртасида корреляция коэффиценти $r_{yx1} = 0,4399$. Аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши (Y) ва тегишли жамоат ташкилотлари билан ўзаро алоқадаги муаммолар (X5) омили ўртасида суст боғланиш мавжуд, яъни бу икки омил ўртасида корреляция коэффиценти $r_{yx1} = 0,1216$. Аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши (Y) ва молиялаштиришдаги қийинчилик (X6) омили ўртасида ўртачага яқин боғланиш мавжуд, яъни бу икки омил ўртасида корреляция коэффиценти $r_{yx1} = 0,3545$. Аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши (Y) ва юқори даражадаги рақобат (X7) омили ўртасида ўртачага яқин боғланиш мавжуд, яъни бу икки омил ўртасида корреляция коэффиценти $r_{yx1} = 0,2776$. Ҳамда аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши (Y) ва таваккалчилик хусусияти (X8) омили ўртасида ўртача боғланиш мавжуд, яъни бу икки омил ўртасида корреляция коэффиценти $r_{yx1} = 0,4220$.

Аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши бўйича кўп омилли эконометрик модель тузишдан аввал омиллар бўйича келтирилган вақтли қаторларнинг стационарлигини Дики-Фуллер статистикаси ёрдамида текширамиз (2.10-жадвал).

2.10-жадвал

Вақтли қаторларни стационарликка текшириш¹⁰⁰

		t-статистика	Эҳтимоллик *
Кенгайтирилган Дики-Фуллер тести статистикаси		-9.798106	0.0000
Критик қийматлар тести:	1% даража	-3.495677	
	5% даража	-2.890037	
	10% даража	-2.582041	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Юқоридаги жавдал маълумотларидан кўриш мумкинки, кенгайтирилган Дики-Фуллер статистикасининг қиймати -9,7981 га тенг эканлиги ва эҳтимоллиги 0 га тенг. Бу эса ўз навбатида вақтли қаторларнинг стационарлигини кўрсатади.

¹⁰⁰ Сўровнома маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилди.

Омиллар ўртасидаги жуфт корреляция коэффициентлари матрицаси ва VIF коэффициенти омиллар ўртасида мултиколлениарлик мавжуд эмаслигини кўрсатди.

Демак, омиллар ўртасида мултиколлениарлик ҳамда натижавий омил каторида гетероскедаслик мавжуд эмаслигини ҳисобга олган ҳолда аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши (Y) ва унга таъсир этувчи омиллар (X_i) бўйича кўп омилли эконометрик модель тузамиз. Мазкур кўп омилли эконометрик модель қуйидаги кўринишга эга:

$$y = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_n x_n + \varepsilon, \quad (1)$$

бу ерда y – натижавий омил, x_i – таъсир этувчи омиллар, ε – тасодифий хато.

Кўп омилли эконометрик моделдаги (1) номаълум $\beta_0, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n$ параметрларнинг қийматларини аниқлашда "энг кичик квадратлар усули" дан фойдаландик. Натижалар қуйидаги 2.11-жадвалда келтирилган.

2.11-жадвал

Аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши ва унга таъсир этувчи омиллар бўйича ҳисобланган кўп омилли эконометрик модел параметрлари¹⁰¹

Ўзгарувчилар	Коэффициентлар	Стандарт хатолик	t-статистика	Эҳтимоллик
X1	0,096073	0,0156	6,158526	0,0006
X2	-0,07111	0,03305	-2,15159	0,0029
X3	0,111035	0,035155	3,158441	0,0021
X4	0,040067	0,023648	1,694308	0,0697
X5	0,05636	0,010152	5,551615	0,0011
X6	0,080665	0,034228	2,356696	0,0041
X7	0,089314	0,022819	3,914019	0,0006
X8	0,378972	0,11419	3,318784	0,0021
C	1,35836	0,382115	3,554846	0,0006
R-квадрат	0.775765	Боғлиқ ўзгарувчининг ўртачаси		2.330097
Меъёрлаштирилган, R ²	0.762893	Боғлиқ ўзгарувчининг ўртача квадратик четланиши		0.984073
Регрессиянинг стандарт хатолиги	0.985495	Акаике мезони		2.891978
Қолдиқлар квадратларининг йиғиндиси	91.29290	Шварц мезони		3.122197
Логорифмик эҳтимоллик	-139.9369	Ханан-Квин мезони		2.985225
F- статистика	102.96321	Давбин-Уотсон статистикаси		1.838205
Эҳтимоллик(F- статистика)	0.000000			

¹⁰¹ Сўровнома маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилди.

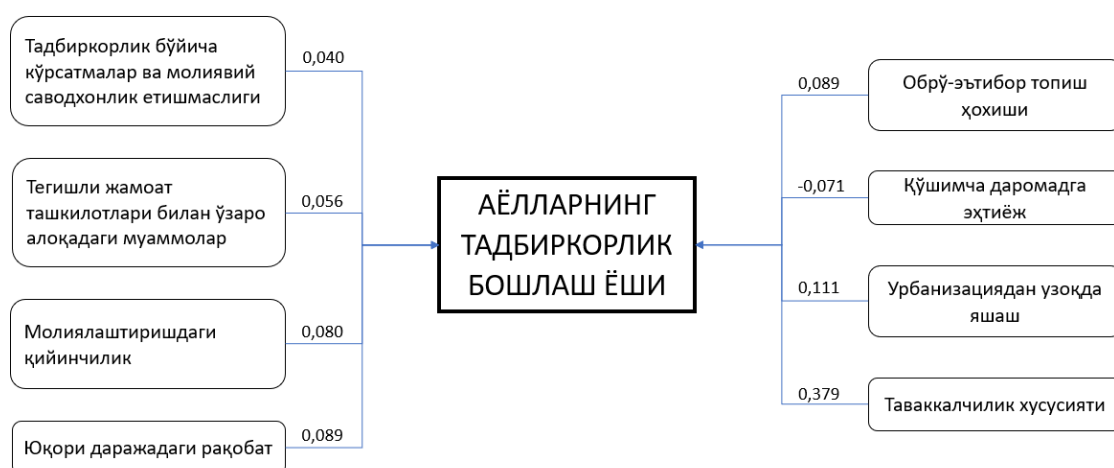
Юқоридаги жадвал маълумотларидан фойдаланиб, аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши (Y) бўйича ҳисобланган кўп омилли эконометрик моделни аналитик кўринишда ифодалаймиз:

$$Y = 1,36 + 0,096X_1 - 0,071X_2 + 0,111X_3 + 0,040X_4 + 0,056X_5 + 0,080X_6 + 0,089X_7 + 0,379X_8 \quad (2)$$

Ҳисобланган кўп омилли эконометрик модель натижаларини фойдаланилган 3 гуруҳ омиллар бўйича алоҳида кўриб чиқамиз. Аввал айтганимиздек, 1-гуруҳдаги тадбиркорлик бошлаш сабабларидан X_1 , X_2 , X_3 омиллар олинган. Обрў-эътибор топиш истаги (X_1) ўртача бир даражага ошса, аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши ($\ln Y$) ўртача 0,096 га ортар экан. Яъни, бу ерда ёш катталашган сари тадбиркорликни бошлашда аёллар учун обрў эътибор топиш истаги муҳимлиги ортади деган хулосага келамиз. Кўшимча даромадга эҳтиёж (X_2) ўртача бир даражага ошса, аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши ($\ln Y$) ўртача 0,071 га камаяр экан. Яъни, кўшимча даромадга эҳтиёж ошган сайин тадбиркорлик бошлаш ёши кичрайиб боради. Ёш катталашган сари кўшимча даромадга эҳтиёж мавжудлигининг бизнес бошлашга таъсири камаяди. Урбанизациядан узоқда яшаш (X_3) омилнинг ўртача бир даражага ортиши, аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлашининг ($\ln Y$) ўртача 0,111 га ортишига олиб келар экан. Демак, чекка ҳудудларда яшайдиган аёлларнинг тадбиркорлик фаолиятини бошлашдаги ёши ҳам каттароқ бўлар экан.

2 гуруҳда муаммоли ҳолатлар ўрганилган эди ва улардан 4та омил ажратиб олинган: Аёлларга тадбиркорлик бўйича кўрсатмалар ва молиявий саводхонлик етишмаслиги (X_4) омилнинг таъсири ўртача бир даражага ортиши, аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши ($\ln Y$) ўртача 0,040 га ортишига олиб келар экан. Бундан келиб чиқадики, молиявий саводхонлик етишмаслиги муаммоси тадбиркор аёлларнинг ёши ўтган сари катта таъсир қилиб боради. Тегишли жамоат ташкилотлари билан алоқа ўрнатишдаги муаммолар (X_5) омилнинг ўртача бир даражага ортиши, аёлларнинг эрта

ёшдан тадбиркорликни бошлаши ($\ln Y$) ўртача 0,056 га ортишига олиб келар экан. Молиялаштиришдаги қийинчилик (X6) омилининг ўртача бир даражага ортиши, аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши ($\ln Y$) ўртача 0,080 га ортишига олиб келар экан. Бизнес юритишдаги юқори даражадаги рақобат (X7) омилининг ўртача бир даражага ортиши, аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши ($\ln Y$) ўртача 0,089 га ортишига олиб келар экан. 3-гуруҳда 1та омил танлаб олинган бўлиб, тадбиркор аёлдаги таваккалчилик хусусияти (X8) омилининг ўртача бир даражага ортиши, аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши ($\ln Y$) ўртача 0,379 га ортишига олиб келиши аниқланди(2.9-расм).

2.9-расм. Аёлларнинг тадбиркорлик бошлаш ёшига таъсир этувчи омилларнинг ҳисобланган кўрсаткичлари¹⁰²

Бизнес соҳасида аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши бўйича тузилган кўп омилли эконометрик модель (2) сифатини текшириш учун детерминация коэффицентини текширамыз. Детерминация коэффицентини натижавий омил неча фоизга моделга киритилган омиллардан ташкил топишини кўрсатади. Ҳисобланган детерминация коэффицентини (R^2 - R-squared (2.11-жадвал)) 0,7757 га тенг. Бу эса аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши ($\ln Y$) 77,57 фоизи ҳисобланган (2) кўп омилли эконометрик моделга киритилган омиллардан ташкил топишини кўрсатмоқда.

¹⁰² Сўровнома маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилди.

Қолган 22,43 фоизи (100,0-77,57) эса ҳисобга олинмаган омиллар таъсири эканлигини кўрсатмоқда.

Аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши ($\ln Y$) бўйича тузилган кўп омилли эконометрик моделнинг (2) статистик аҳамиятлигини ёки ўрганилаётган жараёнга адекватлигини (мос келишини) текширишда Фишернинг F -мезонидан фойдаланамиз. Бунинг учун озодлик даражалари $k_1 = m$ ва $k_2 = n - m - 1$ ҳамда α аҳамиятлик даражаси бўйича қийматларни ҳисоблаймиз. Аҳамиятлик даражаси $\alpha = 0,05$ ва озодлик даражалари $k_1 = 8$ ва $k_2 = 103 - 8 - 1 = 94$ дан келиб чиқиб, F -мезоннинг жадвал қиймати $F_{\text{жадвал}} = 1,15$ га тенг. F -мезоннинг ҳисобланган қиймати $F_{\text{ҳисоб}} = 102,96$ ва жадвал қиймати $F_{\text{жадвал}} = 1,15$ га тенг эканлигидан келиб чиқиб ва $F_{\text{ҳисоб}} > F_{\text{жадвал}}$ шарти бажарилганлиги учун (2) кўп омилли эконометрик моделни статистик аҳамиятли дейиш мумкин.

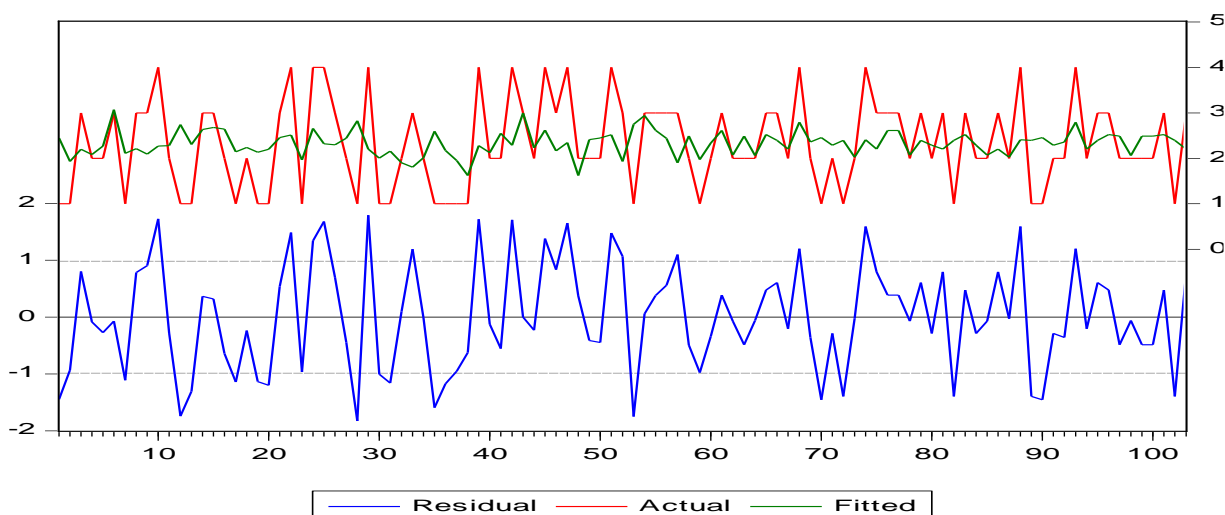
Кўп омилли эконометрик моделнинг (2) ҳисобланган параметрлари ишончлилигини текширишда Стьюдентнинг t -мезонидан фойдаланилади. Стьюдент t -мезонининг ҳисобланган ($t_{\text{ҳисоб}}$) ва жадвал ($t_{\text{жадвал}}$) қийматларини таққослаб, H_0 гипотезани қабул қиламиз ёки рад этамиз. Бунинг учун t -мезоннинг жадвал қийматини танланган ишонччилик эҳтимоли (α) ва озодлик даражаси (d.f. = $n - m - 1$) шартлар асосида топамиз. Бу ерда n - кузатувлар сони, m - омиллар сони. Ишонччилик эҳтимоли $\alpha = 0,05$ ва озодлик даражаси d.f. = $103 - 8 - 1 = 94$ бўлганда, t -мезоннинг жадвал қиймати $t_{\text{жадвал}} = 1,9867$ га тенг.

Кўп омилли эконометрик модель тузиш бўйича олиб борилган ҳисоб-китоблардан шуни кўриш мумкинки, эконометрик моделга киритилган барча омиллар бўйича t -мезоннинг ҳисобланган қийматлари $\alpha = 0,05$ аниқликда жадвал қийматидан катта эканлигини кўриш мумкин (2.11-жадвал). Бу эса барча омилларни ишончли эканлигини билдиради ва мазкур омилларга кўп омилли эконометрик моделда иштирок этишига имкон беради.

Аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши бўйича тузилган кўп омилли эконометрик модель (2) бўйича натижавий омил ($\ln Y$) қолдиқларида

автокорреляция мавжудлигини текшириш учун Дарбин-Уотсон (DW) мезонидан фойдаланамиз. Ҳисобланган DW қиймати жадвалдаги DW_L ва DW_U билан таққосланади. Агар $DW_{\text{ҳисоб}} < DW_L$ дан кичик бўлса, натижавий омил қолдиқларида автокорреляция мавжуд дейилади. $DW_{\text{ҳисоб}} > DW_U$ дан катта бўлса, натижавий омил қолдиқларида автокорреляция мавжуд эмас дейилади. Дарбин-Уотсон мезонининг пастки чегараси қиймати $DW_L=1,56$ га тенг ва юқори чегараси қиймати $DW_U=1,78$ га тенг. $DW_{\text{ҳисоб}}=1,8382$ га тенг. Демак, $DW_{\text{ҳисоб}} > DW_U$ бўлгани учун натижавий омил (аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши ($\ln Y$)) қолдиқларида автокорреляция мавжуд эмас экан.

Аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлаши бўйича ҳисобланган (2) кўп омилли эконометрик моделнинг ҳақиқий (Actual), ҳисобланган (Fitted) қийматлари ва улар ўртасидаги фарқлар (Residual) куйидаги 2.10-расмда келтирилган.

2.10-расм. Аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлашининг ҳақиқий (Actual), ҳисобланган (Fitted) қийматлари ва улар ўртасидаги фарқлар (Residual) графиги¹⁰³

2.10-расмдан кўриш мумкинки, ҳисобланган (2) кўп омилли эконометрик модель бўйича республикада аёлларнинг эрта ёшдан тадбиркорликни бошлашининг ҳисобланган қийматлар графиги унинг ҳақиқий қийматлари графиги билан жуда яқин жойлашган, улар ўртасидаги

¹⁰³ Сўровнома маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилди.

фарқлар ҳам унчалик катта эмас. Бу эса ҳисобланган (2) кўп омилли эконометрик моделнинг статитик аҳамиятлилиги ва коэффициентларининг ишончлилигини кўрсатади.

Демак, анкета усулида йиғилган бирламчи маълумотлар асосида мамлакатимиздаги тадбиркор аёллар ва тадбиркорлик қилиш истагидаги аёлларга тегишли муаммо ва ечимлар бўйича атрофлича таҳлил ўтказдик ва аёллар тадбиркорлик фаолиятини бошлашларига туртки берувчи омиллар, мавжуд муаммолар ва индивидуал хусусиятларнинг таъсирини ифодаловчи кўп омилли эконометрик модел туздик.

2.3. Ўзбекистонда аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмаларнинг ривожланиш модели

Ўзбекистонда амалга оширилаётган туб ислохотлар натижасида мамлакатимизда аёллар томонидан ҳам тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш ривожланиб бормоқда. Аёллар тадбиркорлиги миллий иқтисодиётнинг барча тармоқ ва соҳаларида кузатилмоқда. 2022 йил 1 январь ҳолатида иш берувчиларнинг 12,7%и аёллар экан. Аёллар раҳбарлигидаги юридик шахслар сони эса 58минг 466та бўлиб, шундан 36минг 472таси кичик корхона ва микрофирмалардир. Шунингдек, мамлакатимизда 85634 нафар яқка тартибдаги тадбиркор аёллар мавжуд. Эътиборлиси, аёллар эгалик қилаётган фирмалар улуши 2018-2022 йиллар оралиғида 16,1 %га ошган.

Мазкур жараёнларни таҳлил қилиш ҳамда эконометрик моделлаштириш, ушбу соҳадаги эътибордан четда қолган жиҳатларни аниқлашга, яширин қонуниятларни топишга ҳар томонлама ёрдам беради. Бу эса ўз навбатида Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан зарур чора-тадбирларни амалга ошириш натижасида аёллар тадбиркорлигини янада ривожлантиришга сабаб бўлади.

Шу муносабат билан мазкур илмий тадқиқотда республикаимизда аёллар тадбиркорлиги ривожлантиришга таъсир этувчи омиллар асосида кўп омилли

эконометрик модель тузилди. Моделда Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси тақдим этган 2017-2021 йиллардаги чораклик маълумотлардан фойдаланилди. Бунинг учун қуйидаги омиллар танлаб олинди. Нативавий омил - аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони (Y). Таъсир этувчи омиллар қуйидагилар: ахборот иқтисодиёти ва электрон тижорат соҳаларида яратилган қиймат, млрд. сўм (X_1), аёл интернет фойдаланувчилари сони, минг киши (X_2), тижорат банклари томонидан тадбиркор аёлларни қўллаб-қувватлаш йўналтирилган кредитлар, млн. сўм (X_3), масофавий банк хизматларидан фойдаланувчилар сони, нафар (X_4).

Ҳисоб-китоблар аввалида, таъсир этувчи омиллар сифатида аёллар иш ҳақининг эркаклар иш ҳақиға нисбати, аёллар миграцияси, олий таълим ташкилотларида битирувчи аёл талабалар сони, ер мулкиға эға бўлган катта ёшли аҳолида хотин-қизлар улуши ҳамда аҳоли жон бошиға умумий даромадлар каби кўрсаткичлар ҳам танланган эди. Бироқ эконометрик таҳлил қилганимизда айрим кўрсаткичлар ишончсиз бўлганлиги учун кейинчалик биз уларни қўп омилли эконометрик моделға киритмадик.

Тадқиқотда фойдаланилган омилларнинг ўлчов бирликлари турлича бўлганлиги учун биз уларни логарифмладик. Логарифмланган маълумотлар маълум маънода текисланди. Ўзбекистон Республикасида аёллар тадбиркорлигининг 2017-2021 йиллар чоракликлари бўйича тўпланган маълумотлар бўйича тавсифий статистика ўтказамиз. Тавсифий статистика натижалари қуйидаги 2.12-жадвалда келтирилган.

2.12-жадвал

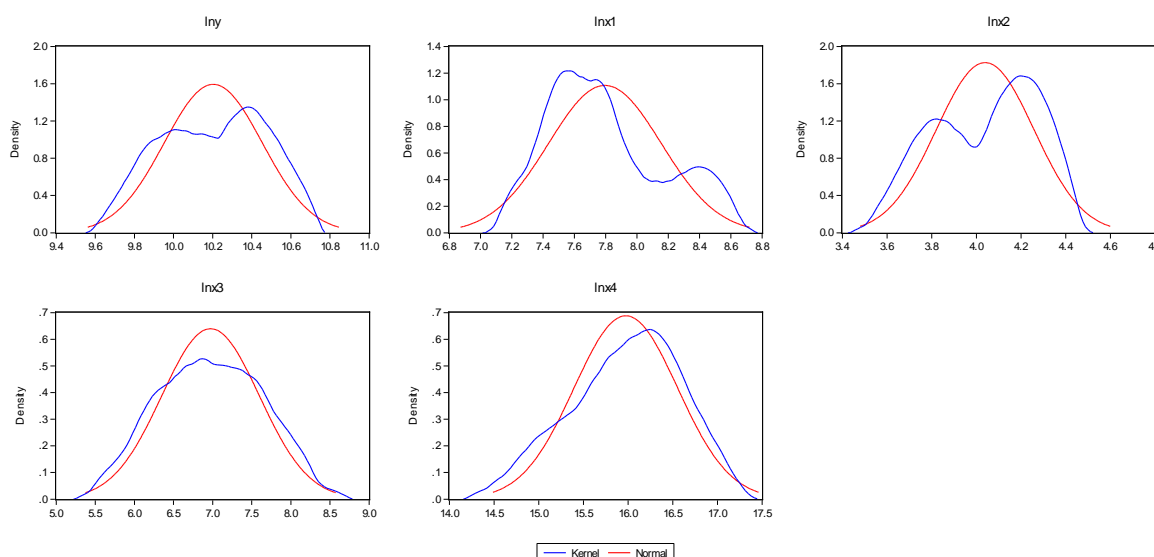
Ўзбекистон Республикасида аёллар тадбиркорлиги кўрсаткичлари бўйича ҳисобланган тавсифий статистика

	$\ln Y$	$\ln X_1$	$\ln X_2$	$\ln X_3$	$\ln X_4$
Mean	10.20349	7.795204	4.039165	6.973842	15.97575
Median	10.22251	7.676938	4.107844	7.053374	16.05580
Maximum	10.50430	8.462683	4.284517	8.113427	16.82136
Minimum	9.822874	7.332173	3.668677	5.906723	14.78705
Std. Dev.	0.250476	0.360373	0.218364	0.623802	0.579863
Skewness	-0.151999	0.637260	-0.341149	0.012554	-0.425896
Kurtosis	1.560983	2.227666	1.507874	2.030665	2.299564
Jarque-Bera	1.802655	1.850751	2.243309	0.783535	1.013467
Probability	0.406030	0.396383	0.325740	0.675861	0.602460

Sum	204.0698	155.9041	80.78330	139.4768	319.5150
Sum Sq. Dev.	1.192022	2.467505	0.905975	7.393452	6.388589
Observations	20	20	20	20	20

Жадвал маълумотларидан ҳар бир омилнинг ўртача қиймати (mean), медианаси (median), максимал ва минимал қийматлари (maximum, minimum) қийматларини кўриш мумкин. Бундан ташқари ҳар бир омилнинг стандарт четланиши (std. dev. (Standart Devation) - стандарт четланиш коэффиценти ҳар бир ўзгарувчиларнинг ўртача қийматдан қанчалик четланганлигини кўрсатади) қийматлари келтирилган.

Skewness – асимметрия коэффиценти бўлиб, у нолга тенг бўлса нормал тақсимот эканлиги ҳамда тақсимотнинг симметриклигини билдиради. Агар бу коэффицент 0 дан анча фарқ қилса, у ҳолда тақсимот асимметрик ҳисобланади (яъни, симметрик эмас). Агар асимметрия коэффиценти 0 дан катта, яъни мусбат бўлса, у ҳолда ўрганилаётган омил бўйича нормал тақсимот графиги ўнг томонга сурилган бўлади. 0 дан кичик, яъни манфий бўлса, у ўрганилаётган омил бўйича нормал тақсимот графиги чап томонга сурилган бўлади. Барча омилларнинг нормал тақсимот функциялари графиклари қуйидаги 2.11-расмда келтирилган.

2.11-расм. Омилларнинг нормал тақсимот функциялари графиклари

2.11-расмдан шуни кўриш мумкинки, кўп омилли эконометрик моделга киритиладиган барча омиллар нормал тақсимот қонунига бўйсунар экан. Y , X_2 ва X_4 омилларнинг асимметрия коэффицентлари манфий қийматга эга бўлганлиги сабабли, уларнинг графикларидаги “чап дўми” “ўнг дўми” дан

узунроқ бўлиб, тақсимот функцияси графиги ўнг томонга силжиганини кўриш мумкин. X_1 ва X_3 омилларнинг асимметрия коэффициентлари мусбат қийматга эга бўлганлиги учун уларнинг графикларидаги “ўнг дўми” “чап дўми” дан узунроқ бўлиб, тақсимот функцияси графиги ўнг томонга силжиганини кўриш мумкин.

Ушбу сурилишлар асосан ўрганилаётган даврда Ўзбекистон Республикасида аёллар тадбиркорлиги соҳасида омиллар динамикасидаги ўзгаришларни кўрсатади. Айрим йилларда баъзи омиллар кескин ортишга эга бўлган бўлса, айримларида ўзгаришлар сезиларли даражада бўлмаган. Умуман олганда, ўрганилаётган барча омиллар нормал тақсимот қонунига бўйсунар экан.

Ўзбекистон Республикасида аёллар тадбиркорлиги кўрсаткичларига таъсир этувчи омиллар бўйича тузиладиган кўп омилли эконометрик моделга омилларни танлаш учун улар ўртасида корреляцион таҳлил ўтказиш лозим. Бунинг учун омиллар ўртасида хусусий ва жуфт корреляция коэффициентлари ҳисобланади. Биз юқорида келтирилган Ўзбекистон Республикасида аёллар тадбиркорлиги кўрсаткичлари бўйича бир қатор корреляцион ва регрессион таҳлил ҳисоб-китоблар ўтказдик. Олинган натижалар бўйича бир қатор тестлар ўтказдик. Ўтказилган тестларга жавоб бермайдиган омилларни кўп омилли эконометрик моделга киритмасликка асос бўлди. Натижаларга асосланиб, Ўзбекистон Республикасида аёллар тадбиркорлиги кўрсаткичлари бўйича кўп омилли эконометрик модель тузишда қуйидаги 2-жадвалда келтириляётган натижавий омил ($\ln Y$) ва унга таъсир этувчи 4 та омилларни қолдирдик (Натижавий омил – аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ($\ln Y$), ахборот иқтисодиёти ва электрон тижорат соҳаларида яратилган қиймат, млрд. сўм ($\ln X_1$), аёл интернет фойдаланувчилари сони, % ($\ln X_2$), тижорат банклари томонидан кичик бизнес субъектларига ажратилган кредитлар, тадбиркор аёлларни қўллаб-қувватлаш йўналишида, млн. сўм (X_3), масофавий банк хизматларидан фойдаланувчилар сони, нафар (X_4)). Натижада кўп омилли эконометрик моделда қатнашадиган

омиллар ўртасида хусусий ва жуфт корреляция коэффициентлари матрицаси куйидаги 2.13-жадвалда келтирилган.

2.13-жадвал

Омиллар ўртасида хусусий ва жуфт корреляция коэффициентлари матрицаси

Probability	LN Y	LN X_1	LN X_2	LN X_3	LN X_4
LN Y	1.000000				
LN X_1	0.901539	1.000000			
	15.83966	-----			
	0.0000	-----			
LN X_2	0.982277	0.555256	1.000000		
	22.23419	1.002125	-----		
	0.0000	0.0754	-----		
LN X_3	0.862392	0.596639	0.657867	1.000000	
	13.75126	1.154259	1.705974	-----	
	0.0015	0.0721	0.0816	-----	
LN X_4	0.969185	0.406072	0.616435	0.628739	1.000000
	16.69225	0.085132	1.899241	1.514912	-----
	0.0000	0.2341	0.0834	0.0813	-----

Ушбу 2.13-жадвалдан кўриш мумкинки, хусусий корреляция коэффициентлари - бу натижавий омил ($\ln Y$) ва унга таъсир этувчи омиллар ўртасидаги боғланишлар зичлигини кўрсатади. Демак, хусусий корреляция коэффициентлари натижавий омил – аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ($\ln Y$) ва таъсир этувчи омиллар ($\ln X_i$) ўртасида турли хил боғланишлар мавжудлигини кўрсатмоқда.

Демак, Ўзбекистон Республикасида аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ($\ln Y$) ва ахборот иқтисодиёти ва электрон тижорат соҳаларида яратилган қиймат ($\ln X_1$) ўртасида боғланиш зичлиги 0,9015 га тенг. Бу эса мазкур ўртасида зич боғланиш мавжудлигини кўрсатади. Шунингдек, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ($\ln Y$) билан аёл интернет фойдаланувчилари сони ($\ln X_2$) ўртасида зич алоқа мавжуд экан, яъни улар ўртасидаги хусусий корреляция коэффициентининг қиймати 0,9823 тенг экан. Бундан ташқари аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ($\ln Y$) ва тижорат банклари томонидан тадбиркор аёлларни қўллаб-қувватлаш йўналтирилган кредитлар ҳажми ($\ln X_3$) ўртасида кучли алоқа мавжуд экан. Бунинг сабаби мазкур икки омил ўртасидаги

хусусий корреляция коэффициенти 0,8624 тенг экан. Шунингдек, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ($\ln Y$) ва масофавий банк хизматларидан фойдаланувчилар сони ($\ln X_4$) ўртасида зич боғланиш мавжуд экан. Ушбу омиллар ўртасидаги хусусий корреляция коэффициенти 0,9692 га тенг.

Юқорида келтирилган 2.13-жадвалда жуфт корреляция коэффициентлари ҳам мавжуд бўлиб, улар таъсир этувчи омиллар ($\ln X_1$, $\ln X_2$, $\ln X_3$ ва $\ln X_4$) ўртасида боғланиш зичликларини кўрсатади. Бу ерда энг муҳим ҳолат бўлиб, таъсир этувчи омиллар бир-бири билан зич боғланмаслиги керак. Яъни, таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколлинеарлик мавжуд бўлмаслиги лозим. Агар иккита таъсир этувчи омил ўртасида жуфт корреляция коэффициенти қиймати 0,7 дан катта бўлса, мультиколлинеарлик мавжуд дейилади. 2.13-жадвал маълумотларидан кўриш мумкинки, таъсир этувчи омиллар ўртасида боғланиш зичликлари 0,7 дан катта эмас экан. Корреляцион матрицадаги жуфт корреляция коэффициентлари бўйича хулоса қиладиган бўлсак, таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколлинеарлик мавжуд эмас экан.

Шунингдек, 2.13-жадвалда корреляция коэффициентларининг ишончлиги ва эҳтимоллигини аниқлаш бўйича коэффициентлар ҳисобланган (ҳисоблаган корреляция коэффициентларининг тагида жойлашган қаторлардаги қийматлар). Ҳар бир корреляция коэффициентининг пастки қисмида унинг Стюдентнинг t -мезони ҳисобланган қиймати ва эҳтимоллиги келтирилган. Омиллар ўртасида ҳисобланган эҳтимоллик 0,05 дан катта бўлмаслик шarti қўйилади. Масалан, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ($\ln Y$) ва аёл интернет фойдаланувчилари сони ($\ln X_2$) ўртасида хусусий корреляция коэффициенти $r_{Y, X_2} = 0,9823$, $t = 22,2342$ ва $\text{prob.} = 0,0000$ га тенг. Бу эса мазкур икки омил ўртасида зич боғланиш борлигини, хусусий корреляция коэффициенти ишончли эканлиги ва 95 фоиз аниқликда икки омил ўртасида мусбат боғланиш мавжудлигини кўрсатади.

Жуфт корреляция коэффиценти бўйича таҳлил қиладиган бўлсак, аёл интернет фойдаланувчилари сони ($\ln X_2$) ва тижорат банклари томонидан тадбиркор аёлларни қўллаб-қувватлаш йўналтирилган кредитлар ($\ln X_3$) ўртасида жуфт корреляция коэффиценти $r_{\ln X_2, \ln X_3} = 0,6579$, $t = 1,7059$ ва $\text{prob.} = 0,0816$ га тенг. Бу ушбу икки омил ўртасида ўртача боғланиш мавжудлигини ҳамда жуфт корреляция коэффиценти ишончли эмас эканлигини кўрсатади.

Таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколленеарлик мавжуд эмаслигини текширишнинг яна битта усули - бу VIF (Variance Inflation Factors - мультиколлинеарлик самарасини) коэффицентларини ҳисоблашдир. Ҳар бир омил бўйича ҳисобланган VIF коэффицентлари қуйидаги 2.14-жадвалда келтирилган.

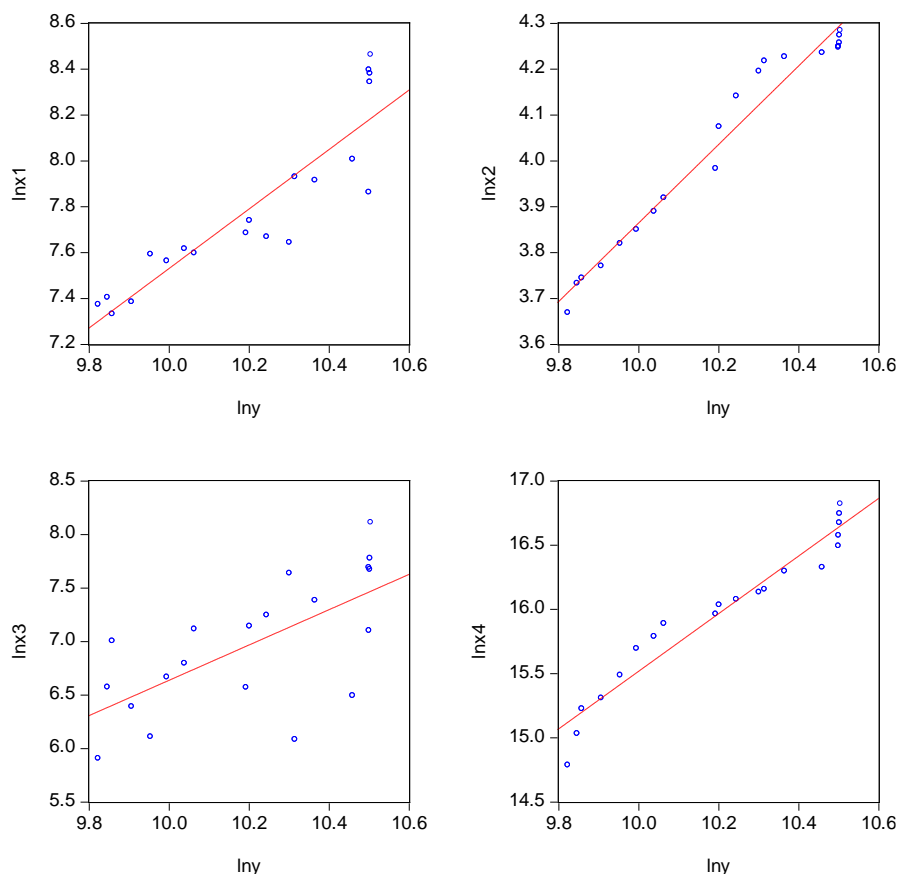
2.14-жадвал

Таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколлениарлик самарасини ўлчаш

Variable	Coefficient Variance	Uncentered VIF	Centered VIF
LNХ1	0.003732	2955.038	5.987633
LNХ2	0.021131	1495.406	2.447092
LNХ3	0.000490	1312.442	2.356974
LNХ4	0.005669	2183.694	3.547081
C	0.167308	2175.609	NA

Агар таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколлениарлик мавжуд бўлса, у ҳолда Centered $VIF > 10$ бўлади. 2.14-жадвалдан кўриш мумкинки, барча таъсир этувчи омилларнинг VIF коэффицентлари 10 дан кичик. Демак, бу ҳам омиллар ўртасидаги корреляция таҳлили каби таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколлениарлик мавжуд эмаслигини кўрсатмоқда.

Юқорида айтилганларни текширишда, яъни омиллар ўртасида боғланиш зичликлари ва шаклларини аниқлашда ҳар бир омилнинг натижавий кўрсаткич ($\ln Y$) билан боғлиқлигини аниқлаш учун уларнинг нуқтали графикларини кўриб чиқамиз (2.12-расм).

2.12-расм. Ўзбекистон Республикасида аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ва унга таъсир этувчи омиллар ўртасида боғланиш шаклларининг кўриниши

Бу шундан далолат берадики, Ўзбекистон Республикасида аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ($\ln Y$) бўйича тузиладиган кўп омилли эконометрик моделга барча омилларни киритамиз.

Умумий ҳолда кўп омилли эконометрик модель қуйидаги кўринишга эга:

$$y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n + \varepsilon, \quad (3)$$

бу ерда y – натижавий омил, x_i – таъсир этувчи омиллар, ε – тасодифий хато.

Кўп омилли эконометрик моделдаги (3) номаълум $a_0, a_1, a_2, \dots, a_n$ параметрларини аниқлашда "энг кичик квадратлар усули" қўлланилади.

Ўзбекистон Республикасида аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар кўрсаткичлари бўйича тузиладиган кўп омилли эконометрик моделнинг номаълум параметрларини ҳисоблашда эконометрик

моделлаштириш дастури - EViews дастуридан фойдаланамиз. Ҳисоб-китоблар бўйича натижалар куйидаги 2.15-жадвалда келтирилган.

2.15-жадвал

Ҳисобланган кўп омилли эконометрик модель параметрлари

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LN _{X1}	0.116216	0.061092	1.902311	0.0765**
LN _{X2}	0.761802	0.145365	5.240615	0.0001***
LN _{X3}	0.006221	0.002143	2.902473	0.0038***
LN _{X4}	0.083699	0.025292	3.309307	0.0016***
C	4.926739	0.409033	12.04484	0.0000***
R-squared	0.980646	Mean dependent var		10.20349
Adjusted R-squared	0.975485	S.D. dependent var		0.250476
S.E. of regression	0.039218	Akaike info criterion		-3.427055
Sum squared resid	0.023071	Schwarz criterion		-3.178122
Log likelihood	39.27055	Hannan-Quinn criter.		-3.378460
F-statistic	190.0074	Durbin-Watson stat		1.860385
Prob(F-statistic)	0.000000			

Юқоридаги 2.15-жадвал маълумотларидан фойдаланиб, Ўзбекистон Республикасида аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар кўрсаткичлари бўйича кўп омилли эконометрик моделнинг аналитик кўринишда ифодалаймиз:

$$\ln \hat{Y} = 4,9267 + 0,1162 \ln X_1 + 0,7618 \ln X_2 + 0,0062 \ln X_3 + 0,0837 \ln X_4, \quad (4)$$

Ҳисобланган кўп омилли эконометрик модель(4) шуни кўрсатадики, ахборот иқтисодиёти ва электрон тижорат соҳаларида яратилган қиймат ($\ln X_1$) ўртача бир фоизга ортса, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ($\ln Y$) ўртача 0,1162 фоизга ортар экан. Аёл интернет фойдаланувчилари сони ($\ln X_2$) ўртача бир фоизга ортса, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ($\ln Y$) ўртача 0,7618 фоизга ортар экан. Тижорат банклари томонидан тадбиркор аёлларни қўллаб-қувватлаш йўналтирилган кредитлар ($\ln X_3$) нинг ўртача бир фоизга ортиши, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сонини ($\ln Y$) ўртача 0,0062 фоизга ортишига олиб келар экан. Масофавий банк хизматларидан фойдаланувчилар сони($\ln X_4$) нинг ўртача бир фоизга ортиши, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сонини ($\ln Y$) ўртача 0,0837 фоизга ортишига олиб келар экан.

Ўзбекистон Республикасида аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар кўрсаткичлари бўйича тузилган кўп омилли эконометрик модель (4) сифатини текшириш учун детерминация коэффицентини текшираемиз. Детерминация коэффиценти натижавий омил неча фоизга моделга киритилган омиллардан ташкил топишини кўрсатади. Ҳисобланган детерминация коэффиценти (R^2 - R-squared (2.15-жадвал)) 0,9806 га тенг. Бу эса республикада аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сонининг ($\ln Y$) 98,06 фоизи (4) кўп омилли эконометрик моделга киритилган омиллардан ташкил топишини кўрсатмоқда. Қолган 1,94 фоизи (100,0-98,06) эса ҳисобга олинмаган омиллар таъсири эканлигини кўрсатмоқда.

Республикада аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони бўйича тузилган (4) кўп омилли эконометрик моделдаги омилларнинг стандарт хатоликларининг ҳам кичик қийматларни қабул қилганлиги ҳам моделнинг статистик аҳамияти юқори эканлигидан далолат беради.

Республикада аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони бўйича тузилган кўп омилли эконометрик моделнинг (4) статистик аҳамиятлигини ёки ўрганилаётган жараёнга адекватлигини (мос келишини) текширишда Фишернинг F -мезони қўлланилади. Фишернинг ҳисобланган F -мезони қиймати унинг жадвалдаги қиймати билан таққосланади. Агар $F_{\text{ҳисоб}} > F_{\text{жадвал}}$ бўлса, у ҳолда кўп омилли эконометрик модель (4) статистик аҳамиятли дейилади ва ундан натижавий кўрсаткич – аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сонини ($\ln Y$) келгуси даврларга прогнозлашда фойдаланиш мумкин бўлади.

Демак, республикада аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони бўйича тузилган (4) кўп омилли эконометрик моделнинг статистик аҳамиятлигини текшириш учун F -мезоннинг жадвал қийматини топамиз. Бунинг учун озодлик даражалари $k_1 = m$ ва $k_2 = n - m - 1$ ҳамда α аҳамиятлик даражаси бўйича қийматларни ҳисоблаймиз. Аҳамиятлик даражаси $\alpha = 0,05$ ва озодлик даражалари $k_1 = 4$ ва $k_2 = 20 - 4 - 1 = 15$ дан келиб

чиқиб, F -мезоннинг жадвал қиймати $F_{\text{жадвал}} = 3,06$ га тенг. F -мезоннинг ҳисобланган қиймати $F_{\text{ҳисоб}} = 190,0$ ва жадвал қиймати $F_{\text{жадвал}} = 3,06$ га тенг эканлигидан келиб чиқиб ва $F_{\text{ҳисоб}} > F_{\text{жадвал}}$ шарти бажарилганлиги учун (4) кўп омилли эконометрик моделни статистик аҳамиятли дейиш мумкин ҳамда ундан республикада аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сонини ($\ln Y$) келгуси даврларга прогнозлашда фойдаланиш мумкин.

Республикада аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони бўйича тузилган кўп омилли эконометрик моделнинг (4) ҳисобланган параметрлари ишончилигини текширишда Стьюдентнинг t -мезонидан фойдаланилади. Стьюдент t -мезонининг ҳисобланган ($t_{\text{ҳисоб}}$) ва жадвал ($t_{\text{жадвал}}$) қийматларини таққослаб, H_0 гипотезани қабул қиламиз ёки рад этамиз. Бунинг учун t -мезоннинг жадвал қийматини танланган ишончилик эҳтимоли (α) ва озодлик даражаси ($d.f. = n - m - 1$) шартлар асосида топамиз. Бу ерда n - кузатувлар сони, m - омиллар сони.

Ишончилик эҳтимоли $\alpha = 0,05$ ва озодлик даражаси $d.f. = 20 - 4 - 1 = 15$ бўлганда, t -мезоннинг жадвал қиймати $t_{\text{жадвал}} = 2,1314$ га тенг.

Кўп омилли эконометрик модель тузиш бўйича олиб борилган ҳисоб-китоблардан шуни кўриш мумкинки, озод ҳад ва кўп омилли эконометрик моделга киритилган омиллар ($\ln X_2$, $\ln X_3$ ва $\ln X_4$) бўйича t -мезоннинг ҳисобланган қийматлари $\alpha = 0,05$ аниқликда ва $\ln X_1$ омилнинг эҳтимолиги $\alpha = 0,10$ аниқликда жадвал қийматидан катта эканлигини кўриш мумкин (2.15-жадвал). Бу эса барча омилларни ишончли эканлигини билдиради ва мазкур омилларга кўп омилли эконометрик моделда иштирок этишига имкон беради.

Республикада аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони бўйича тузилган кўп омилли эконометрик модель (4) бўйича натижавий омил ($\ln Y$) қолдиқларида автокорреляция мавжудлигини текшириш учун Дарбин-Уотсон (DW) мезонидан фойдаланамиз.

Ҳисобланган DW қиймати жадвалдаги DW_L ва DW_U билан таққосланади. Агар $DW_{\text{ҳисоб}} < DW_L$ дан кичик бўлса, натижавий омил қолдиқларида

автокорреляция мавжуд дейилади. $DW_{\text{хисоб}} > DW_U$ дан катта бўлса, натижавий омилқолдиқларида автокорреляция мавжуд эмас дейилади. Дарбин-Уотсон мезонининг пастки чегараси қиймати $DW_L = 0,90$ га тенг ва юқори чегараси қиймати $DW_U = 1,83$ га тенг. $DW_{\text{хисоб}} = 1,8604$ га тенг. Демак, $DW_{\text{хисоб}} > DW_U$ бўлгани учун натижавий омил (республикада аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ($\ln Y$)) қолдиқларида автокорреляция мавжуд эмас экан.

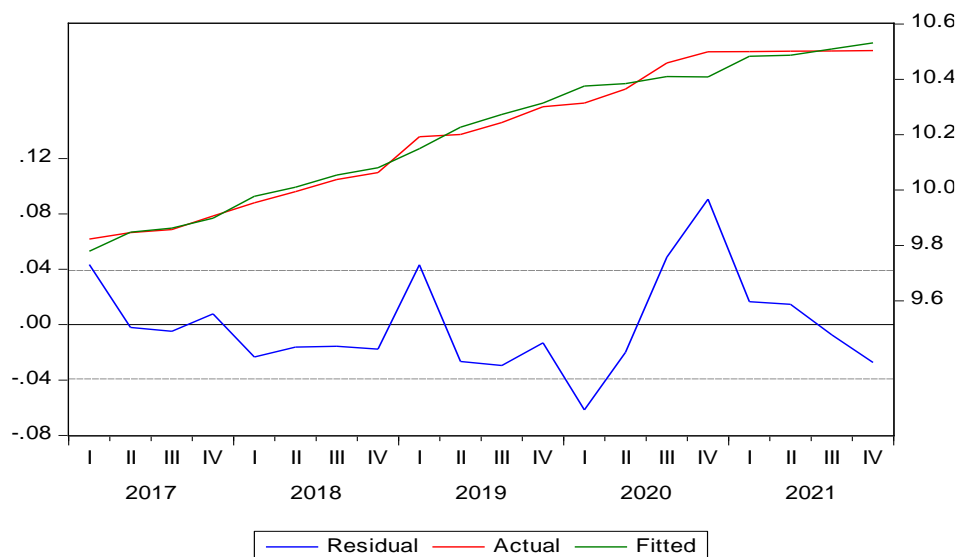
Натижавий омил қолдиқларида автокорреляциянинг мавжуд эмаслиги ҳам юқорида келтирилган (4) кўп омили эконометрик моделдан прогнозда фойдаланиш мумкинлигини кўрсатади.

Бундан ташқари республикада аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ($\ln Y$) ва унга таъсир этувчи икки омил бўйича ҳар бир кузатувлар автокорреляцион (AC) ва қисман автокорреляцион (PAC) таҳлилга текширилганда ҳам мультиколлениарлик аниқланмади (барча кузатувларда эҳтимоллик (prob)нолга тенг эканлигини кузатиш мумкин) (2.13-расм).

Autocorrelation		Partial Correlation		AC	PAC	Q-Stat	Prob	
	█		█	1	0.883	0.883	18.036	0.000
	█		█	2	0.752	-0.121	31.861	0.000
	█		█	3	0.604	-0.153	41.298	0.000
	█		█	4	0.449	-0.118	46.837	0.000
	█		█	5	0.291	-0.113	49.327	0.000
	█		█	6	0.139	-0.096	49.930	0.000
	█		█	7	0.006	-0.038	49.932	0.000
	█		█	8	-0.122	-0.116	50.477	0.000
	█		█	9	-0.215	0.014	52.320	0.000
	█		█	10	-0.299	-0.105	56.259	0.000
	█		█	11	-0.368	-0.081	62.871	0.000
	█		█	12	-0.423	-0.085	72.693	0.000

2.13-расм. Натижавий қатор қолдиқлари даражаларини автокорреляция ва қисман автокорреляцияга текшириш

(2) кўп омили эконометрик моделнинг ҳақиқий (Actual), ҳисобланган (Fitted) қийматлари ва улар ўртасидаги фарқлар (Residual) қуйидаги 2.14-расмда келтирилган.

2.14-расм. Республикада аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сонининг (Y) ҳақиқий (Actual), ҳисобланган (Fitted) қийматлари ва улар ўртасидаги фарқлар (Residual) графиги

2.14-расмдан кўриш мумкинки (4) кўп омилли эконометрик модель бўйича республикада аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сонининг ҳисобланган қийматлар графиги унинг ҳақиқий қийматлари графиги билан жуда яқин жойлашган, улар ўртасидаги фарқлар ҳам унчалик катта эмас. Бу эса (4) кўп омилли эконометрик моделдан республикада аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сонини келгуси даврларга прогнозлашда фойдаланиш мумкинлигини яна бир исботи ҳисобланади. Аммо бунда эконометрик қонуниятларга асосан прогноз йиллари қисқа даврни ташкил қилади. 6-иловада эса Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари кўрсаткичлари эконометрик моделлаштирилган ва 2028-йилгача прогноз қилинган.

Олинган хулосалар асосида бир қатор таклифлар илгари сурилган бўлиб, улардан келгусида мамлакатдаги аёлларнинг тадбиркорлик фаолиятида иштирокини оширишни мақсад қилувчи чора-тадбирларни жорий қилишда фойдаланиш мумкин. Жумладан, тадбиркорликка қизиқиши бор аёлларни АКТ кўникмаларини берувчи бепул курсларга жалб этиш, аҳолининг молиявий саводхонлигини ошириш, банк кредитларини олмоқчи бўлган аёлларга бизнес режа тузиш бўйича чуқур билимлар бериш, аёллар

тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаётган марказлар, бирлашмалар моддий-техник базасини яхшилаш кабилар.

Шунингдек, оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлар орқали аёллар тадбиркорлиги учун яратилган имконият ва имтиёзлар ҳақида тарғибот ишларини олиб бориш ҳам муваффақиятли тадбиркор аёллар салмоғи ошишига туртки беради. Айниқса камбағаллик чегарасида яшаётган ишламайдиган аёллар кичик бизнесга жалб қилиниши давлат даражасида ҳам ижтимоий, ҳам иқтисодий аҳамиятга эга. Келгусида ижтимоий таъминотга тўлиқ суяниб қолган боқимандалик кайфиятидаги камбағал оилалар кескин камайиши учун аёллар тадбиркорлигига қаратилган дастурларда ижтимоий таъминот олаётган аёлларга устуворлик бериш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

II боб бўйича қисқача хулосалар

1. Мамлакатимизда асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар бўйича кичик бизнеснинг улуши улкан ва барқарор. Тадбиркорлик фаолиятида аёллар улуши жадал ошаётганлиги турли статистик кўрсаткичлар орқали ҳам намоён бўлди. Ўзбекистон аёллар тадбиркорлиги фаол қўллаб-қувватланаётган мамлакатлар қаторига киради. Худудлар бўйича қиёсий таҳлил қилинганда Жиззах, Наманган ва Сурхондарё вилоятлари кичик тадбиркорликнинг ЯХМдаги улуши ва аёлларнинг фирма эгалигидаги хиссаси бўйича энг илғор вилоятлар экани маълум бўлди. Аммо аёллар тадбиркорлигининг турли ҳил ташкилий-ҳуқуқий шакллари бўйича вилоятлар турли миқдор ва улуш кўрсаткичларини қайд этган. Расмий маълумотлар бўйича, республикаимизда тадбиркор аёллар асосан чакана савдо, ҳунармандчилик ва маиший хизмат соҳаларида фаолият юритади.

2. Тадқиқот доирасида қилинган анкета-сўровнома орқали бизга куйидагилар маълум бўлди: Ўзбекистондаги тадбиркор аёллар асосан 19-35 ёш оралиғида бўлиб, кўпинча қисқа муддат тадбиркорлик қилади. Фаолият шакли норасмий, ЯТТ ёки оилавий тадбиркор, йўналиши эса савдо ва бошқа хизматлардир. Аёллар тадбиркорлик бошлашига сабаб қўшимча даромад ва

эркин график асосида ишлаш хохиши бўлиб, кўпчилиги ўзи ёки оиласи ёрдами билан иш бошлайди, шахсий хусусиятлардан таваккалчилик, бошқарувчилик ва етакчилик кабилар хосдир. Тадбиркор аёллар фикрича, тадбиркорлик бўйича кўрсатмалар ва молиявий саводхонлик етишмаслиги ва фаолиятни маблағ билан таъминлашдаги қийинчилик энг жиддий таъсир қилувчи муаммолар бўлиб, уларни ҳал қилишда тажрибали аёл тадбиркорлар билан алоқа ўрнатиш, ижтимоий тармоқларда реклама қилиш ва мобил илова орқали фаолиятни ривожлантириш катта ёрдам беради. Сўровнома натижаларидан яна шулар маълум бўлдики, тадбиркорлик қилиш истагида бўлган аёллар бошланғич капиталнинг, бизнес юритиш кўникмаларининг ва тегишли жамоат ташкилотлари билан алоқанинг йўқлиги сабаб иш бошламаяптилар.

3. Ўзбекистон Республикасида аёллар тадбиркорлиги кўрсаткичлари бўйича тузилган кўп омилли эконометрик модель шуни кўрсатдики, ахборот иқтисодиёти ва электрон тижорат соҳаларида яратилган қиймат ўртача бир фоизга ортса, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ўртача 0,1162 фоизга ортар экан. Аёл интернет фойдаланувчилари сони ўртача бир фоизга ортса, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ўртача 0,7618 фоизга ортар экан. Тижорат банклари томонидан тадбиркор аёлларни қўллаб-қувватлаш йўналтирилган кредитларнинг ўртача бир фоизга ортиши, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сонини ўртача 0,0062 фоизга ортишига олиб келар экан. Масофавий банк хизматларидан фойдаланувчилар сонининг ўртача бир фоизга ортиши, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сонини ўртача 0,0837 фоизга ортишига олиб келар экан.

III БОБ. ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АЁЛЛАР ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ИСТИҚБОЛЛИ ЙЎНАЛИШЛАРИ

3.1. Тадбиркорликни ривожлантиришда аёллар фаоллигини оширишнинг зарурий чора-тадбирлар тизими

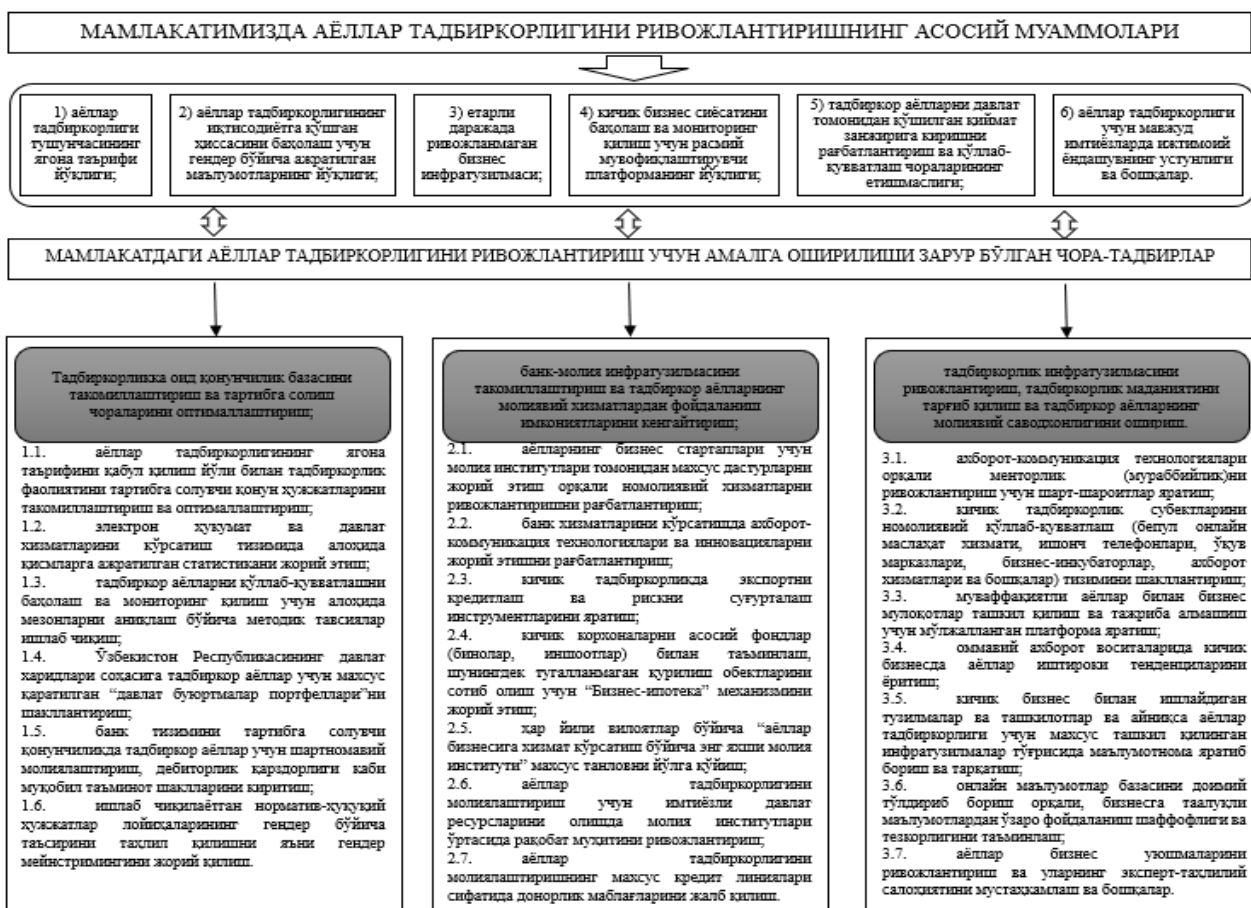
Тадақикот давомида мамлакатда аёллар тадбиркорлиги учун яратилган шароит, жамиятдаги ижобий ўзгаришлар ва қулай тадбиркорлик муҳити яратилаётганига қарамай, ҳали ҳам тадбиркор аёллар етарли даражада фаол эмас ва тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчиларнинг маълум бир қисми бошланғич нуқтада фаолиятини тўхтатишини кузатдик. Демак, аёлларнинг тадбиркорлик фаолиятида учраётган муаммоларни ҳал қилиш учун аввал уларни тўлиқ ўрганиб чиқиш зарур. 1 бобда олимлар қайд этган муаммоларни ёритган бўлсак, энди мамлакатда тадақикот доирамизда ўрганиб чиқилган ва илмий асосланган муаммолар ва ечимларга тўхталамиз.

Ўрганишлар асосида айтиш мумкинки, мамлакатимизда аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришнинг асосий муаммолари қуйидагилардир:

- 1) аёллар тадбиркорлиги тушунчасининг ягона таърифи йўқлиги;
- 2) аёллар тадбиркорлигининг иқтисодий қўшган ҳиссасини баҳолаш учун гендер бўйича ажратилган маълумотларнинг йўқлиги;
- 3) етарли даражада ривожланмаган бизнес инфратузилмаси;
- 4) хотин-қизларнинг тадбиркорлик қилиш ва молиявий хизматлардан фойдаланиш кўникмаларининг етарли даражада эмаслиги;
- 5) кичик бизнес сиёсатини баҳолаш ва мониторинг қилиш учун расмий мувофиқлаштирувчи платформанинг йўқлиги;
- 6) тадбиркор аёлларни давлат томонидан қўшилган қиймат занжирига киришни рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш чораларининг етишмаслиги;
- 7) аёллар тадбиркорлиги учун давлат томонидан жорий қилинган имтиёзларда ижтимоий ёндашувнинг устунлиги ва бошқалар.

Шу асосида мамлакатимизда аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш учун амалга оширилиши зарур бўлган чора-тадбирларнинг қуйидаги гуруҳлардан иборат тавсиявий дастури ишлаб чиқилди:

1. Тадбиркорликка оид қонунчилик базасини такомиллаштириш ва тартибга солиш чораларини оптималлаштириш;
2. Банк-молия инфратузилмасини такомиллаштириш ва тадбиркор аёлларнинг молиявий хизматлардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш;
3. Тадбиркорлик инфратузилмасини ривожлантириш, тадбиркорлик маданиятини тарғиб қилиш ва тадбиркор аёлларнинг молиявий саводхонлигини ошириш.

3.1-расм. Аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришнинг мавжуд муаммолари ва зарурий чора-тадбирлар тизими¹⁰⁴

¹⁰⁴ Маълумотлар асосида муаллиф томонидан шакллантирилди.

3.1-расмда санаб ўтилган зарурий чора-тадбирлар қуйида санаб ўтилган бир қатор таркибий вазифаларни ўз ичига олади.

§1. Тадбиркорликка оид қонунчилик базасини такомиллаштириш ва тартибга солиш чораларини оптималлаштириш. Республикамизнинг қонунчилик базасини такомиллаштириш мамлакатнинг аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш учун муҳим қадам ҳисобланади.

Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилиши зарур:

- аёллар тадбиркорлигининг ягона таърифини қабул қилиш йўли билан гендер иқтисодиёти вазифаларини ҳисобга олган ҳолда тадбиркорлик фаолиятини тартибга солувчи қонун ҳужжатларини такомиллаштириш ва оптималлаштириш;

- электрон ҳукумат ва давлат хизматларини кўрсатиш тизимида, шу жумладан Адлия вазирлигининг юридик шахслар реестрларида алоҳида қисмларга ажратилган статистикани жорий этиш;

- тадбиркор аёлларни қўллаб-қувватлашни баҳолаш ва мониторинг қилиш учун алоҳида мезонларни аниқлаш бўйича методик тавсиялар ишлаб чиқиш;

- Ўзбекистон Республикасининг давлат харидлари соҳасига ҳудуднинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб тадбиркор аёллар учун махсус қаратилган “давлат буюртмалар портфеллари”ни шакллантиришни назарда тутувчи ўзгартиришларни киритиш;

- банк тизимини тартибга солувчи қонунчиликда тадбиркор аёллар учун шартномавий молиялаштириш, дебиторлик қарздорлиги каби муқобил таъминот шакллари киритиш, молиявий маҳсулотлар ва гаровсиз кредитлаш воситаларининг янги турларини жорий этиш, экспорт кредитларига хизмат кўрсатиш соҳаларига тааллуқли ўзгартиришлар киритиш;

- молиялаштириш манбаларини кенгайтириш учун венчур фондлари, краудфандинг, P2P платформалари, чекланган шериклик институтларини ташкил этиш соҳасидаги қонун ҳужжатларини ишлаб чиқиш;
- ишлаб чиқиладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларининг гендер бўйича таъсирини таҳлил қилишни яъни гендер мейнстримингини жорий қилиш;

§2. Банк-молия инфратузилмасини такомиллаштириш ва тадбиркор аёлларнинг молиявий хизматлардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш. Лойиҳаларни кредитлаш, янги банк хизматларини яратиш ва гаров таъминотининг муқобил турларини ривожлантириш бўйича молия институтлари ва жамғармаларнинг фаолиятини такомиллаштириш аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришни асосий устувор йўналишларидан бири деб ҳисоблаган Ўзбекистон Республикаси ҳукумати учун муҳим йўналиш ҳисобланади.

Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси ҳукумати Ўзбекистон Республикаси Миллий банки билан биргаликда қуйидаги йўналишлар ва вазифалар бўйича ишларни жадаллаштириши зарур:

- кредит бюрolari, тўлов тизимлари ва банкдан ташқари молия институтлари (суғурта, лизинг компаниялари ва бошқалар) томонидан тақдим этиладиган молиявий маблағлардан фойдаланиш соҳасида гендерга ажратилган статистикани тўплаш тизимини яратиш ва гендерга асосланган статистикани ривожлантириш орқали аёллар тадбиркорлигини молиялаштириш мониторингини амалга ошириш;
- аёлларнинг бизнес стартаплари учун молия институтлари томонидан махсус дастурларни жорий этиш орқали номолиявий хизматларни ривожлантиришни рағбатлантириш;
- банк хизматларини кўрсатишда ахборот-коммуникация технологиялари ва инновацияларни жорий этишни рағбатлантириш;
- кичик тадбиркорликда экспортни кредитлаш ва рискни суғурталаш инструментларини яратиш;

- кичик корхоналарни асосий фондлар (бинолар, иншоотлар) билан таъминлаш, шунингдек тугалланмаган қурилиш объектларини сотиб олиш учун “Бизнес-ипотека” механизмини жорий этиш;

- хар йили вилоятлар бўйича “аёллар бизнесига хизмат кўрсатиш бўйича энг яхши молия институти” махсус танловни йўлга қўйиш;

- аёллар тадбиркорлигини молиялаштириш учун имтиёзли давлат ресурсларини олишда молия институтлари ўртасида рақобат муҳитини ривожлантириш;

- аёллар тадбиркорлигини молиялаштиришнинг махсус кредит линиялари сифатида донорлик маблағларини жалб қилиш.

§3. Тадбиркорлик инфратузилмасини ривожлантириши ва тадбиркорлик маданиятини тарғиб қилиш ва тадбиркор аёлларнинг молиявий саводхонлигини ошириш. Аёллар ўртасида тадбиркорликни оммалаштириш, бизнес лойиҳаларини молиявий режалаштириш асосларини ўргатиш, малакасини ошириш, шунингдек, тадбиркор аёллардаги психологик муаммоларни бартараф этиш мақсадида ҳукумат қуйидаги ташаббусларни қўллаб-қувватланиши даркор:

- ахборот-коммуникация технологиялари орқали менторлик (мураббийлик)ни ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш;

- қонунчилик, янги технологиялар ва маҳсулотлар, бозорлар ва бошқа зарурий йўналишларда кичик тадбиркорлик субъектларини номолиявий қўллаб-қувватлаш (бепул онлайн маслаҳат хизмати, ишонч телефонлари, ўқув марказлари, бизнес-инкубаторлар, ахборот хизматлари ва бошқалар) тизимини шакллантириш;

- ўқув, консултатив ва психологик кўмак кўрсатиш;

- муваффақиятли аёллар билан бизнес мулоқотлар ташкил қилиш ва тажриба алмашиш учун мўлжалланган платформа яратиш;

- оммавий ахборот воситаларида кичик бизнесда аёллар иштироки тенденцияларини ёритиш;

– аёллар тадбиркорлигининг ижобий образларини мунтазам равишда тарғиб қилиш ва тадбиркор аёлларнинг давлат ва жамият ривожига қўшган ҳиссасини намоёни этиш;

– рўйхатдан ўтказиш ва назорат қилиш, солиқ солиш, кредитлаш, консалтинг масалалари, кичик бизнес билан ишлайдиган тузилмалар ва ташкилотлар ва айниқса аёллар тадбиркорлиги учун махсус ташкил қилинган инфратузилмалар тўғрисида маълумотнома яратиш бориш ва тарқатиш;

– республика бўйича тадбиркор аёллар учун бепул ИТ-тадбирлар, семинарлар, воркшоплар ва хакатонларни ташкил этиш учун биноларни бепул ёки имтиёзли асосда тақдим этиш;

– онлайн маълумотлар базасини доимий тўлдириб бориш орқали, бизнесга таалуқли маълумотлардан ўзаро фойдаланиш шаффофлиги ва тезкорлигини таъминлаш;

– аёллар бизнес уюшмаларини ривожлантириш ва уларнинг эксперт-таҳлилий салоҳиятини мустаҳкамлаш;

– хотин-қизларни тадбиркорликка ўқитиш бўйича интерактив марказларни ташкил этиш.

Юқорида батафсил ёритилган тавсиявий давлат дастури, шунингдек, аёлларнинг тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлашда қуйидаги учта ҳозирда эътибордан четда қолаётган йўналишларда чора-тадбирларни амалга оширишни ҳам назарда тутиши зарур:

1) тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланмоқчи бўлган, аёл киши раҳбарлигида иш бошлаётган аёлларни қўллаб-қувватлаш;

2) аёллар раҳбарлик қилаётган корхоналарни диверсификация қилиш ва модернизация қилиш учун ёрдам кўрсатиш;

3) аёллар раҳбарлик қилаётган кичик корхоналарни экспортга йўналтирилганлигини рағбатлантириш.

Юқорида санаб ўтилган вазифалар ва чора-тадбирларнинг амалга оширилиши қуйидаги натижаларга олиб келади:

1) бизнес ассоциациялари ва бошқа уюшган гуруҳлар фаолиятига жалб қилинган аёллар сони ва ушбу нодавлат ташкилотларнинг қатор хизматларидан фойдаланиш даражаси ортиши;

2) аёллар тадбиркорлиги учун етарли даражада ресурслар ва маълумотларга эга бўлган экотизимни ривожлантириш таъминлаш;

3) аёлларнинг молиялаштириш манбааларидан фойдаланиш имкониятини чеклайдиган, ҳам банк ҳам тадбиркорлик субъекти томонида учраётган тўсиқларни бартараф этиш;

4) гаров таъминотининг муқобил турларини жорий этиш;

5) аёлларнинг молиявий саводхонлигини, ишбилармонлик кўникмаларини ва тадбиркорлигини комплекс қўллаб-қувватлаш;

6) аёлларнинг иқтисодий қарамлик даражасини пасайтириш, гендер дискриминациясини бартараф этиш имкон беради.

Маълумки, тадбиркорликнинг ҳар қандай тури бир қатор ҳаётий босқичларни босиб ўтади: оёққа туриш, ўсиш, комиллик, пастга тушиш. Аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришга қаратилган чора-тадбирларни жорий қилишда албатта бу циклни ҳисобга олиш зарур. 1- оёққа туриш босқичи ғоянинг юзага келиши, фаолиятни бошланиши ва расмийлаштирилиши, шунингдек, дастлабки товар ёки хизматларни сотилиши, товар айланмаси юзага келишини ўз ичига олади. 2-босқич эса ўсиш босқичи бўлиб, фаолият интенсив/жадал ривожланишини назарда туттади.

Дастлабки бу икки фаза тадбиркорлик фаолиятини инқирозга юз тутмаслигида муҳим бўлиб, айнан шу босқичларда фаолият ўсиб боради ва бошқа ташкилий-ҳуқуқий шаклларга ўтиши мумкин. Шу сабабли бизнес оёққа тураётганда ва ўсаётганда энг кўп ташқи ёрдамларга муҳтож бўлади. Бу эҳтиёж аёллар тадбиркорлигида яққол намоён бўлади. Шунингдек, тадбиркорлик фаолиятининг ҳажм жиҳатдан кенгайиши ва барқарорликка эришишида ҳам айнан шу поғона муҳим аҳамият касб этади. Мазкур

тадқиқотда айнан биринчи фазадаги аёлларнинг тадбиркорлик фаолиятига урғу берилган.

Бу босқичдаги аёллар тадбиркорлигининг турли ташкилий-ҳуқуқий шаклларида зарур бўлган чора-тадбирлар 3.1-жадвалда келтирилган.

3.1-жадвал

Дастлабки ҳаётдаги аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашда турли ташкилий-ҳуқуқий шакллар бўйича зарурий чора-тадбирлар¹⁰⁵

Ташкилий-ҳуқуқий шакл	Давлат қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари		
	солиқ	кредит	бошқалар
Ўз-ўзини банд қилиш	Дастлабки йил учун солиқдан озод қилиш	Паст фоиз ставкали махсус таклиф	Онлайн инфратузилма
ЯТТ	Дастлабки йил учун солиқларни 50%га тушириш	Фоиз ставкаларини субсидиялаш	Бизнесни ривожлантириш бўйича доимий консултация
МЧЖ	Дастлабки йил учун солиқларни 50%га тушириш	Фоиз ставкаларини пасайтириш	Информатив дастаклар орқали қўллаб-қувватлаш
АЖ	Солиққа тортиш воситалари орқали аҳолининг акцияга эга бўлишини рағбатлантириш	Фоиз ставкаларини пасайтириш	Аёлларнинг молиявий саводхонлигини ошириб акциядорликни тарғиб қилиш

3.1-жадвалда Ўз-ўзини банд қилганлар ҳам қамраб олинди. Улар конунчиликка кўра кичик тадбиркорлик субъекти бўлмасалар ҳам, мазкур фаолият муваффақиятли кенгайиб бориши уларнинг кейинчалик ҳуқуқий жихатдан тадбиркорга айланишига асос бўлади. Яъни ўз-ўзини банд қилганлар потенциал тадбиркорлардир. Чора-тадбирлар акс этган жадвалдан кўриниб турибдики, аёллар тадбиркорлиги барча ташкилий-ҳуқуқий шакллар бўйича турли хил чора-тадбирлар орқали қўллаб-қувватланишга эҳтиёжи мавжуд бўлади. Айниқса, молиявий дастаклар ўрни ҳақида алоҳида тўхталиб ўтиш зарур. Фаолиятни маблағ билан таъминлаш ва молиявий етишмовчиликни олдини олиш аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришнинг

¹⁰⁵ Муаллиф ишланмаси

асосий омили экани, тадқиқот доирасида ўтказилган анкета сўровномаси орқали ҳам исботланган. Анкета тўлдирган 102та респондент аёллар тадбиркорлик фаолиятига уни молиялаштиришдаги муаммолар жуда катта таъсир қилади деб ҳисоблайди ва вариантлар ичида молиялаштириш энг жиддий таъсирли омил дея баҳоланган. Бизнесни моддий қўллаб қувватлаш нафақат давлатнинг солиқ ва пул-кредит сиёсати билан, балки молиялаштиришнинг мамлакатдан ташқаридаги янги манбааларини ҳаракатга келтириш билан ҳам амалга ошириши мумкин. Бироқ тадбиркор аёллар тўғридан тўғри хориждан маблағ жалб қила олмагани сабабли бунда ҳам ҳукумат ёрдам берган ҳолда лойиҳалар ташкил қилиши ва халқаро ташкилотларнинг грантларида иштирок этишда тадбиркорларга кўмаклашиши зарур.

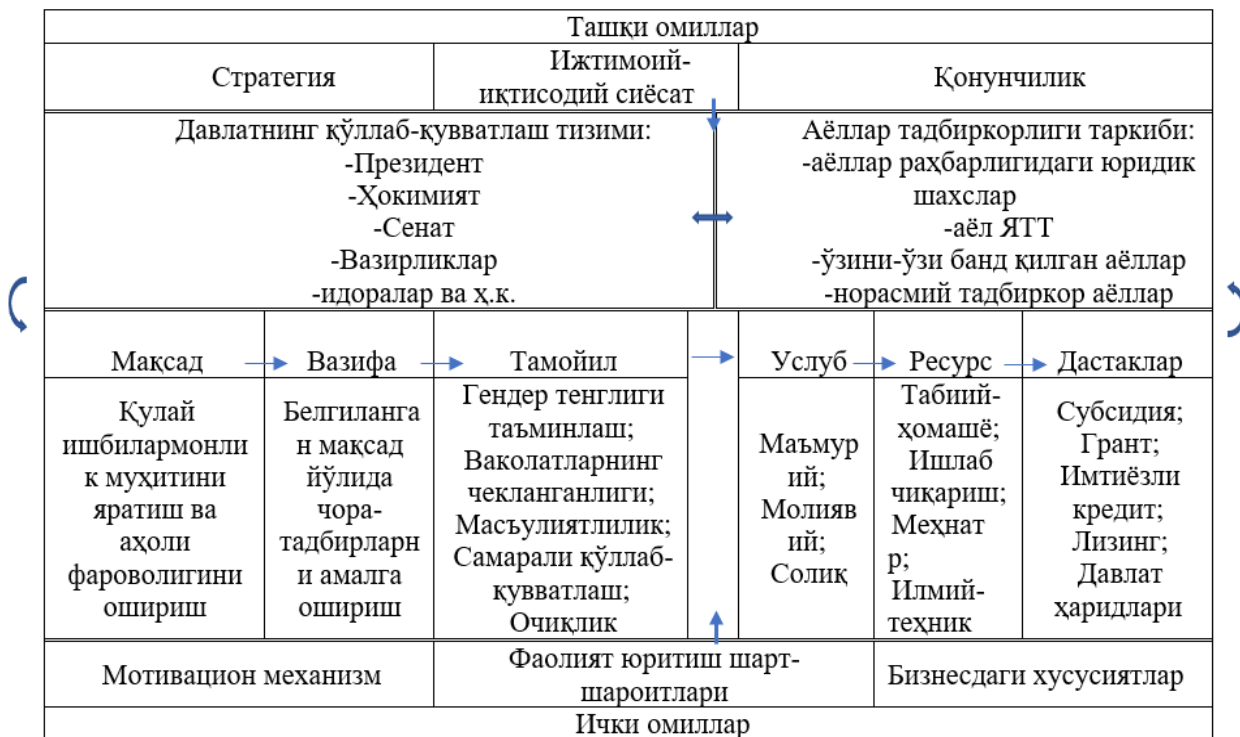
3.2. Мамлакатда аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш механизмини такомиллаштириш

Эндиликда Ўзбекистондаги аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш механизмини батафсил ўрганиб, ундаги камчиликларни аниқлаб, истиқболда ижобий натижаларга эришиш учун мазкур механизмни такомиллаштириш йўллари тақдим этишни лозим топдик.

Ўзбекистон давлати нисбатан ёш мамлакатлардаги каби аксарият ислоҳотларда доминант сифатида намоён бўлади. Жумладан, мамлакатдаги аёлларнинг иқтисодий фаоллигини ошириш ва тадбиркорликка жалб қилиш ҳам ҳукуматнинг эътибори орқали ривожланишга қодир бўлган истиқболли йўналишдир. Бу борада юртимизда ўзига хос тажриба мавжуд бўлиб, йиллар давомида аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришда давлатнинг муҳим иштирокини ифодаловчи механизм шаклланган.

Умуман олганда, аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашда давлат иштирокининг асосий мақсади кичик бизнесда аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришга кўмаклашувчи ташкилий, ижтимоий-иқтисодий, техник-технологик ва инновацион шарт-шароитларни шакллантириш бўлиб, бу ўз

навбатида мазкур худуддаги қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш ва аҳоли фароволигини оширишга ёрдам беради. Ўзбекистон ҳолатида давлатнинг аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш бўйича ҳозирда шаклланган механизми қуйидаги 3.2-расмда батафсил ифодаланган.

3.2-расм. Ўзбекистонда давлатнинг аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш механизми¹⁰⁶

Мазкур механизм КБХТда аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш давлат сиёсатини ишлаб чиқади, бу борадаги устувор йўналишларни белгилайди ва тадбиркор аёлларни қўллаб-қувватлаш дастурларини амалга оширади. Иқтисодчи олим А.Ю. Чаленко таъкидлаганидек, жараёнсиз механизм мавжуд бўлмайди, яъни механизм фақат жараённинг вазифаларини бажариш учун юзага келтирилади¹⁰⁷.

Ўзбекистонда давлатнинг аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш механизмидан ўрин олган услубларга тўхталиб ўтсак, уларнинг бевосита ва билвосита таъсир кўрсатишини айтиш мумкин. Асосий услублар эса

¹⁰⁶ Маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

¹⁰⁷ Чаленко А.Ю. О неопределенности термина «механизм» в экономических исследованиях // Капитал страны. – 2010. – 25 марта. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kapital-rus.ru/articles /article/176697>

маъмурий, молиявий ва солиқ сиёсати орқали бўлади. Табиийки давлат кўпроқ иқтисодий услубларга, яъни молиялаштириш ва кредитлашга устуворлик беради. Иқтисодчи олим У.В.Ғафуров ҳам докторлик диссертация ишида КБХТни ривожланишини давлат томонидан тартибга солишнинг энг кенг тарқалган турлари сифатида имтиёзли кредитлар ва субсидиялар билан таъминлаш, солиққа тортишнинг соддалаштирилган тартибини жорий этиш, солиқ имтиёзлари белгилаш кабиларни келтириб ўтади¹⁰⁸. Ўзбекистонда амалда жорий қилинган аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш методларига 2.1-параграфда бир қатор мисоллар келтирилган.

Аслида ҳам, олимлар исботлаганидек, аёллар молиялаштириш манбааларига нисбатан қийинчилик билан эришишларини инобатга олсак, бу ёндашувнинг ҳозирги ҳолатда мақбул ечим эканлигини айтиш мумкин. Молиялаштириш услубининг дастакларидан энг кенг тарқалгани субсидиялаш бўлиб, асосан, кам таъминланган, ишсиз ёки ногиронлиги бор хотин-қизлар учун тадбиркорлик фаолиятини йўлга қўйиш, шунингдек, ижтимоий тадбиркорликни ривожлантириш каби йўналишларга қаратилган. Ундан ташқари, инновацион тадбиркорлик субъектларини ташкил этиш учун грантлар ажратиш, тадбиркорлик фаолиятини бошлаётган темир дафтарга тушган аёллар учун устувор йўналишларга кредитлар бўйича фоиз ставкаларини субсидиялаш, лизингни ривожлантириш, бизнес-инкубаторлар, технопарклар яратиш ва қўллаб-қувватлаш ва бошқалар ҳам мамлакатимизда қўлланилаётган аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш услубларига киради.

Шунга алоҳида тўхталиб ўтишимиз зарурки, Ўзбекистонда тадбиркорликни қўллаб-қувватловчи кўплаб институционал бирликлар мавжуд. Хусусан, аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш бўйича Оила ва хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш давлат мақсадли жамғармаси, Хотин-

¹⁰⁸ Ғофуров У.В. “Кичик бизнесни давлат томонидан тартибга солишнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш” мавзусидаги иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертацияси. Тошкент, 2016, Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси. Б.53.

қизлар тадбиркорлик марказлари каби ташкилий тузилма элементлари сўнгги йилларда жадал такомиллашиб бормоқда. Мазкур тизим таркибига кирувчи ташкилий тузилмалар 3.3-расмда санаб ўтилган.

3.3-расм. Ўзбекистондаги аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватловчи тузилмалар¹⁰⁹

Расмда санаб ўтилган давлат ва нодавлат ташкилотлар томонидан тадбиркор аёлларга ташкилий, ижтимоий-ҳуқуқий, молиявий, психологик ва бошқа турдаги қўмаклашишлар бўйича белгиланган чора-тадбирлар ижрога қаратилмоқда.

Бизнингча, ҳозирги аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш механизмининг қуйидаги такомиллаштириш зарур бўлган жиҳатлари мавжуд:

Биринчидан, Ўзбекистондаги аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватловчи тузилмалар таркибида давлат ва нодавлат ташкилотлар, бирлашмалар, агентлик кабилар мавжуд. Аммо ўз-ўзини тартибга солувчи тузилма функционал жиҳатдан тўлақонли ишламаяпти. Ҳозирда дунё мамлакатларида хусусий ташаббуслар орқали тузилаётган маълум бир

¹⁰⁹ Маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди

ижтимоий мақсадни олдига қўйган ўзини ўзи тартибга солувчи ташкилотлар катта муваффақият қозонмоқда. Ўзбекистонда ҳам бир қатор шу каби тузилмалар мавжуд. Масалан, “Тадбиркор аёл” ишбилармон аёллар ассоциацияси, “Хотин-қизлар тадбиркорлик марказлари” кабиларни санаб ўтиш мумкин. Ушбу ташкилотларни ташкил этишда тадбиркор аёллар манфаатларини ҳимоя қилиш, ўқув-семинарлар ўтказиш, тадбиркор аёллар йиғилишларини ташкил этиш ва ўтказиш, мамлакатда тадбиркор аёлларнинг ижобий имиджини шакллантириш, шунингдек, давлат миқёсида тадбиркор аёллар манфаатларини ифодалаш каби мақсадлар қўйилган. Шунга қарамай, улар ўз функцияларини тўлиқ бажармаяпдилар, чунки улар ўртасида умумий мақсадга эришишга қаратилган алоқа ва ўзаро уйғунлик деярли йўқ. Демак, аёллар раҳбарлигидаги кичик бизнес субъектларининг ўзини ўзи тартибга солиш тизимини ривожлантириш ва такомиллаштириш муҳим шарт бўлиб, бу нафақат бизнес учун, балки давлат учун ҳам манфаатлидир. Сабаби бу тизим ишлаб кетиши натижасида давлатнинг тармоқ назорати бўйича баъзи масъулиятларини ва ваколатларини хусусий ташаббусларга, яъни тадбиркорлик субъектларига ўтказилиши мумкин.

Иккинчидан, давлатнинг кичик бизнес субъектларини назорат қилувчи тузилмаларининг меъридан ортиқлиги, шунингдек, иккиламчи функцияси аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш бўлган давлат идораларининг кўплиги. Давлатнинг бизнес субъектларини назорат қилувчи қўллаб-қувватлаш фаолиятини қайта кўриб чиқиб, КБХТни назорат қилишни комплекс ёндашувчи тор доирадаги тузилмалар ваколати сифатида жорий қилиш зарур. Иккиламчи функцияси аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш бўлган давлат идоралари эса бу масалага етарлича эътибор қилолмаслигини ҳисобга олиш зарур. Чунки ҳар қандай йўналишда юклатилган вазифаларга масъул ташкилотнинг аниқлиги ва кам сонлилиги уларнинг янада чуқур ва масъулият билан вазифа бажаришини таъминлайди. Бу муаммони ҳал қилишда юқорида айтилган аёллар тадбиркорлиги бўйича ўз-ўзини назорат қилувчи тузилмани қайта кўриб чиқиб, комплекс тарзда

жорий қилиниши муаммоларни ҳал этишда давлат томонидан кўмакка муҳтожликни камайтиради.

Учинчидан, Ўзбекистонда давлатнинг аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш механизми таркибидаги дастакларнинг самарадорлигини баҳолаш назарда тутилмаган, субсидия ёки имтиёзли кредит каби дастаклар олдиндан белгиланган қамров бўйича марказий буйруқ асосида анализ қилинмасдан жорий этилади. Шу ўринда имтиёзларни ўринли жорий қилишнинг аҳамиятини ҳам айтиб ўтиш зарур. Иқтисодиётда “Текинга ҳеч нарса йўқ”(No free lunch) деган ғоя бўлиб, у қайсидир нарсага имтиёз бериш, бошқа бир нарсанинг қийинлашишига, ёки ниманидир субсидиялаб арзонлаштириш бошқа бирликни нархини қимматлашишига олиб келади. Имтиёзли кредитлар сиёсати эса ҳамма учун пулни нархини қиммат қилиб қўйиши мумкин, яъни муҳтож қатламга кредит беришни рағбатлантириш ва уларнинг бир қисмини давлат субсидияси ҳисобидан қопланишининг оғирлиги аслида бутун аҳолига, жумладан нарх-наво ўзгаришларига сезгир бўлган паст даромадлиларга бориб тақалади. Шунингдек, кредит беришга давлат аралашуви молия институтларининг ҳар бир кредит бўйича рискларни баҳолаш натижасида эмас, маълум бир дастур асосида қарор қабул қилишига ва натижада маблағларнинг самарали фойдаланилмай, давлат ҳам кредитор ҳам зарар қилишига олиб келиши мумкин. Демак, давлатнинг имтиёз сиёсати чуқур ўйлаб, ҳисоб-китоб қилинган ҳолда эҳтиёткорлик билан жорий қилишни талаб этади.

Аввал айтганимиздек, мамлакат иқтисодиётида аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришнинг ижтимоий жиҳатлари ҳам мавжуд бўлиб, улар доимо маълум миқдорда қўллаб-қувватлашга муҳтож бўлади. Бу қўллаб-қувватлаш нафақат давлат балки нодавлат ташкилотлар ёки бирлашмалар томонидан амалга оширилиши мумкин. Ўзбекистонда аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш механизмининг ҳозирги ҳолатини 1.7-расмда кўриб чиқдик. Мазкур механизмдаги биз такомиллаштирамоқчи бўлган қисми ўзини ўзи тартибга солувчи бўғинларни фаолиятини такомиллаштириш ва давлат

назорати билан ўхшаш ва фарқли жиҳатларини аниқлаштиришдир. Бу ислохот децентрализация принципнинг бир кўринишини ҳам ифодалайди.

Аслида ўзини ўзи тартибга солувчи бўғинлар ўзига хос ривожланиш динамикасига ва юқори самарадорликка эга бўлиб, ўзини ўзи тартибга солувчи тизимнинг ўз ўрнида жорий қилиниши, тадбиркорликни қўллаб қувватловчи умумий механизмнинг янада яхши натижа беришига кўмаклашади.

Бизнингча, аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш билан боғлиқ масалаларни ҳал қилишда давлат ва ўзини ўзи тартибга солувчи тизим ўртасида ўзаро яқин алоқа ўрнатилиши керак. Умумий механизм тамойиллар, ресурслар, услублар ва дастаклар каби элементлардан иборатлигини ҳисобга олсак, давлат тартибга солиши ва ўзини ўзи тартибга солиш тизимида улар умумий ва фарқли элементларга бўлиниши мумкин(3.4-расм).

ДАВЛАТ ТАРТИБГА СОЛИШИ	ўзаро таъсир	ЎЗ-ЎЗИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ(ЎТС)
<i>махсус</i>	<i>умумий</i>	<i>махсус</i>
ТАМОЙИЛ		
Гендер тенглигини таъминлаш; Ваколатларнинг чекланганлиги; Масъулиятлилики;	Самарали қўллаб-қувватлаш Очиқлик	Долзарблик Ташаббускорлик Ижтимоий масъуллиқ Мустақиллик Ўз-ўзини назорат қилиш
РЕСУРС		
Табийий-ҳомашё; Илмий-техник	Ишлаб чиқариш; Меҳнат р; Молиявий	Информацион
УСЛУБ		
Маъмурий Солиқ	Молиявий; Кредитлаш Сугурталаш	Ташкилий;
ДАСТАКЛАР		
Субсидия, субвенция; Грант; Имтиёзли кредит; Лизинг; Давлат харидлари	Акция Фючерс Сугурта риси	Компенсация фонди Ташкилий қоидалар ва нормативлар Информатив дастаклар

3.4-расм. КБХТда аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашнинг давлат ва ўзини ўзи тартибга солувчи тизим ўртасидаги ҳамкорлик схемаси¹¹⁰

¹¹⁰ Муаллиф ишланмаси

3.4-расмда аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашнинг давлат тартибга солиши ва ўзини ўзи тартибга солиш тизимлари ўртасидаги умумий ва фарқли жиҳатлар келтирилган.

Россиялик олим айтганидек, ўзини ўзи тартибга солиш деганда бир гуруҳ тадбиркор ёки мутахассис томонидан амалга оширилган мустақил ва ташаббускор фаолият тушунилади¹¹¹. Иқтисодиётда ўзини ўзи тартибга солувчи ташкилотлар кўпинча ишлаб чиқариш(хизмат кўрсатиш)нинг маълум бир йўналишида бирлашган тадбиркорлар томонидан тузилади. Бундай бирликлар вужудга келишининг асосий ғояси – бу тадбиркорлар фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилиш бўйича муайян функцияларни давлатдан бозор иштирокчиларига ўтказишдир. Натижада, жаҳонда кузатилаётганидек, бюджет харажатлари камаяди ва фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш каби баъзи ташкилий овозагарчиликлар оптималлашади ёки босқичма-босқич бекор қилинади.

Эндиликда аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашда ўзини ўзи тартибга солиш тизимининг аҳамиятига ва таркибий элементларига батафсил тўхталиб ўтамиз. Аввал кўриб чиққанимиздек давлат аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришда гендер тенглигини таъминлаш, ваколатларнинг чекланганлиги, масъулиятлилиқ, самарали қўллаб-қувватлаш(бунда минимал сарф эмас оптимал сарфлаш самарадорликни таъминлашини айтиб ўтиш зарур) ва очиқлик тамойилларига амал қилади. Фикримизча, самарали қўллаб-қувватлаш ва очиқлик тамойиллари ўзини ўзи тартибга солишга ҳам тегишли бўлиб, бундан ташқари, тадбиркорлик муносабатларини ўрнатиш ва ривожлантиришга асос бўлувчи ташаббускорлик, ижтимоий масъуллик, мустақиллик ва ўз-ўзини назорат қилиш тамойилларини ҳам хос тамойиллар сифатида киритиш мумкин. Ўзини ўзи тартибга солишда долзарблиқ принципи унинг замонавий бозор талабларига жавоб бера олишини билдиради. Ташаббускорлик тамойили эса тадбиркор аёлларни тегишли

¹¹¹ Мартенс Анна Андреевна. Перспективы развития саморегулирования на финансовом рынке России. Журнал “Проблемы учета и финансов” 2015

нотижорат ташкилотларга ўз ташаббуслари билан мурожаат қилиш имконияти мавжудлигини англатади. Шунингдек, ўзини ўзи тартибга солиш жамият олдида масъуллиқ билан бирга давлатдан мустақиллик ва ўзини-ўзи назорат қилиш тамойилларига ҳам амал қилишини белгилаб қўйиш зарур.

Ресурслар бўйича ҳам давлат тартибга солиши ва ўз-ўзини тартибга солиш умумий ва хусусий ресурсларга эга. Бунда ўзини ўзи тартибга солиш тизими информацион ресурсларга эгаллиги билан ажралиб туради. Мазкур тизим турли хил интернет сайтлари ёки блоглар яратиш, аёллар раҳбарлигидаги кичик бизнесни ривожлантириш бўйича ўз газета ва журналларини чоп этиш ва ҳоказолар орқали тадбиркор аёлларни ахборот билан таъминлаш тизимини самарали ташкил эта олади. Ҳозирги ахборот иқтисодиёти даврида тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш, айниқса хотин-қизларда молиявий ва ҳуқуқий онгни ўстириш долзарблиги ўз-ўзини тартибга солишга заруратни янада оширади. Шунингдек, ишлаб чиқариш ресурслари, меҳнат ресурслари ва молиявий ресурсларни ҳар икки механизм орқали тасарруф қилишга тенг имконият мавжуд.

Ўз-ўзини тартибга солишда қўлланиладиган методларнинг давлат томонидан аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришда қўлланиладиган методлардан асосий фарқи ташкилий метод мавжудлигида бўлиб, у асосан кичик бизнес субъектларининг хўжалиқ фаолияти самарадорлигини таъминлаш, ташкилотларда бизнес жараёнларини тартибга солиш, тадбиркорлик субъектлари ўртасида ташкилий алоқаларни ўрнатишга кўмаклашади. Мазкур усулнинг дастаклари ўзини-ўзи тартибга солувчи ташкилотларга аъзолик, аъзоларнинг жавобгарликлари, ўзаро муносабатлар тартиби каби ташкилий регламентларни ишлаб чиқиш бўлиши мумкин. Умумий методлардан молиявий метод асосан давлатнинг банк-молия тизими орқали қўлланилади, шу билан бирга нодавлат тузилмалар ҳам аёллар тадбиркорлигини молиялаштиришда кўмаклашишни йўлга қўйиши мумкин. Бунда турли хил инструментлардан фойдаланилади. Масалан, Ўз-ўзини тартибга солувчи ташкилотлар қонун ҳужжатларига мувофиқ хусусий ва

жамоавий суғурта тизимларини яратиш, шунингдек, бизнес юритиш билан боғлиқ таваккалчиликни сезиларли даражада камайтирадиган компенсация фондини шакллантириш имкониятларини айтиш мумкин. Бу каби фондлар айниқса инновациялар жорий қилаётган тадбиркорлик субъектларига қўл келиб, молиявий рискларни камайтиради ва натижада инновацион фаолият ривожланишига туртки бўлади. Акция, фючерс каби ҳам давлат ҳам ўз-ўзини тартибга солувчи ташкилотлар қўллаши мумкин бўлган дастаклар бизнесга молиявий ресурсларни жалб қилишга ҳамда фаолият жадаллашишига кўмаклашади.

Ўзбекистонда ўзини ўзи тартибга солувчи ташкилотлар тузишнинг баъзи бир жиҳатлари қонунчиликда мавжуд бўлиб, улар асосан нотижорат ташкилотлар тузиш ҳақидаги қонунларда акс этган. Фуқаролик кодекси ва “Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги Қонун¹¹² бу масаладаги фундаментал қонунчиликка мисол бўлади. 1999 йилда қабул қилинган “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги ЎЗР қонуни¹¹³ нотижорат ташкилотларининг ташкилий-ҳуқуқий шаклларини, жумладан ўзини ўзи тартибга солувчи ташкилотларни ташкил этиш тартибини белгилаган бўлса, “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги қонун эса ННТлар фаолиятининг кафолатлари, уларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилиниши белгилаб қўйилган. Афсуски, мавжуд қонунчилик ЎТС тизимини тўлақонли ривожлантиришни таъминлай олмайди. Ҳозирда бу борада алоҳида қонунга эҳтиёж мавжуд.

Шундай қилиб, кичик бизнесда аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашда ўз ўзини тартибга солиш тизимининг аҳамияти очиб берилди ва мазкур тизимнинг давлат тартибга солувчи тизими билан узвий алоқаси таҳлил қилинди. Энди эса мамлакатимизда бир неча йилдан бери фаолият юритаётган аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашда ўз ўзини тартибга солиш тизими элементи сифатида ўз ўрнига эга бўлиб бораётган Хотин-қизлар

¹¹² Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 15.02.1991 йилдаги 223-ХП-сон

¹¹³ Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 14.04.1999 йилдаги 763-І-сон

тадбиркорлик марказларининг ишлаш механизми ва эришаётган натижалари, шунингдек, келгусида амалга оширилиши зарур бўлган чора-тадбирларга тўхталиб ўтиш лозим.

3.3. Аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашда хотин-қизлар тадбиркорлик марказлари ўрнини ошириш йўллари

Ўзбекистонда мамлакат сиёсатида ижтимоий ёндашув мавжуд бўлиб, бунинг натижасида қўллаб-қувватлаш тизими мавжуд. Мазкур механизмда тадбиркорлик фаолиятини бошламоқчи бўлган аёлларга амалий ёрдам берувчи хотин-қизлар тадбиркорлик марказларининг ўрни катта. Жаҳон тажрибасида ҳам аёллар бизнес марказлари (Women's Business Centers – WBCs) ходимлар етишмовчилиги ёки молиялаштиришдаги қийинчиликларга доимий дуч келишига қарамай, хотин-қизларга бизнес бошлашлариغا қўмаклашишда хайратланарли муваффақият қозониб келмоқда¹¹⁴.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 5 мартдаги ПҚ-5020-сон қарорига 3-иловада келтирилган “Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг жамият ҳаётидаги фаол иштирокини таъминлаш тизимини янада такомиллаштириш бўйича” чора-тадбирлар режасининг 7-бандига мувофиқ мазкур параграф таҳлилларини амалга оширамиз.

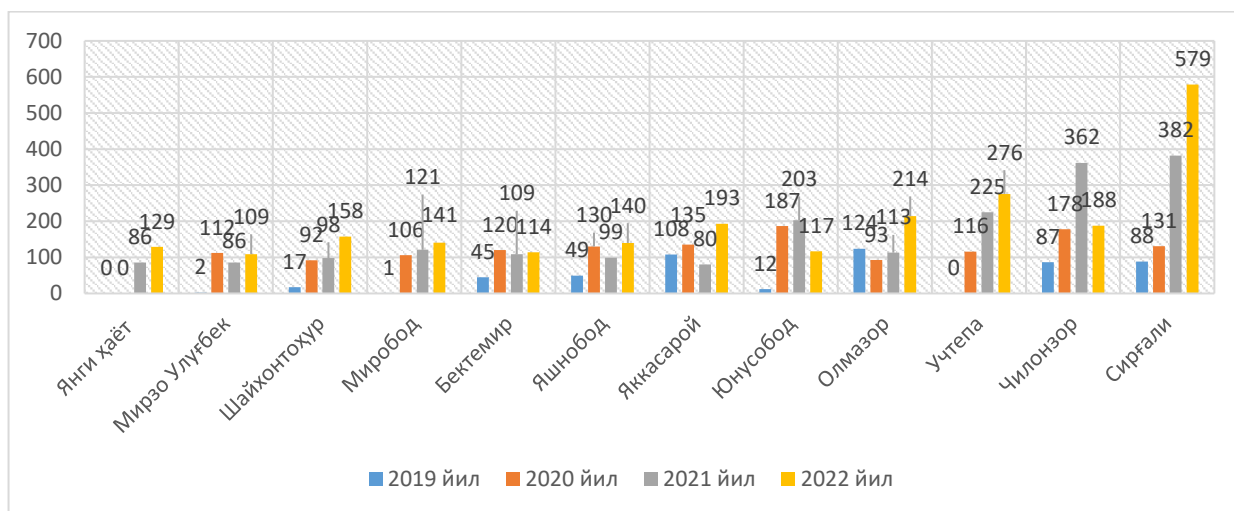
Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази(ТШХҚТМ) Республика хотин-қизлар тадбиркорлик марказининг ҳудудий тузилмаси бўлиб, Тошкент шаҳар адлия бошқармасидан 2019 йил 27 августда 858-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган муассасадир. Ҳудудий марказ ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонуни, шунингдек нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятини тартибга солувчи

¹¹⁴ Mary Godwyn, Jody Hoffer Gittel . Sociology of Organizations: Structures and Relationships. SAGE Publications, 2011

бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида юритади. Марказнинг фаолият юритиш тамойиллари ихтиёрийлик, қонунийлик, ошқоралик ва ўзини-ўзи бошқариш кабилардир.

Мазкур муассаса фаолиятининг асосий мақсадлари хотин-қизларнинг тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлаш, бандлигини таъминлаш, мамлакатда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларда иштирокини янада фаоллаштириш, хотин-қизларда тадбиркорлик кўникмаларини шакллантиришга кўмаклашишдан иборат. У бизнес-инкубатор шаклида хотин-қизларнинг тадбиркорлик, хунармандчилик фаолиятини, шу жумладан, оилавий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга кўмаклашиш мақсадида ўз фаолиятини юритади¹¹⁵.

Муассаса фаолият бошлаганига 3 йилдан ошди ва маълум бир натижаларга эришиб бошлади. Қуйидаги расмда 4 йил бўйича йил якунида қайд этилган Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик марказида ўқитилган хотин-қизлар тўғрисида қиёсий таҳлиллар келтирилган.

3.5-расм. Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик марказида тадбиркорлик ва касб-ҳунарга тайёрлаш ўқув курсларида жами ўқитилган хотин-қизлар сони¹¹⁶

¹¹⁵ Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази Низоми. Тошкент шаҳар адлия бошқармаси томонидан 2021 йил 9 ноябрда 858(п)-сон билан давлат рўйхатига олинган. Республика хотин-қизлар тадбиркорлик маркази Бошқарувининг 2021 йил 28 июлдаги 3-сон қарори билан тасдиқланган.

¹¹⁶ Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази ҳисобот материаллари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

Таъкидлаш жоизки 2019-2020 йилларда турли сабабларга кўра марказ тўлақонли фаолият юрита олмаган. 2022 йилда эса Юнусобод ва Чилонзор туманларидан ташқари барча ҳудудларда кескин ўсиш суръатлари қайд этилган. Марказда 4 йил давомида ўқитилган хотин-қизларнинг яшаш ҳудуди бўйича караганда Сирғали ва Чилонзор туманлари етакчилик қилади. Шунингдек, Учтепа туманида 617, Олмазор туманида 544, Юнусобод туманида 519, Яккасарой туманида 516, Яшнобод туманида 418, Бектемир туманида 388, Миробод туманида 369, Шайхонтохур туманида 365, Мирзо Улуғбек туманида 309, Янги ҳаёт туманида 215 нафар аёллар марказнинг қисқа курсларини битиришган. Шаҳар бўйича жами ўқитилган хотин-қизлар сони 2019 йилда 560 нафар бўлган бўлса, 2022 йилга келиб йил давомида 3031та аёлга тадбиркорлик кўникмаларини беришга эришилди.

2023 йил 1-чорак ҳолатида ТШХҚТМида 3 нафар доимий ҳодим ва 10та тренер мавжуд бўлиб, курслар бевосита марказ биносида ёки туманлардаги белгиланган жойларда ташкил қилинган сайёр ўқитишлар орқали олиб борилади. Юқорида айтганимиздек марказда аёлларга тадбиркорлик сабоқлари берилиши билан бирга тадбиркорлик бошлаш учун имтиёзли кредит олишга ҳам кўмаклашилади.

2020 йил жиддий тус олган пандемиядан кейин кўплаб оилалар даромади пасайди ёки оила боқувчилар, шунингдек аёллар ишсиз қолди ва натижада 2021 йилда бир қатор хотин-қизларда ҳам даромад топиш истаги кучайди. Натижада Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази томонидан имтиёзли кредит олиш учун бериладиган тавсияномага талаб кескин ошди ва мазкур йилда Тошкент шаҳри бўйича жами 926 нафар аёл Халқ банкидан имтиёзли кредит олиб ўз бизнес фаолиятларини бошладилар.

Қуйидаги жадвалда Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази берган тавсиянома асосида имтиёз кредит олган хотин-қизлар сони қайд этилган.

**Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази берган
тавсиянома асосида имтиёз кредит олган хотин-қизлар¹¹⁷**

Худуд	Давр	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2022 йил
Олмазор		4	1	45	18
Бектемир		6	0	38	43
Миробод		6	1	21	36
Мирзо Улуғбек		1	6	65	68
Сирғали		7	4	111	49
Учтепа		11	0	78	56
Чилонзор		2	0	165	55
Шайхонтохур		8	0	71	38
Юнусобод		2	1	85	12
Яккасарой		2	0	17	30
Яшнобод		11	2	66	69
Янги ҳаёт		5	0	164	28
Жами		65	15	926	502

Юқоридаги жадвалдан кўриниб турибдики, Чилонзор туманидан 165 нафар, Янги ҳаёт туманидан 164 нафар ва Сирғали туманидан 111 нафар хотин-қизлар марказ тавсияномаси асосида имтиёз кредит олган. Демак, тадбиркорлик қилиш истаги бор аёлларнинг салмоқли қисми мазкур ҳудудларда истиқомат қилади. 2022 йилда эса дастлабки ҳисоб-китоб бўйича 500дан ошиқ хотин-қизлар бундай тавсияномага лойиқ кўрилгани қувонарли ҳолат. 4 йил давомида шаҳар бўйича имтиёз кредит олган хотин-қизлар сони бир ярим мингдан ошди.

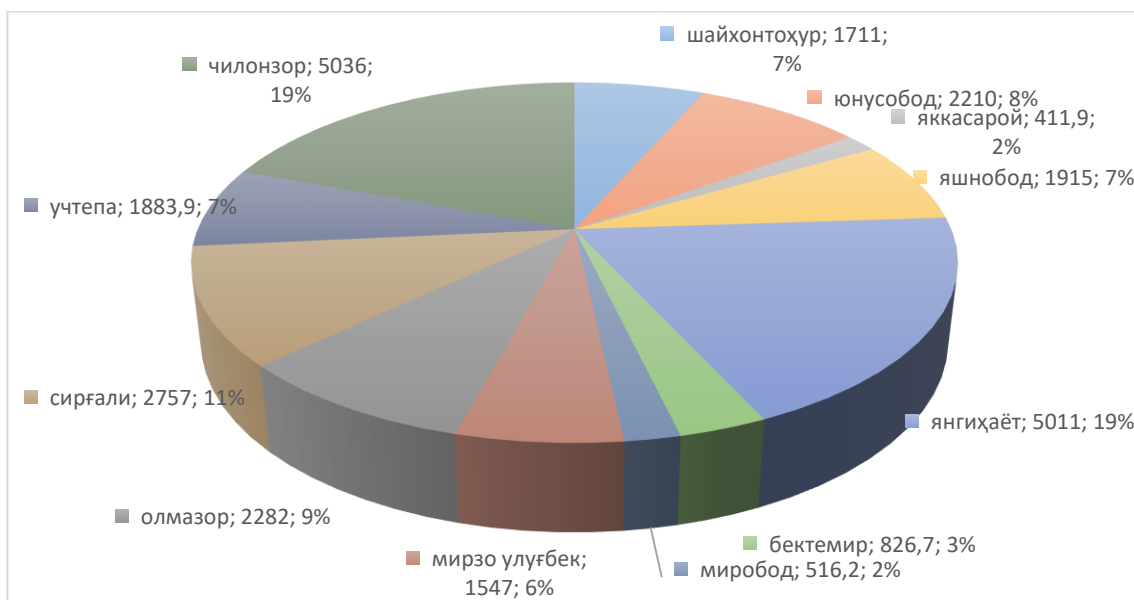
Шунингдек, туман ҳокимликлари кўмаги билан Яшнобод, Мирзо Улуғбек, Олмазор, Юнусобод ва Шайхонтохур туманларида марказ филиаллари очилган бўлиб, бу туманлардаги аёлларнинг ўқиш имкониятларини оширмоқда.

2021йилда имтиёзли кредит бериш бўйича энг юқори кўрсаткич қайд этилган бўлиб, мазкур йилда жами ўқитилган хотин-қизлар сони 2028та ва ажратилган кредит суммаси 26млрд.дан ошиқни ташкил этган, бунда тадбиркорлик истаги бўлганлар 996 нафар аёл бўлган, улардан 926таси

¹¹⁷ Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази ҳисобот материаллари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

тавсиянома билан имтиёзли кредит олган. Кредит олганлар ичида 820таси марказнинг тадбиркорлик қисқа ўқув курсларини битириб сертификат олган хотин-қизларни ташкил этди.

Дарвоқэ, 2021 йил давомида ажратилган кредитларни ҳар бир туманга тўғри келадиган миқдори ва улушини қуйидаги диаграммада кўриш мумкин.

3.6-расм. 2021 йил давомида марказ тавсияномаси асосида хотин-қизлар томонидан олинган имтиёзли кредитларнинг туманлар кесимида тақсимоти(млн. сўм)¹¹⁸

Демак, Тошкент шаҳри бўйича ажратилган кредитлар миқдорининг қарийб 50 фоизи Чилонзор, Янгиҳаёт ва Сирғали туманларига тўғри келмоқда. Яккасарой туманида яшовчи аёллар томонидан 411,9 млн.сўм, Миробод туманидан эса 516,2 млн.сўмлик имтиёзли кредит олинганлиги билан шаҳар бўйича энг кам улушни эгалламоқда. Қўшимча сифатида айтиш жоизки, мазкур кредитлар Оила ва хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш давлат мақсадли жамғармаси маблағлари ҳисобидан ажратилади. Курслар республика маркази рўйхати асосида тикувчилик ва каштачилик, пазандачилик ва қандолатчилик, сартарошлик, миллий хунармандчилик, психология, ахборот технологиялари ва бошқа йўналишларда олиб борилади.

¹¹⁸ Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази ҳисобот материаллари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

Марказ берган тавсиянома асосида имтиёз кредит олган хотин-қизлар сонининг умумий салмоқдаги ўрнини аниқлаш мақсадида Тошкент шаҳар Давлат Солиқ Бошқармаси тақдим этган 2022 йилда ташкил қилинган директори аёл бўлган кичик бизнес субъектлари сони бўйича маълумотлар билан солиштирамиз (3.3-жадвал).

3.3-жадвал

Марказ берган тавсиянома асосида имтиёзли кредит олган хотин-қизларнинг янги ташкил қилинган кичик бизнес субъектлари сонидagi улуши, туманлар кесимида¹¹⁹

Туманлар	2022 йилда кичик бизнесда ташкил қилинган директори аёл бўлган корхоналар сони	Марказ берган тавсиянома асосида 2022 йилда имтиёзли кредит олган хотин-қизлар (тадбиркорлик субъектлари)	Нисбати *
Олмазор	257	18	7,0
Бектемир	51	43	84,3
Миробод	225	36	16,0
Мирзо Улуғбек	325	68	20,9
Сирғали	144	49	34,0
Учтепа	214	56	26,2
Чилонзор	256	55	21,5
Шайхонтохур	360	38	10,6
Юнусобод	301	12	4,0
Яккасарой	207	30	14,5
Яшнобод	213	69	32,4
Янги ҳаёт	110	28	25,5
Жами	2663	502	18,9

*Солиштирувлар нисбий бўлиб, тегишли маълумотлар етарли эмаслиги натижасида муқобил кўрсаткичлардан фойдаланилди

Юқоридаги жадвалдан аён бўлдики, Тошкент шаҳридаги туманлар кесимида тадбиркор аёлларга имтиёзли кредит берилиши ва уларнинг янги очилган директори аёл бўлган кичик бизнес субъектлари умумий сонидagi улуши турличадир. Масалан, Юнусобод тумани 2022 йилда ташкил қилинган директори аёл бўлган кичик тадбиркорлик субъектлари сони бўйича етакчи учталиқка кирсада, афсуски мазкур йилда марказ берган тавсиянома асосида имтиёз кредит олган хотин-қизлар сони бўйича энг охириги ўринда турибди.

¹¹⁹ Тошкент шаҳар Давлат Солиқ Бошқармаси ва Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази ҳисобот материаллари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

Бошқа туманлар билан таққослаганда Сирғали ва Бектемир туманлари эса 2022 йилда ташкил қилинган директори аёл бўлган корхоналар сони юқори бўлмасада, уларнинг таркибида Марказ берган тавсиянома асосида имтиёзли кредит олган хотин-қизлар томонидан очилган тадбиркорлик субъектлари салмоқли улушга эга. Демак, туманлардаги имтиёз асосида тадбиркор аёллар фаолиятига асос солинишини таҳлил қилганда туманда очилаётган умумий кичик бизнес субъектлари таркибидаги аёллар тадбиркорлигига нисбатини ўрганиш ҳам ўринли бўлади ва тумандаги реал ҳолатни акс эттиради.

2022 йил марказ сермахсул фаолият юритди. Марказ асосий фаолияти бўйича йиллик натижалари қуйидаги 3.4-жадвалда келтирилди.

3.4-жадвал

Тошкент шаҳар Хотин-қизлар тадбиркорлик марказида 2022 йил давомида кўрсатилган натижалар¹²⁰

№	Худудлар	Ўқитилиши режалаштирилган хотин-қизлар	Ўқитилган хотин-қизлар 1-2-3-4 чорак	Яратилган иш ўрни (бандлиги таъминланган) 1-2-3-4 чорак	Шундан		Кўрсатилган натижа, %да*
					Ўзини ўзи банд қилганлар	Кредит олиб фаолият бошлаганлар	
1	Олмазор тумани	250	214	44	26	18	20,56
2	Бектемир тумани	250	114	94	51	43	82,46
3	Миробод тумани	250	141	59	23	36	41,84
4	Мирзо Улуғбек тумани	250	109	100	32	68	91,74
5	Сирғали тумани	250	579	133	84	49	22,97
6	Учтепа тумани	250	276	83	27	56	30,07
7	Чилонзор тумани	250	188	78	23	55	41,49
8	Шайхонтохур тумани	250	158	65	27	38	41,14
9	Юнусобод тумани	250	117	42	30	12	35,90
10	Яккасарой тумани	250	193	74	44	30	38,34
11	Яшнаобод тумани	250	140	72	3	69	51,43
12	Янги ҳаёт	250	129	59	31	28	45,74
13	Ўз.Респ.ИИБ хузуридаги жазони ижро этиш колониялари		649	0			
14	Ўзб.ногирон ишбилармон аёллар ассоциацияси		24	0			
	Жами	3000	3031	903	401	502	37,9

*муаллиф ҳисоб-китоблари

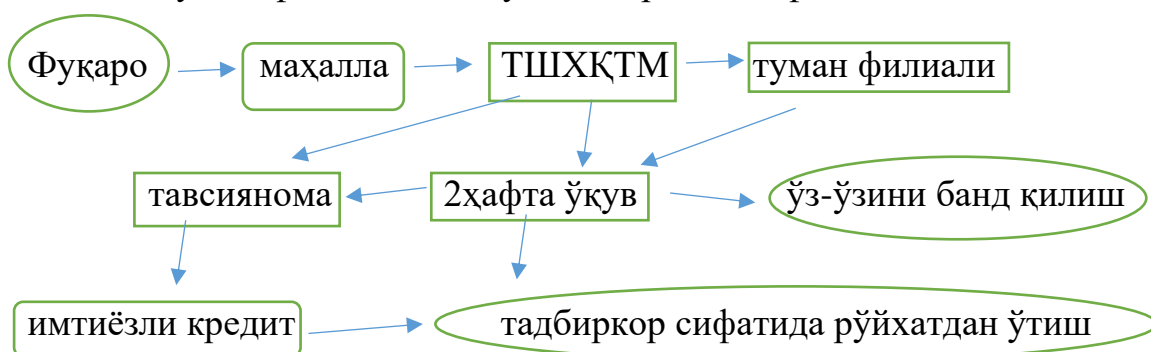
¹²⁰ Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази ҳисобот материаллари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

3.4-жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, 2022 йилда умумий ҳисобда 3000та аёл қамраб олиниши режалаштирилган ва бу режа ошиғи билан бажарилган, аммо дастлабки ҳисоб китобларга кўра, улардан 502нафаригина кредит олиб иш бошлаган. Туманлар кесимида Сирғали ва Учтепа марказ билан ҳамкорлик қилишда иштирокчилар сони жиҳатидан етакчи экани маълум бўлди. Мирзо Улуғбек, Бектемир ва Юнусобод каби туманлардан марказ курсларида ўқиганлар бирмунча кам бўлган, бунда Марказ биносининг узоқлиги сабаб бўлганлиги масъуллар томонидан таъкидланди. Шунингдек, Марказ ҳисоботлари кўрсатишича, 2022 йил аввалида 1500та аёлларнинг бандлиги таъминланиши режалаштирилган аммо йил якунида афсуски 903та хотин-қизлар банд бўлишига эришилди. Бошқа томондан, жазони ижро этиш колонияларида ҳам ўқишлар ташкил этилгани ва йил давомида у ердаги 649та озодликка чиқиш арафасидаги аёллар жалб қилингани эътирофга сазовор.

Туманлар кесимида марказда ўқитилган хотин-қизлар орасида ўзини ўзи банд қилган ёки кредит олиб фаолият бошлаган хотин-қизлар сони бўйича натижалар кескин фарқ қилди. Масалан, Мирзо Улуғбек ва Бектемир туманларидан марказ курсларида ўқиганлар сони энг кам бўлган бўлсада, битирувчиларнинг келгуси фаолияти натижалари мос равишда 91,74 ва 82,46 фоизни ташкил этиб, энг ижобий кўрсаткични қайд этган. Сирғали туманида эса бутунлай буни аксини кўриш мумкин. Бутун шаҳар бўйича 2022 йилдаги марказ фаолияти натижадорлиги ўртача 37,9%ни ташкил этди. Мазкур ҳисоб-китобда Ўз.Респ.ИИВ ҳузуридаги жазони ижро этиш колонияларида ўқилиган аёллар сони улардан тезкор натижа кутилмагани боис ҳисобга олинмади. Ўрта арифметик кўрсаткичдан паст натижа олинган туманлар Олмазор, Сирғали, Учтепа ва Юнусобод туманлари бўлиб, йил давомида мос равишда 20,56, 22,97, 30,07 ва 35,90 фоизлик натижа олинган. Умумий ҳисобда 2019-2022 йилларда 7019та аёл ўқитилган бўлса, келгуси режаларга кўра 2023 йилда 3500та, 2024 йил 4000та, 2025 йилда эса 4500 нафар аёллар ўқитилиши кўзда тутилган.

Шундай қилиб, ТШХҚТМ фаолиятида туманлар кесимида тадбиркорлик ва касб-хунарга тайёрлаш ўқув курсларида жами ўқитилган хотин-қизлар, марказ берган тавсиянома асосида имтиёз кредит олган хотин-қизлар ва улар томонидан янги ташкил қилинган кичик бизнес субъектлари сони ва улуши бўйича таҳлил қилинди ва 2022 йил якуни бўйича марказ эришган асосий кўрсаткичлар натижадорлиги баҳоланди.

Марказ ўзига хос ишлаш механизмига эга бўлиб, тадқиқот давомида ўрганилди ва муаллиф томонидан қуйидаги расмда ифодаланди:

3.7-расм. Тошкент шаҳар Хотин-қизлар тадбиркорлик марказининг фуқаролар билан ишлаш механизми¹²¹

3.7-расмга изоҳ сифатида айтиш мумкинки, аксарият ҳолларда тадбиркорлик қилиш истагидаги аёл МФЙга мурожаат қилади ва у ердаги хотин-қизлар масаласи бўйича маҳалла раиси маслаҳатчисига учрашади. Масъул ҳодим фуқарони ТШХҚТМга йўналтиради ва у марказни ўзида ёки яшаш жойига яқин марказ филиалида 2 ҳафталик қисқа курсни ўтайди. Курсни тамомлагач имтиёзли кредитга эҳтиёж бўлса, марказ берган тавсиянома ва курс давомида шакллантирилган бизнес режа билан Халқ банкига мурожаат қилади, ёки кредит зарур бўлмаса ўз-ўзини банд қилган шахс сифатида фаолият бошлаши ҳам мумкин.

ТШХҚТМнинг тадбиркорлик қилиш истагидаги хотин-қизлар билан ишлаш тизимида қуйидаги камчиликлар кузатилди:

- марказ низомида ўз олдида қўйилган вазифаларини тўлиқ бажармаяпти, масалан, ҳозирда МФЙга тадбиркорлик қилиш истаги билан борган хотин-

¹²¹ Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази ҳисобот материаллари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

қизлар билангина ишланади. Аслида кўплаб аёллар бундай имконият борлигини билмайди. Бу ўринда фаол тарғибот ишлари ва ижтимоий тармоқлар имкониятларидан фойдаланиш зарур. Бу каби ишлар билан шуғулланувчи матбуот ходими штати фақат республика марказида 1 нафар мавжуд. Диссертация тадқиқоти учун ўтказилган сўровномада ҳам 76 фоиз респондент аёллар тадбиркорлиги учун яратилаётган имкониятлар ҳақида интернет сайтлари ва ижтимоий тармоқлардан маълумот олишларини айтишган.

– Ҳамкор ташкилот, муассасалар билан ўзаро алоқанинг йўлга қўйилмаганлиги. Масалан, Тошкент шаҳар ҳокимияти билан узвий алоқа ўрнатиш марказ фаолияти самарадорлигига ижобий таъсир қилиши шубҳасиз. Ҳокимиятдаги хотин-қизлар фаоли ёрдами билан ҳудуддаги “Аёллар дафтари”га кирган ва иқтисодий аҳволини яхшилашга мухтож хотин-қизларни марказ курсларига жалб қилиб уларнинг тадбиркорлик фаолиятини йўлга қўйишларига кўмаклашиш янада осонлашади.

– Республика бўғинига юқори даражада боғлиқлик. Бу ТШХҚТМнинг Низомида ваколатлари ва ҳуқуқлари ҳақидаги бандларда белгилаб берилган.

– Марказда хотин-қизларни тадбиркорлик кўникмаларига ўқитиш бўйича йиллик режанинг мавжудлиги баъзи ҳолларда амалда бўлмаган рақамлар тақдим этилишига олиб келмоқда.

– Курс сифати қониқарли даражада эмас. Бунда тренерларнинг кам иш ҳақи олиши бирламчи таъсир қилади. Марказ иш фаолиятига 4 йил бўлганига қарамай тренерлар соатбай ишлайдилар. Аксар ҳолларда марказ ўқитувчиларнинг асосий иш ўрни бошқа жойдалиги, курсга етарли эътибор қаратмасликка олиб келиши мумкин.

– Яна бир муаммо – марказдаги курслар давомийлиги жуда қисқа. Психологик тадқиқотлар натижасига кўра, инсон маълум бир кўникмани эгаллаши учун камида 21 кун керак, 2ҳафта 10 иш кунида эса бирор кўникмани етарли даражада ўрганиш қийин.

Шу каби жиҳатларни эътиборга олган ҳолда ТШХҚТМнинг СВОТ таҳлилини амалга оширдик(5-илова).

Умуман олганда давлатнинг аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашдаги бир манбаи сифатида Марказ кўплаб аёлларга кўмак бериб келмоқда. Аммо фаолият натижасини ҳам сон, ҳам сифат жиҳатдан яхшилаш учун бир қатор ишлар амалга оширилиши зарур.

Биринчидан, фақат МФЙга мурожаат қилган аёллар билангина чекланиб қолмай потенциал тадбиркор аёллар ўртасида тарғибот ишларини олиб бориб, маълум маънода марказ брендини яратиш ва фаолиятининг ўзига хос рекламасини ҳам йўлга қўйиш зарур. Бунинг учун марказдаги доимий 3 нафар ходимдан ташқари бир нафар СММ ва тарғибот ишлари билан шуғулланувчи ходим штатини жорий қилиш лозим, назаримизда.

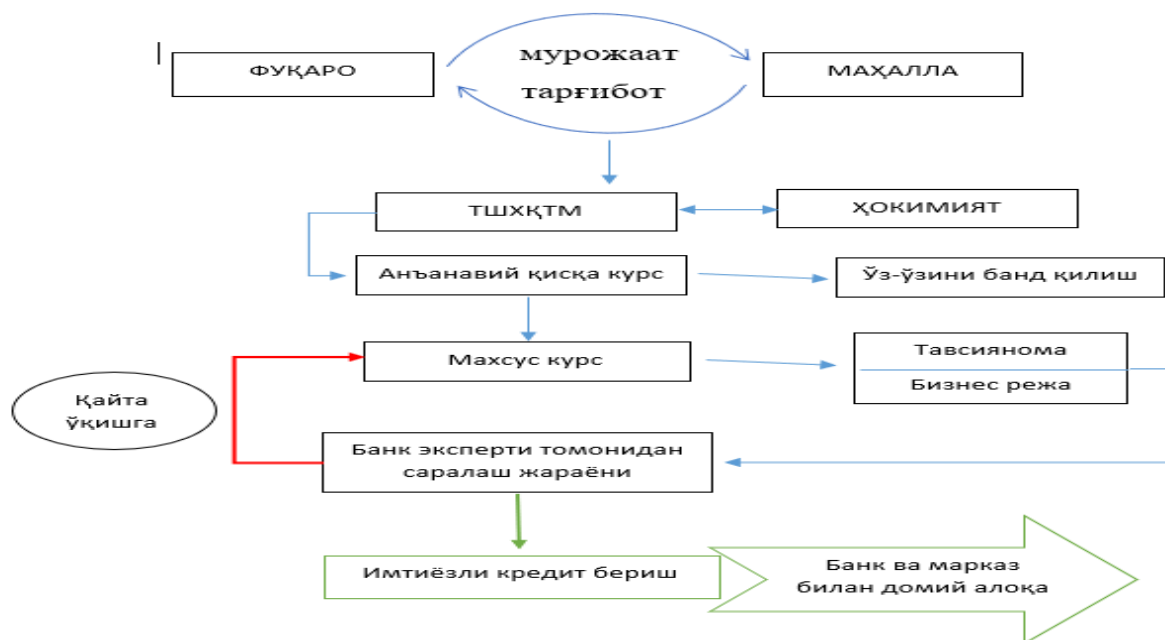
Иккинчидан, ҳамкор ташкилотлар билан ҳамкорликни йўлга қўйиб, уларда юритиладиган тегишли рўйхат асосида тадбиркорлик қилиш истагидаги аёлларни янада кенгроқ жалб қилиш.

Учинчидан, имтиёзли кредит олиб тадбиркор сифатида фаолият юритмоқчи бўлган хотин-қизлар учун марказдаги курс давомийлигини молиявий менежмент билимларини чуқурроқ ўргатиш орқали узайтириш мақсадга мувофиқ. Мазкур махсус курслардан мақсад бўлажак тадбиркорларнинг молиявий саводхонлигини янада ошириш ва олинадиган кредитни тўғри сарфлаш бўйича чуқурроқ билим беришдир. Ҳозирги муаммо Марказ курсларида кредит оладиганлар ҳам, бунга эҳтиёжи йўқлар ҳам бир оқимда ўқитилади.

Тўртинчидан, имтиёзли кредит олишга тавсиянома олган аёлларни яқуний имтиҳондан ўтказишни банк таркибий муассасаси ваколатига топшириш зарур. Жамғарма маблағ ажратаётган битирувчиларни уларни ўқитган марказдан бошқа тегишли муассаса баҳолаши мантиққа ҳам тўғри келади. Бунда, банк таркибий муассасасида ишлаётган ходимни жалб қилиб унинг функционал вазифаларини мураккаблаштириш эмас, балки бунинг учун янги штат очишга эътибор қаратиш зарур. Марказ битирувчиси имтиёздан

фойдаланишга лойиқ кўрилмаса, марказ курсларида қайта ўқишга юборилади. Шунингдек, мазкур ҳодим орқали банк ва марказ ҳамкорлиги кенгайди.

Шундай қилиб, Марказнинг жорий даврдаги ишлаш механизми имтиёздан фойдаланмоқчи бўлган хотин-қизларга тегишли янги бўғинлар ва қайта ўқишга юбориш жараёни қўшилиб қуйидагича тус олади(3.8-расм).

3.8-расм. Тошкент шаҳар Хотин-қизлар тадбиркорлик марказининг хотин-қизларга имтиёзли кредит олишга кўмаклашишнинг таклиф этилаётган механизми¹²²

Юқорида расмда келтирилган механизмнинг янги бўғини бўлмиш махсус курслар бирор касб-хунарга қаратилмай бизнес фаолиятини молиявий таъминотини тўғри ташкил қилиш ва фойдани максималлаштириш каби кўникмаларни тақдим этади (Мазкур таклифга асос сифатида диссертация иши доирасида ўтказилган сўровномада “Қандай ёрдам энг самарали деб ҳисоблайсиз” деган саволга 75та респондент тадбиркор аёлдан 60нафари молиявий саводхонликни оширишни энг юқори баҳолашганини келтириш мумкин). Битирувчилар келажакда фақат ўзини қоплаб ишлаши ёки банкдан олинган қарзни қайтара олмаслик эҳтимоли бирмунча камаяди. Шунингдек, таклиф этилаётган механизмда банк экспертизасидан салбий хулоса олган

¹²² Муаллиф ишланмаси

хотин-қизларни махсус курсда қайта ўқитиш жорий қилиниши назарда тутилган. Натижада марказ тавсияномасини олган хотин-қизларнинг барчаси имтиёзли кредит олиши каби шубҳали ҳолат бартараф этилади. Мазкур принцип асосида ишлаш мамлакатимиздаги барча тадбиркорлик марказларида жорий қилиниши керак.

Юқорида таҳлил қилинган ТШХҚТМ ҳисобот материаллари асосида марказ фаолияти қониқарли ва жадал ўсиш суръатларига эга дейишимиз мумкин. Аммо уларнинг самарали фаолияти ҳисоботларда урғу бериладиган аёлларга ажратилган имтиёзли кредитлар ҳажми ва ўқитишлар сони билан эмас, битирувчиларнинг тадбиркорлик кўникмаларини қанчалик эгаллаганлари ва амалиётда қўллаб, қанчалик муваффақият қозонаётганлари билан ҳам ўлчаниши зарур. Бу масала юзасидан марказлар фаолиятини баҳолаш кўрсаткичлари таклиф қилинмоқда(3.5-жадвал).

3.5-жадвал

Хотин-қизлар тадбиркорлик марказлари фаолиятини баҳолашнинг таклиф этилаётган кўрсаткичлари¹²³

Кўрсаткич гуруҳи	т/р	Кўрсаткич номи	Ўлчов бирлиги	Ижобий / салбий
1.Потенциал тадбиркорларга оид кўрсаткичлар	1.1.	Марказда ўқиган умумий хотин-қизлар сони	киши	+
	1.2.	Тадбиркор сифатида давлат рўйхатдан ўтган марказ битирувчилари сони	киши	+
	1.3.	Ўз-ўзини банд қилган марказ битирувчилари сони	киши	+
	1.4.	Ҳисобот даврида натижа кўрсатмаган битирувчилар=1.1.-1.2.-1.3.	киши	-
	1.5.	Банк комиссияси томонидан марказ махсус курсида қайта ўқишга юборилганлар улуши	фоиз	-
2.Кредитга доир кўрсаткичлар	2.1.	Марказ битирувчиларига ажратилган имтиёзли кредитлар ҳажми	млн. сўм	+
	2.2.	Олинган кредитларнинг қопланганлик даражаси	фоиз	+
3.Марказ фаолиятига доир кўрсаткичлар	3.1.	Марказда ташкил қилинган курслар ҳажми	соат	+
	3.2.	Тренерларнинг БТОМдаги қайта тайёрлаш курсларида иштироки	киши/йил	+
	3.3.	Йил бошидаги эркин қолдиқ (агар йиллик режа бажарилмай, ноўрин ортиб қолган бўлса)	млн. сўм	-
	3.4.	Йил бошидаги эркин қолдиқ (агар йиллик режа тўлиқ бажарилган бўлса)	млн. сўм	+

Ушбу кўрсаткичлардан 1.1., 1.2., 1.3., 2.1., 3.1., 3.4. пунктлар аввалдан марказ ҳисобот материалларида юритиладиган кўрсаткичлардир. Салбий

¹²³ Муаллиф ишланмаси

кўрсаткичларга алоҳида изоҳ бериб ўтсак, ҳисобот даврида натижа кўрсатмаган битирувчилар ҳисоби албатта юритилиши зарур. Бу кўрсаткич ўрганилаётган даврда Марказда ўқиган умумий хотин-қизлар сонидан тадбиркор сифатида давлат рўйхатидан ўтган марказ битирувчилари сонини ва ўз-ўзини банд қилган марказ битирувчилари сонини айирган ҳолда топилади. 1.5. кўрсаткич эса марказ махсус курсларида умумий ўқитилган аёллар сонидан банк комиссияси томонидан қайта ўқишга юборилганлар сони неча фоиз эканини ҳисоблаш йўли билан топилади.

Марказ фаолияти билан танишиш жараёнида 2022 йил 1 январь ҳолатига эркин қолдиқ(иқтисод қилинган маблағ) бир неча ўн миллион сўмлиги гувоҳи бўлинди. Ажратилган маблағларнинг тўлиқ фойдаланилмагани кутилгандек, бошқача қилиб айтганда, тўлиқ қувват билан ишланмаганини билдиради. Фикримизча, ажратилаётган маблағлардан максимал равишда самарали ва тўлиқ фойдаланилиши йиллик фаолиятнинг нақадар қизғин ва сермахсул кечганидан дарак беради. Бунда қолдиқнинг тежаб қолингани ёки режадаги ишлар бажарилмай ортиб қолганини фарқлаб олиш керак(3.3. ва 3.4. кўрсаткичлар). Шунингдек, қайта ўқишга юборилганлар сони кўрсаткичи марказ курсларининг берган билим савиясини салбий жиҳатдан кўрсатиб беради.

Яна бир вазифа марказ тренерларини моддий рағбатлантиришни йўлга қўйишдир. Моддий рағбат уларнинг машғулотларга масъулиятини кучайтиради ва Марказдаги дарсларга, айниқса махсус курсларга, янада юқори малакали тренерлар жалб қилинишини таъминлайди. Ҳозирда Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тренерларни қайта тайёрлаш билан бу тизимда иштирок этади. Таклиф этилаётган трансформация жараёнларида тренерларни қайта тайёрлаш частотасини кўпайтиришни ҳам назарда тутиш зарур.

Ҳозирда юритилаётган ҳисоб-китобларнинг бу каби такомиллашуви марказни янада самарали ишлашига ва мамлакатдаги аёлларнинг тадбиркорлик фаолиятини бошлашларига сифатли кўмак берилишига туртки беради. Шунингдек, мазкур 9та кўрсаткичлар орқали нафақат Тошкент

шаҳридаги, балки республикадаги барча хотин-қизлар тадбиркорлик марказлари фаолиятини баҳолаш ва ҳудудлар бўйича уларнинг рейтингини тузиш мумкин. Бунда аввало ҳар бир кўрсаткич бўйича уларнинг ижобий ва салбий кўрсаткич эканлигидан келиб чиққан ҳолда рейтинг тузиш мақсадга мувофиқ. Бундай ҳисоб юритилиши Республика бўғини томонидан ҳудудий марказларни баҳолаш ва шу асосда ўринли рағбатлантириш ва уларнинг фаолиятини жадаллаштиришга катта ҳисса қўшади.

III боб бўйича қисқача хулосалар

1. Мамлакатда аёллар тадбиркорлигини ривожланишига тўсик бўлаётган қатор муаммолар мавжуд. Диссертацияда аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш учун амалга оширилиши зарур бўлган чора-тадбирларни қуйидаги гуруҳларга бўлиб батафсил тўхталиб ўтилди:

- a) Тадбиркорликка оид қонунчилик базасини такомиллаштириш ва тартибга солиш чораларини оптималлаштириш;
- b) Банк-молия инфратузилмасини такомиллаштириш ва тадбиркор аёлларнинг молиявий хизматлардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш;
- c) Тадбиркорлик инфратузилмасини ривожлантириш, тадбиркорлик маданиятини тарғиб қилиш ва тадбиркор аёлларнинг молиявий саводхонлигини ошириш.

2. Мамлакатимизда аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришнинг ўзига хос механизми, жумладан, унинг ўзига хос тамойиллари, услублари ва дастаклари мавжуд. Келгусида мазкур механизмни такомиллаштириш учун унга ўз ўзини тартибга солиш тизимини киритиш таклифи берилди ва тизимнинг ҳар бир элементи бўйича қиёсий таҳлил қилинди. Кичик бизнесда аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашда ўз ўзини тартибга солиш тизимининг аҳамияти катта бўлиб, мазкур тизимнинг давлат тартибга солувчи тизими билан узвий алоқасини йўлга қўйиш зарур. Аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришда давлат, хусусий, молиявий, халқаро ва нотижорат

институтларнинг кенг қамровли ҳамкорлигини йўлга қўйиш асосий ёндашув бўлиши лозим.

3. Ўзбекистонда узоқ йиллардан бери тадбиркор аёлларни давлат қўллаб-қувватлаш тизими шаклланган. Шу билан бирга сўнгги йилларда ўз ўзини тартибга солиш тизими элементлари ҳам ривожланиб, бир қатор натижаларга эришиб бормоқда. Масалан, тадбиркорлик фаолиятини бошламоқчи бўлган аёлларга амалий ёрдам беришда хотин-қизлар тадбиркорлик марказларининг ўрни катта. Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази фаолиятини ўрганиш натижасида, тизимдаги камчилик ва имкониятлар ўрганилди ва тадбиркорлик марказлари бўйича қатор ислохотларни амалга ошириш орқали уларнинг аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашдаги ўрнини ошириш йўллари тақдим қилинди. Марказлар ишлаш механизмига зарурий ўзгартиришлар киритиш билан биргаликда, уларнинг фаолиятини муносиб баҳолаб бориш зарур, бунда биз томонимиздан таклиф этилган 3 гуруҳдан иборат баҳолаш кўрсаткичларини амалиётга жорий қилиш ва ҳудудий марказлар кесимида доимий мониторинг қилиб бориш зарур.

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

Ўзбекистонда аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш йўналишларига бағишлаб ўтказилган тадқиқотда Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотларни миллий қонунчилик доирасида, натижадор халқаро тажрибалар ва ҳисоб-китоблардан келиб чиқиб шакллантирилган тавсиялар асосида янада такомиллаштириш ва ижтимоий тараққиёт кафолатларига асосланган кичик бизнесни ривожлантиришга қаратилган бир қатор натижаларга эришилди. Ўтказилган тадқиқотларнинг натижалари қуйидаги хулоса ва тавсияларни ишлаб чиқиш имконини берди:

1. Жаҳондаги кўплаб олимлар аёлларнинг иқтисодий ўсиш ва бойлик тўплаш борасидаги миллий иқтисодиётга қўшган ҳиссасини ниҳоятда қимматли деб ҳисоблайдилар. Аёллар тадбиркорлиги жаҳон тажрибасида энг фаол қўллаб-қувватланадиган тадбиркорлик субъектларидан ҳисобланади. Мамлакатимизда аёллар тадбиркорлиги кўп тилга олинсада, афсуски, аниқ ҳуқуқий асоси ва белгиланган ягона андозаси йўқ. Шунингдек, мамлакатимизда аёллар тадбиркорлиги мақомини бериш услубияти бўйича турли ёндашувларни унификациялаш зарурати мавжуд. Шунини ҳисобга олган ҳолда аёллар тадбиркорлиги тушунчасига муаллифлик таърифи берилди.

2. Аёллар тадбиркорлигига таъсир этувчи омиллар институционал, ижтимоий-маданий ва индивидуал-шахсий гуруҳларга, шунингдек ички ва ташқи омилларга бўлиб ўрганилди. Барча омиллар бир нуқтада – мотивацияда кесишади, яъни кенг қамровли факторлар охир-оқибат аёлларнинг тадбиркорлик қилишга мотивациясини сўндириши билан тўсиққа айланади ва салбий таъсирини намоён этади. Нуфузли хорижий адабиётларни ўрганган ҳолда аёллар тадбиркорлигининг қуйидаги ўзига хосликлари борлиги аниқланди: ўз-ўзини банд қилиш шаклига мойиллик; ишчи кучига камроқ эҳтиёж; мувозанатлашган иш вақти; турли соҳаларга оғувчанлик; нисбатан кичикроқ ҳажм; нисбатан сустроқ ўсиш; фаолият давомийлиги қисқароқ; камроқ иқтисодий фойда; аёлларга хос фаолият турларида кенг тарқалганлик.

3. Жаҳонда аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашга жуда катта эътибор қаратилади. Аксарият ҳолларда ривожланган мамлакатлардаги аҳолида тадбиркорлар улуши жуда кам, ижтимоий таъминот яхши йўлга қўйилгани учун аёлларнинг тадбиркорлик қилиш ҳошиши нисбатан паст, аммо ривожланаётган ва даромади паст ўлкаларда тадбиркор деярли ярим аҳолини ташкил этар экан ва айнан аёллар камбағалликдан чиқиш учун тадбиркорликка, хусусан норасмий фаолият юритишга мойил бўлар экан. Одатда, аёллар кичик ва ўрта бизнес субъекти сифатида ушбу мамлакат фуқароси бўлган ҳолда ва фаолиятини мазкур ҳудудда амалга ошириши шарти билан давлатнинг фаол қўллаб-қувватлашидан фойдаланади. Бунда давлат ёрдами хусусий ташаббуслар ва жамиятнинг ижобий муносабати билан уйғунлашган ҳолдагина самара бермоқда.

4. Тадбиркорлик фаолиятида аёллар улуши жадал ошаётганлиги турли статистик кўрсаткичлар орқали намоён бўлди. Ўзбекистон аёллар тадбиркорлиги фаол қўллаб-қувватланаётган мамлакатлар қаторига киради. Ҳудудлар бўйича қиёсий таҳлил қилинганда Жиззах, Наманган ва Сурхондарё вилоятлари кичик тадбиркорликнинг ЯХМдаги улуши ва аёлларнинг фирма эгалигидаги хиссаси бўйича энг илғор вилоятлар экани маълум бўлди. Аммо аёллар тадбиркорлигининг турли ҳил ташкилий-ҳуқуқий шакллари бўйича вилоятлар турли миқдор ва улуш кўрсаткичларини қайд этган. Расмий маълумотлар бўйича, республикамизда тадбиркор аёллар асосан чакана савдо, хунармандчилик ва маиший хизмат соҳаларида фаолият юритади.

5. Тадқиқот доирасида қилинган анкета-сўровнома орқали бизга қуйидагилар маълум бўлди: Ўзбекистондаги тадбиркор аёллар асосан 19-35 ёш оралиғида бўлиб, кўпинча қисқа муддат тадбиркорлик қилади. Фаолият шакли норасмий, ЯТТ ёки оилавий тадбиркор, йўналиши эса савдо ва бошқа хизматлардир. Аёллар тадбиркорлик бошлашига сабаб қўшимча даромад ва эркин график асосида ишлаш ҳошиши бўлиб, кўпчилиги ўзи ёки оиласи ёрдами билан иш бошлайди. Тадбиркор аёллар фикрича, тадбиркорлик бўйича кўрсатмалар ва молиявий саводхонлик етишмаслиги ва фаолиятни маблағ

билан таъминлашдаги қийинчилик энг жиддий таъсир қилувчи муаммолар бўлиб, уларни ҳал қилишда тажрибали аёл тадбиркорлар билан алоқа ўрнатиш, ижтимоий тармоқларда реклама қилиш ва мобил илова орқали фаолиятни ривожлантириш катта ёрдам беради. Сўровнома натижаларидан яна шулар маълум бўлдики, тадбиркорлик қилиш истагида бўлган аёллар бошланғич капиталнинг, бизнес юритиш кўникмаларининг ва тегишли жамоат ташкилотлари билан алоқанинг йўқлиги сабаб иш бошламаяптилар.

6. Ўзбекистон Республикасида аёллар тадбиркорлиги кўрсаткичлари бўйича тузилган кўп омилли эконометрик модель шуни кўрсатдики, ахборот иқтисодиёти ва электрон тижорат соҳаларида яратилган қиймат ўртача бир фоизга ортса, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ўртача 0,1162 фоизга ортар экан. Аёл интернет фойдаланувчилари сони ўртача бир фоизга ортса, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ўртача 0,7618 фоизга ортар экан. Тижорат банклари томонидан тадбиркор аёлларни қўллаб-қувватлаш йўналтирилган кредитларнинг ўртача бир фоизга ортиши, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сонини ўртача 0,0062 фоизга ортишига олиб келар экан. Масофавий банк хизматларидан фойдаланувчилар сонининг ўртача бир фоизга ортиши, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сонини ўртача 0,0837 фоизга ортишига олиб келар экан.

7. Мамлакатда аёллар тадбиркорлигини ривожланишига тўсиқ бўлаётган қатор муаммолар мавжуд. Диссертацияда аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш учун амалга оширилиши зарур бўлган чора-тадбирларни қуйидаги гуруҳларга бўлиб батафсил тўхталиб ўтилди:

- Тадбиркорликка оид қонунчилик базасини такомиллаштириш ва тартибга солиш чораларини оптималлаштириш;
- Банк-молия инфратузилмасини такомиллаштириш ва тадбиркор аёлларнинг молиявий хизматлардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш;

– Тадбиркорлик инфратузилмасини ривожлантириш, тадбиркорлик маданиятини тарғиб қилиш ва тадбиркор аёлларнинг молиявий саводхонлигини ошириш.

8. Мамлакатимизда аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришнинг ўзига хос механизми, жумладан, унинг ўзига хос тамойиллари, услублари ва дастаклари мавжуд. Келгусида мазкур механизмни такомиллаштириш учун унга ўз ўзини тартибга солиш тизимини киритиш таклифи берилди ва тизимнинг ҳар бир элементи бўйича қиёсий таҳлил қилинди. Кичик бизнесда аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашда ўз ўзини тартибга солиш тизимининг аҳамияти катта бўлиб, мазкур тизимнинг давлат тартибга солувчи тизими билан узвий алоқасини йўлга қўйиш зарур. Аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришда давлат, хусусий, молиявий, халқаро ва нотижорат институтларнинг кенг қамровли ҳамкорлигини йўлга қўйиш асосий ёндашув бўлиши лозим.

9. Ўзбекистонда сўнгги йилларда ўз ўзини тартибга солиш тизими элементлари шаклланиб ривожланиб, бир қатор натижаларга эришиб бормоқда. Тадбиркорлик фаолиятини бошламоқчи бўлган аёлларга амалий ёрдам беришда хотин-қизлар тадбиркорлик марказларининг ўрни катта. Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази фаолиятини ўрганиш натижасида, тизимдаги камчилик ва имкониятлар ўрганилди ва тадбиркорлик марказлари бўйича қатор ислохотларни амалга ошириш орқали уларнинг аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашдаги ўрнини ошириш йўллари тақдим қилинди. Марказлар ишлаш механизмига зарурий ўзгартиришлар киритиш билан биргаликда, уларнинг фаолиятини муносиб баҳолаб бориш зарур, бунда биз томонимиздан таклиф этилган 3 гуруҳдан иборат баҳолаш кўрсаткичларини амалиётга жорий қилиш ва ҳудудий марказлар кесимида доимий мониторинг қилиб бориш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва методологик аҳамиятга молик нашрлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси.Т.: lex.uz-Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 2022-йил.
2. “Нодавлат ноижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 14.04.1999 йилдаги 763-І-сон
3. Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 26 апрелдаги ЎРҚ-327-сон “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида”ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. 2017 йил, 7 феврал.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси тўғрисидаги 28.01.2022 йилдаги ПФ-60 фармони.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 07.03.2022 даги ПФ–87-сонли ”Оила ва хотин-қизларни тизимли қўллаб-қувватлашга доир ишларни янада жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 8 апрелдаги ПФ 101-сон “Тадбиркорлик муҳитини яхшилаш ва хусусий секторни ривожлантириш орқали барқарор иқтисодий ўсиш учун шарт-шароитлар яратиш борасидаги навбатдаги ислоҳотлар тўғрисида”ги Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 9 ноябрдаги ПФ 244-сон “Тадбиркорлик фаолиятини давлат томонидан тартибга солишни соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. - <https://www.lex.uz>
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 31 майдаги “Имтиёзлар ва преференциялар бериш тартибини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги қарори ПҚ-3756-сонли қарори.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 07.03.2019 йилдаги

“Хотин-қизларнинг меҳнат ҳуқуқлари кафолатларини янада кучайтириш ва тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлашга оид чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4235-сонли қарори

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 21 апрелдаги ПҚ-5087-сон “Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш, ишбилармонлик муҳитини янада яхшилаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори.

12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 5 сентябрдаги 488-сон “Республика ҳудудларида тадбиркорликнинг ривожланганлик даражасини баҳолаш тартибини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.

13. Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис Палаталарининг Қўшма Мажлисидаги нутқи. – Тошкент, Халқ сўзи газетаси, 2016, 14 декабрь.

II. Монография, илмий мақола, патент, илмий тўпламлар

1. Абдуллаев Ё., Каримов Ф. Кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари. – Т.: Меҳнат, 2010. - 349 б.

2. Болтабаев М.Р., Қосимова М.С., Эргашходжаева Ш.Ж., Ғойибназаров Б.К., Самадов А.Н., Ходжаев Р. Кичик бизнес ва тадбиркорлик: Ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт, 2010. – 275 б.

3. Parker, S. C. (2009). The economics of entrepreneurship. Cambridge, MA: Cambridge University Press

4. Абулқосимов Ҳ.П. Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш. Ўқув қўлланма. Т.: Noshirlik yogdusi. 2018. -520 б.

5. Ишназаров А., Нуруллаева Ш., Муминова М., Рўзметова Н. Эконометрика асослари. Ўқув қўлланма. –Тошкент: Иқтисодиёт, 2019, 258 б.

6. Мустафакулов Sh.I., Негматов J.B., Муродуллаев N.N., Жўраев В.Р. Эконометрика: ўқув қўлланма. – Тошкент, 2017. - 155 б.

7. S.S. Khanka. Entrepreneurial Development. S. Chand Limited, 2006. 237p.
8. N.V.R. Naidu(2013) Management and Entrepreneurship. I.K. International Publishing House Pvt. Limited, 171p.
9. Эшов М.Р. Ўзбекистонда Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши: Монография Тошкент 2017. -114 б.;
<file:///C:/Users/Teacher/Downloads/3898>
10. Абдурахманова Г.К. Кичик бизнестда аҳолини иш билан таъминлаш. Монография. -Т.: Iqtisodiyot, 2014. -216 б.;
11. И.Е.; Римашевская Н.М. Гендерные стереотипы в меняющемся обществе: опыт комплексного социального исследования. Монография.- М.: Наука. 2009. -76 с. ;
12. Хоткина З.А. Позитивные изменения жизни россиянок в XXI веке. Женщины России XXI век: Коллективная монография. - М.: Экон-Информ, 2016–119 с.;
13. Бобаназарова Ж.Х. Аёлларнинг иш билан бандлигини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий механизмлари. Монография -Т.: Fan va texnologiya, 2017.- 228 б.
14. Имаева Г. Р. Теоретико-методологические аспекты изучения социальной роли малого и среднего предпринимательства // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. 2015. №4. С.141-153.
15. Рахимова Н.Х. Ўзбекистон хотин-қизлари рақобатбардошлигини ошириш механизми. -Т.: Konsauditinform nashr, 2006. - 381-390 б.
16. Митякова О.И. Концепция устойчивого развития малых и средних предприятий //Наука. - <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1628>
17. Современный экономический словарь. 2-е изд. - <https://vocable.ru/slovari/sovremennyi-ekonomicheskii-slovar-2-e-izd-.html>
18. Энциклопедический словарь терминов по менеджменту маркетингу экономике предпринимательству. Зубарев Ю.А., Шамардин А.И. -

<https://vocable.ru/slovari/enciklopedicheskaa-slovar-terminov-po-menedzhmentumarketingu-ekonomike-predprinimatelstvu.html>

19. Уткина Н.Ю. Объективные и субъективные факторы развития женского предпринимательства в России // Женщина в российском обществе. 2017. № 1 (82). С. 18

20. J. Viner. "Adam Smith an Laissez Faire" (Scottish Journal of Political Economy. 1927.)// манба: Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Пер. с. Англ., 4-изд. М.:Дело ЛТД. 1994

21. О.Д. Хамракулова. (2022). Малое предпринимательство и активизация роли женщин в бизнесе. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2099>

22. Cardella GM, Hernández-Sánchez BR and Sánchez-García JC (2020) Women Entrepreneurship: A Systematic Review to Outline the Boundaries of Scientific Literature. Front. Psychol. 11:1557. doi: 10.3389/fpsyg.2020.01557

23. Шастало А.В. Трудовая занятость женщины-матери в современном мире: проблемы и зарубежный опыт их решения. Фундаментальные и прикладные исследования в современном мире. 2017. № 20-1. С. 151-161.

24. Van Stel, A. (2004), "COMPENDIA: mamlakatlar va vaqt o'tishi bilan biznesga egalik ma'lumotlarini uyg'unlashtirish", Scales Research Reports N200413, EIM Business and Policy Research.

25. Allen, E., Langowitz, N. and Minniti, M. (2007) The 2006 Global Entrepreneurship Monitor Special Topic Report: Women in Entrepreneurship. Center for Women Leadership, Babson College. Babson Park, MA

26. Жумаева М.А. Тадбиркорликда аёллар иш билан бандлигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари. "Бизнес эксперт" илмий журнал, 5-сон, 2022 йил. 1216.

27. Liñán F., Fayolle A. A systematic literature review on entrepreneurial intentions: Citation, thematic analyses, and research agenda // The International Entrepreneurship and Management Journal. – 2015. – № 114. – p. 907-933. – doi: 10.1007/s11365-015-0356-5.

28. Criaco G., Sieger P., Wennberg K., Chirico F., Minola T. Parents' performance in entrepreneurship as a "double-edged sword" for the intergenerational transmission of entrepreneurship // *Small Business Economics*. – 2017. – № 4. – p. 841-864. – doi: 10.1007/S11187-017-9854-X.

29. Giménez D., Calabrò A. The salient role of institutions in women's entrepreneurship: a critical review and agenda for future research // *International Entrepreneurship and Management Journal*. – 2018. – № 14. – p. 857-882.

30. Baughn C.C., Chua B.L., Neupert K.E. The normative context for women's participation in entrepreneurship: a multicountry study // *Entrepreneurship Theory and Practice*. – 2006. – № 5. – p. 687-708

31. Dohse D., Walter S.G. Knowledge context and entrepreneurial intentions among students // *Small Business Economics*. – 2012. – p. 87

32. Thébaud S. Passing up the job: the role of gendered organizations and families in the entrepreneurial career process // *Entrepreneurship Theory and Practice*. – 2016. – № 2. – p. 269-287.

33. Minniti M., Naudé W. 2010. Introduction: What do We Know about the Patterns and Determinants of Female Entrepreneurship across countries? *European Journal of Development Research*. 22(3). P. 277–293. DOI: 10.1057/ejdr.2010.17.

34. Хусанова З.Р. Аёллар тадбиркорлигини бошқариш механизмини хориж тажрибаси. *Иқтисод ва молия* 2021. 3(139) 35-б.

35. Fujii T., Kanaoka S. 2014. Real Image and Significance of Female Entrepreneurs. *Journal of the Japan Finance Corporation* 23. P. 27-42. URL: www.jfc.go.jp/n/findings/pdf/ronbun1405_02.pdf

36. Matthew Fox (Jul 23, 2010). "Malaysian Microfinance Institution (MFI), Amanah Ikhtiar Malaysia (AIM), Claims "World's Highest" Microcredit Repayment Rate of 99.2 Percent". microcapital.org.

37. Мартенс А.А. Перспективы развития саморегулирования на финансовом рынке России. *Журнал “Проблемы учета и финансов”* 2015

38. Henry, C., Foss, L., & Ahl, H. (2016). Gender and entrepreneurship research: A review of methodological approaches. *International Small Business Journal*, 34(3), 217–241;
39. Brush, C. G., Greene, P. G., & Welter, F. (2020). The Diana project: a legacy for research on gender in entrepreneurship. *International journal of Gender and Entrepreneurship*, 12(1), 7-25.;
40. Yadav, V., & Unni, J. (2016). Women entrepreneurship: research review and future directions. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 6, 1-18.;
41. Neumeier, X., Santos, S. C., Caetano, A., & Kalbfleisch, P. (2019). Entrepreneurship ecosystems and women entrepreneurs: A social capital and network approach. *Small Business Economics*, 53, 475-489.;
42. Foss, L., Henry, C., Ahl, H., & Mikalsen, G. H. (2019). Women's entrepreneurship policy research: a 30-year review of the evidence. *Small Business Economics*, 53, 409-429.;
43. Ogundana, O. M., Simba, A., Dana, L. P., & Liguori, E. (2021). Women entrepreneurship in developing economies: A gender-based growth model. *Journal of Small Business Management*, 59(sup1), S42-S72.
44. Рейнерт Э. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными. - М.: Изд. дом Гос. Ун-т - Высшая школа экономики, 2011.
45. Sen, A. "Poor, relatively speaking", *Oxford economic papers*, 1983. No. 35.
46. Shumpeter D. Marie Esprit Leon Walras. — *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung*, 1910. - Bd. 19. - S. 397-402
47. Viju Mathew. Women entrepreneurship in Middle East: Understanding barriers and use of ICT for entrepreneurship development. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 2015
48. Leyla Sarfaraz, Nezameddin Faghieh & Armaghan Asadi Majd// The relationship between women entrepreneurship and gender equality. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 4 volume, 2014

49. Зарубина Т.А. Управление женской занятостью на муниципальном уровне // Вестник. – М: 2007. №16(2). – С.61-63.

50. Джаббарова Ш.Г. Ўзбекистонда жаҳон молиявийиктисодий инқирози оқибатлари ва таъсирини бартараф этишнинг минтакавий хусусиятлари: Ўзбекистон олий ўқув юртлараро илмий амалий анжуманининг материаллари. 2009. 25-26 май, – С. 72-73.

51. Токсанбаева М.С. Структурные аспекты занятости в малом бизнесе разного статуса // Проблемы и перспективы развития социально-экономического потенциала российских регионов. - Чебоксары: ООО Издательский дом Пегас, 2016. – 134-141 с.

52. Б. Д. Хажиев, Янги ўзбекистон иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш – муҳим йўналиш/ Yangi O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy innovatsion yo‘nalishlari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani maqolalar to‘plami (2021-yil 25-noyabr). – T.: “IQTISODIYOT”, 2021. – 160 b

53. Jackman, R. (2002). Determinants of unemployment in western Europe and possible policy responses. Paper presented at UNECE’s 5 th Spring Seminar Geneva, 1-38.

54. Жумаева М.А. Аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришда молия-банк тизими. "Moliya bozorini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari, zamonaviy tendensiyalari va istiqbollari" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami. T.: TDIU 2022. 196 b.

55. S. Rebrey “Women in Small and Medium Enterprises and Entrepreneurship in Japan” Вестник МГИМО-Университета. 2020. 13(3). С. 170-185 DOI 10.24833/2071-8160-2020-3-72-170-185

III. Фойдаланилган бошқа адабиётлар

1. Абдурахманова Г. К. Кичик бизнесда аҳолини муносиб меҳнат тамойиллари асосида иш билан таъминлашни такомиллаштириш. Авт....икт.фан.док. –Т.: 2016. 77 б.

2. Гафуров У.В. Кичик бизнесни давлат томонидан тартибга солишнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш. Авт..иқт. фан. док. –Т.: 2017 й. 97 б.
3. Арипов О.А. Кичик бизнесни давлат томонидан тартибга солиш ва ишбилармонлик муҳитини ривожлантириш. Авт.иқт.фан.док. –Т.: 2020 й. 72б.
4. Муродова Н.Қ. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг назарий асосларини такомиллаштириш. Авт....иқт.фан.док. –Т.: 2016 й. 107 б.
5. Холмуродов А.Sh. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг нодавлат секторини ривожлантиришда ташкилий-иқтисодий механизмларни кучайтириш. I.f.n. илмий даражасини олиш учун диссертация. – Т.: 2009.;
6. Рахимова Н.Х. Повышение экономической активности женщин на рынке труда Узбекистана. Авт.дис.док.экон.наук. -Т.: 2007 г. 13-14 с.
7. Ирматова А.Б. Инновацион иқтисодиётда аёллар меҳнатини ташкил этиш методологиясини такомиллаштириш. 08.00.10-Демография. Меҳнат иқтисодиёти ихтисослиги бўйича DSc илмий даражаси диссертацияси/ Г.В.Плеханов номидаги РИУ Тошкент филиали Т; 2021
8. Шеденова Н.У. Женский труд в условиях рыночных отношений: социальные аспекты.: Автореф.дис.канд.экон.наук. — Алматы.: 1998. — С.21.;
9. Тухлиев Н. Осиё тараққиёт модели. Т.: Ўзбекистон, 2015. - 29 б.
10. Бобаназарова Ж.Х. Развитие малого бизнеса и частного предпринимательства в Узбекистане источник обеспечения занятости женщин Общество и экономика. – Россия, 2016. № 12. С.36-45.
11. Пономарева О. Роль государственной поддержки развития малого и среднего предпринимательства: опыт экономик АТЕС//Вестник АТЕС. Издание Российского центра исследований АТЕС. 2017. № 5. С. 16–21.
12. Женское предпринимательство: новые направления, мотивация, барьеры / Информационный бюллетень “Мы –Женщины”, – Ташкент: 2004. № 17/1.

13. Женщины в сфере труда: тенденции. Резюме. Международное бюро труда. Женева, 2016. - С.4.
14. Одра Шаллал. Мир стереотипов. Что мешает женскому предпринимательству? (Электрон ресурс). URL: <https://www.forbes.ru>
15. GEM Report. Women's Entrepreneurship 2020/21: Thriving Through Crisis. 15p.
16. 2019年版 中小企業白書・小規模企業白書 概要 (White Paper on Small and Medium Enterprises in Japan 2019). 2019. METI. Japan. URL: <https://www.meti.go.jp/press/2018/04/20180420001/20180420001-3.pdf>
17. Address by Prime Minister Shinzo Abe, at The Sixty-Eighth Session of The General Assembly of The United Nations. URL: https://japan.kantei.go.jp/96_abe/statement/201309/26generaldebate_e.html
18. OECD Multilingual Summaries OECD Employment Outlook 2017. - [Электрон ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oecd.org/els/oecd-employment-outlook-19991266.html>.
19. Бандликнинг самарали сиёсати: аёлларнинг меҳнат қилиш имкониятларини амалга ошириш. Таҳлилий маъруза/ ўзбекча таҳрири. URL: https://www.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/IJN-Publications/PB_gender_employment/un_uzb_PB_gender_employment_uzb.pdf
20. U.S. Small Business Administration <https://www.sba.gov/funding-programs/>
21. McKinsey Global Institute The power of parity: How advancing women's equality can add \$12 trillion to global growth. Mckinsey.com. [Электрон ресурс]. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/how-advancing-womens-equality-can-add-12-trillion-to-global-growth>
22. World Bank. 2020. Women, Business and the Law 2020. Washington, DC: World Bank. © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/32639> Lic.:CCBY3.0 IGO.
23. <http://www.gov.uz> (Ўзбекистон Республикаси Ҳукумат портали)
24. <http://www.lex.uz> (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги сайти)

25. <http://www.stat.uz> (Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси)
26. <http://www.cbu.uz> (Ўзбекистон Республикаси Марказий банки сайти)
27. <http://www.uza.uz> (Ўзбекистон Республикаси Миллий Ахборот Агентлиги)
28. <http://www.soliq.uz> (Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси)
29. <http://www.norma.uz> (Ахборот маркази)
30. <https://uzbekistan.un.org> (Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Ўзбекистондаги ваколатхонаси расмий сайти).
31. <https://www.sore.org> (Free Small Business Advice)
32. www.webofscience.com (Халқаро илмий мақолалар платформаси)
33. www.scopus.com (Халқаро илмий мақолалар платформаси)
34. https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/entrepreneur_aag-2012-4-en.pdf?expires=1668583930&id=id&accname=guest&checksum=32DC9E49A260E0B1A2BC0CB46CA89E11
35. <https://www.sba.gov/funding-programs/loans/7a-loans>
36. Тошкент шаҳар хотин-қизлар тадбиркорлик маркази ҳисобот материаллари

ИЛОВАЛАР

1-илова

Аёллар тадбиркорлиги бўйича турли тадқиқотлар илк намуналарининг хронологик қисқача мазмуни ¹²⁴

Йил	Тадқиқот тури	Муаллиф	Таърифи
1976	Мақола	Э.Шварте,	“Тадбиркорлик: аёлларнинг янги сарҳадлари”. Замоनावий бизнес журнали 5-сон, 47–76 бетлар
1979	Сиёсий ҳисобот	Президент ҳузуридаги тадбиркор аёллар масалалари бўйича идоралараро ишчи гуруҳи	“Америкадаги нотенг тадбиркорлик” номли якуний ҳисобот. Вашингтон, Колумбия округи: ҳукумат матбуоти.
1983	Коференциядаги тақдимот	Р.Д.Ҳисрич, К.Г. Бруш. & Г.А. Ҳомадай, Г.А. Тиммонс ва К. Веспер	“Тадбиркор аёл: оила, таълим ва касбнинг таъсири” ва “Тадбиркорлик тадқиқотлари чегаралари” - Тадбиркорлик бўйича конференция материаллари (255–270-бетлар) Уэллсли, Массачусетс: Бебсон коллежи.
1985	Академик китоб	Р.Гоффи ва Р.Скэйс	“Масъулиятли аёллар: тадбиркор аёллар тажрибаси” Лондон: Жорж Аллен ва Анви
1998	Сиёсий конференция	Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ОЭСД)	Тадбиркор аёллар конференцияси ¹²⁵
2003	Глобал тадқиқот	“Диана” халқаро тадқиқот институти	Аёллар тадбиркорлигини тадқиқ қилиш бўйича конференцияси, Стокгоlm, Швеция ¹²⁶
2006	Аёллар ва тадбиркорлик бўйича ГЕМ ҳисоботи	Глобал тадбиркорлик мониторинги (Global Entrepreneurship Monitor)	Аёллар ва тадбиркорлик бўйича махсус тематик ҳисоботи
2009	Махсус журнал	“Emerald Publishing Limited” нашриёти	“Гендер ва тадбиркорлик” халқаро журнали
2015	“Аёллар тадбиркорлиги индекси”	Глобал тадбиркорликни ривожлантириш институти(GEDI)	Аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш шарт-шароитлари таҳлили. Тадбиркор аёл концепцияси шакллантирилган биринчи ўнталикдаги давлатлар аниқланган.

¹²⁴ Адабиётлар асосида муаллиф томонидан тузилди

¹²⁵ <http://www.oecd.org/cfe/smes/womenentrepreneurskeyme ssages.htm>

¹²⁶ <http://www.babson.edu/Academics/centers/blankcenter/global-research/diana/Pages/home.aspx>

“Аёллар тadbirkorлиги” мавзусида chop этилган адабиётлар шарҳининг қисқача мазмуни

№	Muallif (yil)	Jurnal	Asosiy xulosalar	Ilgari surilgan nazariya
1	Bowen va Hisrich (1986)	Academy of Management Review (Boshqaruv Akademiyasi Sharhi)	Ayollar tadbirkorligi bo'yicha ilk adabiyotlar sharhi keltirilgan. Tadbirkorlik faoliyati nuqtai nazaridan adabiyotlar ko'rib chiqilgan va ayollarning tadbirkorlik xulq-atvorini belgilovchi omillarni o'z ichiga olgan martaba(karyera) modelini taklif qilindi.	Karyera nazariyasi
2	Birley (1989)	Journal of Small Business Management (Kichik biznesni boshqarish jurnali)	Ayol va erkak tadbirkorlar o'rtasidagi asosiy farq ularning bozorga kirish tanlovini amalga oshirishlarida ba keyingi tadqiqotlarda madaniy shart-sharoit va tajribalilik kabi nozik omillarni o'rganish zarur.	Taklif etilayotgan yangi nazariya - tadbirkorlar taklifi vaziyat va madaniyat jihatidan chegaralangan
3	Moore (1990)	Journal of Business Ethics (Biznes etikasi jurnali)	Mavjud tadqiqotlar cheklangan, tarqoq va bir-biriga bog'liq emas. Fanda statistik tadqiqotlar asosini, tipologiya va modellarni hamda nazariyalarni ishlab chiqish zarurati mavjud. Mazkur soha Paradigma rivojlanishining dastlabki bosqichida turibdi.	
4	Brush (1992)	Entrepreneurship Theory and Practice (Tadbirkorlik nazariyasi va amaliyoti)	So'ngi o'n yillikdagi tadqiqotlar erkak va ayol biznes egalari o'rtasidagi ba'zi o'xshash va farqi jihatlarni ko'rsata oldi. Jumladan, demografik xususiyatlar, ba'zi psixologik qirralar va biznes ko'nikmalari bo'yicha o'xshashliklar qayd etilgan. Farqli jihatlar esa ta'lim darajasi, kasbi, biznesni boshlashdagi motivatsiyasi va biznesni yaratish va rivojlantirishga yondashuv kabilarda namoyon bo'lgan.	Gender farqlarini tushuntirish uchun psixologik va sotsiologik nazariyalar integratsiyasiga asoslangan kompleks yondashuv taklif qilindi
5	Fischer va boshqalar. (1993)	Journal of Business Venturing (Venchur biznesi jurnali)	Erkak va ayol tadbirkorlar o'rtasidagi farqlar haqida turli ilmiy mulohazalar mavjud. Ammo, ayol rahbarlik qiladigan korxonalarda ularning ma'lumoti pastligi yoki tajribasi yo'qligi to'sqinlik qilgani haqida hech qanday kuchli dalil topilmadi. Qo'shimcha sifatida, tadbirkor ayollar uchun	Liberal feministik nazariya va ijtimoiy feministik nazariya nima uchun erkaklar va ayollar o'z bizneslarini

			maqsadli tarmoqda shogirdlikka tushish ham foydali bo'lishi aniqlandi.	turli xil, ammo teng darajada samarali usullarda boshqarishlarini tushuntirib bera oladi.
6	Baker va boshqalar. (1997)	Entrepreneurship and Regional Development (Tadbirkorlik va mintaqaviy rivojlantirish)	AQSHda ayollarning biznesga egalik qilishi sezilarli darajada oshgan bo'lsa-da, yetakchi matbuot va akademik jurnallar sukut saqlayotgani tanqid qilingan. Ijtimoiy xulq-atvor va liderlik bo'yicha tadqiqotlar biznesga egalik qilishdagi gender farqlarini birmuncha tushuntirib berishi mumkin.	Ijtimoiy xulq-atvor nazariyasi
7	Mirchandani (1999)	Gender, Work and Organization (Gender, Mehnat va Tashkilot)	Ayollar tadbirkorligi bo'yicha tadqiqotlar ikkita muammoni aks ettirish orqali mukammallashtirilishi mumkin: (i) asosan genderni urg'u berilgan "tadbirkor ayol" kategoriyasini shakllantirish; (ii) jins, kasb va tashkiliy tuzilma o'rtasidagi bog'liqlikni va ularning ayol va erkak tadbirkorlarga ta'sirini o'rganish.	Feministik nazariya
8	Gundry va boshqalar. (2002)	Journal of Enterprising Culture (Tadbirkorlik madaniyati jurnali)	Tarmoqlar o'rtasida taqqoslama tadqiqot o'tkazish va rivojlanayotgan mamlakatlar misolida ayollar asos solgan korxonalarda sanoat, oila, madaniyat va maqsadga yo'naltirilganlik kabi omillarning ta'sirini o'rganish zarurligini ta'kidlaydi.	
9	Ahl (2006)	Entrepreneurship Theory and Practice (Tadbirkorlik nazariyasi va amaliyoti)	Tadqiqot ob'ektini kengaytirish: tadbirkor ayolni o'rganishda individual fokusdan chiqib ko'p omilli tadqiqotlarni (masalan, favqulodda vaziyatlarni yoki qiyosiy tadqiqotlarni) qamrab olish lozim. There is also a need to make a shift in epistemological position from how gender is done to how social orders are gendered.	Feministik nazariya turlarini taqdim etdi (Liberal, ijtimoiy, psixanalitik, radikal, Ijtimoiy konstruktivlik va Post-strukturaviy feministik nazariya)
10	de Bruin va boshqalar. (2007)	Entrepreneurship Theory and Practice (Tadbirkorlik nazariyasi va amaliyoti)	Ayollar tadbirkorligining o'ziga xosligini yaxshiroq tushuntirish uchun mavjud nazariy tushunchalarni kengaytirish kerak. Ushbu sohani rivojlantirish uchun bir nechta tahlil birliklarini o'z ichiga olgan ko'p	Tadbirkorlik nazariyalari (jarayon, qiymat yaratish, institutsional

			bosqichli tadqiqotlar talab qilinadi.	nazariya va boshqalar)ni kengaytirish uchun feministik nazariyalardan foydalanishni taklif qilgan
11	Brush va boshqalar. (2009)	International Journal of Gender and Entrepreneurship (Gender va tadbirkorlik xalqaro jurnali)	Ayollar tadbirkorligini yaxlit tushunish uchun gender-aware framework taklif etilgan: Institutsional nazariyada taklif etilgan 3 Mlarga (bozorlar, pul va menejment) yana ikkita o'zgaruvchi (onalik va mezo/makro muhit) qo'shishni taklif etadilar.	Institutsional nazariya. Ijtimoiy qurilish nazariyasi sifatida genderni taklif qilgan. Propose Gender as a Social construct theory
12	Ahl va Nelson (2010)	International Journal of Gender and Entrepreneurship (Gender va tadbirkorlik xalqaro jurnali)	Tadbirkorlik ilmida gender (biologik jinsdan farqli o'laroq) yondashuvlarini qayta shakllangan. "Gender" so'zini ijtimoiy hodisa sifatida ishlatgan. Ayollar va erkaklar bajaradigan ishi nuqtai nazaridan "tadbirkorlikni yuritish" jarayonini farqlarini tushunishga e'tibor qaratgan.	Institutsional nazariya
13	Saul Estrin • Tomasz Mickiewicz(2011)	Small Business Economics "Institutions and female entrepreneurship"	Ularning fikricha, davlat sektori ustunlik qiladigan mamlakatlarda ayollar tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish ehtimoli erkaklarga nisbatan kamroq, qonun ustuvorligi esa odatda gender effektlariga ega emas deb topildi. Biroq, ayollarga nisbatan diskriminatsiya, ular tadbirkorlikni boshlagan taqdirda ham, ish bilan bandlikni oshirish kabi natijalarga erishish ehtimolini kamaytiradi, o'z-o'zini band qilish bundan mustasno	Institutsional yondashuv
14	Jennings va Brush (2013)	The Academy of Management Annals (Boshqaruv Akademiyasi yilnomalari)	30 yil davomida ayollar tadbirkorligi bo'yicha qilingan tadqiqot ishlarining evolyutsiyasini kichik sohalargacha batafsil har tomonlama ko'rib chiqqan. Axborotli plyuralizm ob'ektividan foydalandi va tadbirkorlikning gender hodisasi va oilalarning ajralmas qismi ekanligini, tadbirkorlik ehtiyoj va imkoniyatlar natijasida yuzaga kelishini va	Feministik nazariya, Jarayon nazariyasi, Motivatsiya va maqsadlar nazariyasi

			tadbirkorlarda iqtisodiy foydadan tashqari boshqa maqsadlarga ham intilishini ta'kidlaydi.	
15	Goyal va Yadav (2014)	Psychosociological Issues in Human Resource Management (Inson resurslarini boshqarishda psixosotsiologik muammolar)	Ushbu maqolada rivojlanayotgan mamlakatlarda tadbirkor ayollar duch keladigan muammolar ko'rib chiqilgan. Bu mamlakatlarga institutsional bo'shliqlar va tadbirkorlikka o'qitishning past darajasi xosdir. Ayollar moliyalashtirish manbaalari uchun kurashadilar, ijtimoiy-madaniy qarashlar to'sig'iga duch kelishadi va o'zlarini past baholaydilar. Rivojlanayotgan mamlakatlardagi ayollar tadbirkorligiga doir tadqiqot va bu yo'nalishdagi siyosatga yordam berish uchun ushbu murakkab muammolarga kompleks tarzda yechim topish zarur.	
16	Ilhammie et. al(2014) ¹²⁷	International Journal of Innovation, Management and Technology	Бу мақолада Малайзиядаги, шунингдек, бошқа мусулмон мамлакатларидаги мусулмон тadbirkor аёллар дуч келадиган муаммолар ўрганилган. 150 нафар респондент қатнашган тадқиқот улар дуч келадиган молиявий етишмовчилик, талабнинг етишмовчилиги ва жойлашув манзили билан боғлиқ муаммоларни аниқлади. Таклиф сифатида миждозлар, ишбилармон аёллар ташкилотлари, етказиб берувчилар, рақобатчилар ва ишчилар билан динга мувофиқ равишда муносабатларни йўлга қўйиш ҳамда бизнесни такомиллаштириш ва шахсий ривожланиш ҳақида кўпроқ билим бериш зарурлиги таъкидланди	Diniy-madaniy yondashuv
17	Henry va boshqalar. (2016)	International Small Business Journal (Xalqaro kichik biznes jurnali)	30 yil davomida nashr etilgan gender va tadbirkorlik bo'yicha adabiyotlar ko'rib chiqilgan. Asosan erkaklar va ayollar tadbirkorligini taqqoslashga qaratilgan keng ko'lamli empirik tadqiqotlar mavjudligi, ammo sanoat sektori va tanlash metodlari haqida kamroq ma'lumot berilgani	Post tuzilmaviy feministik nazariya

¹²⁷ Ilhammie, A. G. A., Siti Arni, B., Rosmawani, C. H., & Hassan Al-Banna, M., (2014). Challenges of Muslim Women Entrepreneurs in Malaysian SMEs. International Journal of Innovation, Management and Technology, Vol. 5, No. 6.

			ta`kidlangan. Shuningdek, ayollarga nisbatan tanqidning kamligi va kelajakda olimlar post- tuzilmaviy feministik yondashuvlardan foydalanishlari kerakligi aytilgan.	
18	Algada X. (2021)	Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева (V.N. Tatisheva nomidagi Voljsk universiteti bulleteni)	Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida ayollar tadbirkorligi o`rganilgan. Ayollar tadbirkorligining paydo bo'lishi, mavjudligi va yanada rivojlanishining ham an'anaviy, ham noan'anaviy jihatlarini o'rganishda turli nuqtai nazarlarni kiritish va konstruktorlik yondashuvlarini joriy etish zarur. Xususan, ayollar tadbirkorligining ilmiy metodologiyasini shakllantirishda butun jamiyat rivojlanishining feministik nazariyalarini hisobga olish, natijada mavjud tadbirkorlik nazariyalarini kengaytirish lozim.	Yangi feministik nazariya

“Аёллар тадбиркорлиги” мавзуси кўтарилган маҳаллий адабиётлар шарҳи ва уларнинг муаллиф диссертацияси билан фарқли жиҳатлари¹²⁸

Муаллиф	Илмий иш номи, тури, йили	Мазкур ишнинг асосий фарқи
Юлдашев Д.Т.	“Оилавий тадбиркорликни ривожлантиришнинг иқтисодий меҳанизмини такомиллаштириш” дисс. 2019	Тадбиркорликнинг муайян шакли бўйича ёндашилган. Аёлларнинг тадбиркорликдаги иштироки “Оилавий тадбиркорлик” атамаси таркибидагина ўрганилган
Бобоназарова Ж.Х.	“Қишлоқ жойларда аёллар иш билан бандлигини оширишнинг самарали ижтимоий-иқтисодий меҳанизмлари” дисс. 2019	Худудий ёндашув. Фақат қишлоқ ҳудудида яшовчи аёлларга йўналтирилган илмий иш
Джаббарова Ш.Г.	“Гендерные особенности формирования занятости в Республике Узбекистан” дисс. 2011	Гендер ёндашуви. Тадқиқот доирасида аёллар ва эркеклар иқтисодий фаоллиги солиштирилган
Рахимова Н.Х.	“Женщина и предпринимательство в Узбекистане” Мониторинг. 2006	Социологик ёндашув устунлик қилган
Ирматова А.Б.	“Инновацион иқтисодиётда аёллар меҳнатини ташкил этиш методологиясини такомиллаштириш” дисс. 2021	Меҳнат иқтисодиёти бўйича илмий иш. Аёлларнинг интеллектуал фаолиятига эътибор қаратилган.
Хамракулова О.Д.	“Малое предпринимательство и активизация роли женщин в бизнесе” мақола 2022	Мақола миқёсидаги илмий иш. Чуқур тадқиқотлар ёритилмаган.
Махмудова Г.Ғ.	“Женское предпринимательство в Узбекистане” мақола. 2023	Публицистик ёндашув. Мавжуд трендлар ўрганилган, илмий иш қилинмаган.
Мурадова Х.М.	“Поддержка женского предпринимательства в мире” мақола. 2023	Хориж тажрибаси ўрганилган. Тор доирадаги илмий таҳлиллар амалга оширилган.

¹²⁸ Адабиётлар асосида муаллиф томонидан тузилди

Малайзияда аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватловчи дастурлар¹²⁹

№	Дастур	Мақсад	Грант(РМ)	Изоҳлар
1.	Inkubator Kemahiran Ibu Tunggal (I-KIT) (Single Parent)	Кам таъминланган ёлғиз оналарга ўз бизнесини бошлашлари учун интенсив малака ошириш ва тадбиркорлик бўйича ёрдам кўрсатиш.	750,000	290 нафар иштирокчи тикувчилик, гўзаллик терапияси, пазандалик, хунармандчилик, болалар парвариши ва туризм йўналишлари бўйича 15 та ўқув машғулотида иштирок этди.
2.	Women Entrepreneurs StartUp Grants	Тренингда қатнашгандан сўнг бизнес бошлашга тайёр бўлган аёлларни стартап грантлари билан таъминлаш. Муайян гуруҳларга мўлжалланган 31 та дастурни амалга ошириш ва тадбиркорликни рағбатлантириш.	3.8 миллиард (Relevant Ministries)	Саралаш ўтказилмаган ҳолда, ҳар бир кишига 500РМ дан 5000РМгача маблағ ажратилди.
3.	Tabung Projek Usahawan Bumiputera-i (TPUB-i)	Лойиҳасини молия институтлари томонидан молиялаштиришда муваффақ бўлмаган 200 та малайзиялик тадбиркорларни молиялаштириш.	220 Миллион	Кичик ва ўрта бизнеснинг узлуксизлигини таъминлашга эътибор қаравилди
4.	Skim Anjakan Usahawan. SME Bank	Тадбиркорларга, хусусан, камида икки йилдан бери фаолият юритаётган малайзиялик кичик компанияларга ўз бизнесини кенгайтиришда ёрдам бериш.	20 миллион	80 нафар тадбиркорга мўлжалланган.
5.	Rural Economy Funding Scheme (SPED).	Хизмат кўрсатиш, ишлаб чиқариш, қишлоқ хўжалиги ва қишлоқ туризми соҳаларида қишлоқ тадбиркорларини молиялаштиришни таъминлаш.	15 миллион	300 нафар тадбиркорга мўлжалланган.
6.	DanaNITA, under Majlis Amanah Rakyat (MARA)	Мақсад –аёл тадбиркорларни рағбатлантириш, мавқеини ошириш ва ваколатларини кенгайтириш, уй хўжаликларининг умумий даромадини оширишга ёрдам бериш ва тадбиркор аёлларнинг бизнес кўрсаткичларини юқори даражага кўтариш учун капитал оқими билан таъминлаш.	35 миллион	Аввалига ўқитиш ва маслаҳат беришга ва кейинчалик махсус молиялаштиришга ёналтирилган. 5000 нафар тадбиркорга мўлжалланган.

¹²⁹ Малайзия расмий веб саҳифалари асосида муаллиф томонидан тузилди.

ТШХҚТМнинг кучли, кучсиз томонлари, имконият ва таҳдидларни ифодаловчи кўрсаткичлар¹³⁰

Кучли томонлар		Кучсиз томонлар	
1	Мамлакат стратегик йўналишларидан бирини амалга ошириши	1	Моддий-техник база ва жой билан тўлиқ таъминланмаганлиги
2	Қамров жихатдан ҳудуддаги барча туман ва маҳаллаларга кириб бора олиши	2	Фаолият ҳақида ахборот тарқатиш(реклама) тўғри йўлга қўйилмаганлиги
3	ОХҚҚҚ жамғармасига бириктирилгани ва имтиёзли кредит учун тавсиянома бериш ваколоти	3	Тренерлар учун моддий рағбатлантириш тизими йўқлиги
4	Сайёр ўқишлар ташкил қилингани	4	Марказ ходимлари штатининг камлиги
5	Қарорлар қабул қилишда иштирок этиш ва ташаббускорлик, лойиҳа ва тадбирлар ўтказиш ҳукуқи	5	Марказ фаолияти функционал тўғри тақсимланмаганлиги
Имкониятлар		Таҳдидлар	
1	Аёл фуқаролардаги юқори тадбиркорлик салоҳияти	1	Марказ ва унинг филиалларидан узоқдагилар учун транспорт муаммолари
2	Фойдаланилмаётган ресурсларни эксплуатация қилиш	2	Тавсиянома олган аёлларга берилган кредитлар ўзини оқламаслиги эҳтимоли
3	Оила ва жамиятнинг маслаҳатлари ва қўллаб-қувватлаши	3	Туман филиаллари жамоатчилик асосида фаолият олиб бориши
4	Пандемиядан сўнг янада кенг ёйилган ахборот технологиялари ва дастурий таъминотлар	4	Мавжуд имкониятлардан хабари йўқ, аммо тадбиркорлик қобилияти бор аёлларнинг кўплиги

¹³⁰ ТШХҚТМ маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди

**Таҳлил ва истиқбол (Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кичик
тадбиркорлик субъектлари кўрсаткичларини эконометрик
моделлаштириш)**

Тадқиқотимиз давомида Ўзбекистонда фаолият олиб бораётган тадбиркорлик субъектлари ривожлантиришга таъсир этувчи омиллар асосида кўп омилли эконометрик модель тузамиз. Бунинг учун қуйидаги омиллар танлаб олинди. Натижавий омил - фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони, бирлик (Y). Таъсир этувчи омиллар қуйидагилар: иқтисодий фаол аёллар сони, минг киши (X_1), аҳоли умумий даромадлари, млрд. сўм (X_2), жорий қилинган инновациялар сони, дона (X_3) ва улгуржи савдо товар айланмаси жами, млрд. сўм (X_4). Юқорида келтирилган омилларнинг ўлчов бирликлари турлича бўлганлиги учун биз уларни логарифмладик. Логарифмланган маълумотлар маълум маънода текисланди.

Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сонининг 2005-2022 йиллар бўйича тўпланган маълумотлар бўйича тавсифий статистика ўтказамиз. Тавсифий статистика натижалари қуйидаги 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

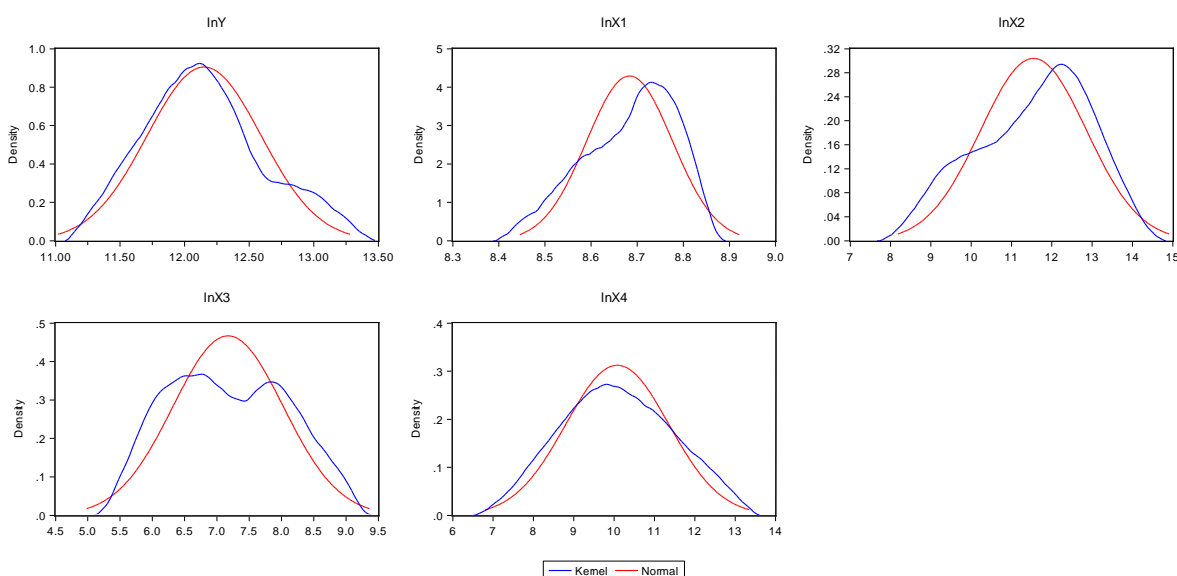
Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони
бўйича ҳисобланган тавсифий статистика

	$\ln Y$	$\ln X_1$	$\ln X_2$	$\ln X_3$	$\ln X_4$
Mean	12.15106	8.683487	11.54748	7.173629	10.07916
Median	12.12146	8.712228	11.82011	7.242774	10.07290
Maximum	13.04512	8.788182	13.36106	8.452975	12.19826
Minimum	11.51072	8.494477	9.182825	6.042633	7.944457
Std. Dev.	0.441001	0.092965	1.312514	0.854616	1.277305
Skewness	0.457973	-0.642055	-0.440093	0.137913	0.097536
Kurtosis	2.564437	2.191407	1.972658	1.579522	2.093868

Jarque-Bera	0.771505	1.727069	1.372620	1.570378	0.644346
Probability	0.679939	0.421669	0.503430	0.456034	0.724573
Sum	218.7190	156.3028	207.8546	129.1253	181.4248
Sum Sq. Dev.	3.306194	0.146924	29.28576	12.41626	27.73562
Observations	18	18	18	18	18

Жадвал маълумотларидан ҳар бир омилнинг ўртача қиймати (mean), медианаси (median), максимал ва минимал қийматлари (maximum, minimum) қийматларини кўриш мумкин. Бундан ташқари ҳар бир омилнинг стандарт четланиши (std. dev. (Standart Devation) - стандарт четланиш коэффиценти ҳар бир ўзгарувчиларнинг ўртача қийматдан қанчалик четланганлигини кўрсатади) қийматлари келтирилган.

Skewness – асимметрия коэффиценти бўлиб, у нолга тенг бўлса нормал тақсимот эканлиги ҳамда тақсимотнинг симметриклигини билдиради. Агар бу коэффицент 0 дан анча фарқ қилса, у ҳолда тақсимот асимметрик ҳисобланади (яъни, симметрик эмас). Агар асимметрия коэффиценти 0 дан катта, яъни мусбат бўлса, у ҳолда ўрганилаётган омил бўйича нормал тақсимот графиги ўнг томонга сурилган бўлади. 0 дан кичик, яъни манфий бўлса, у ўрганилаётган омил бўйича нормал тақсимот графиги чап томонга сурилган бўлади. Барча омилларнинг нормал тақсимот функциялари графиклари қуйидаги 1-расмда келтирилган.

1-расм. Омилларнинг нормал тақсимот функциялари графиклари

1-расмдан шуни кўриш мумкинки, кўп омилли эконометрик моделга киритиладиган барча омиллар нормал тақсимот қонунига бўйсунар экан. X_1 ва X_2 омилларнинг асимметрия коэффициентлари манфий қийматга эга бўлганлиги сабабли, уларнинг графикларидаги “чап дўми” “ўнг дўми” дан узунроқ бўлиб, тақсимот функцияси графиги ўнг томонга силжиганини кўриш мумкин. Y , X_3 ва X_4 омилларнинг асимметрия коэффициентлари мусбат қийматга эга бўлганлиги учун уларнинг графикларидаги “ўнг дўми” “чап дўми” дан узунроқ бўлиб, тақсимот функцияси графиги ўнг томонга силжиганини кўриш мумкин.

Ушбу сурилишлар асосан ўрганилаётган даврда Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони динамикасидаги ўзгаришларни кўрсатади. Айрим йилларда баъзи омиллар кескин ортишга эга бўлган бўлса, айримларида ўзгаришлар сезиларли даражада бўлмаган. Умуман олгандан ўрганилаётган барча омиллар нормал тақсимот қонунига бўйсунар экан.

Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сонига таъсир этувчи омиллар бўйича тузиладиган кўп омилли эконометрик моделга омилларни танлаш учун улар ўртасида корреляцион таҳлил ўтказиш лозим. Бунинг учун омиллар ўртасида хусусий ва жуфт корреляция коэффициентлари ҳисобланади. Кўп омилли эконометрик моделда қатнашадиган омиллар ўртасида хусусий ва жуфт корреляция коэффициентлари матрицаси қуйидаги 2-жадвалда келтирилган.

2-жадвал

Омиллар ўртасида хусусий ва жуфт корреляция коэффициентлари матрицаси

Covariance Analysis: Ordinary

Date: 02/16/23 Time: 22:57

Sample: 2005 2022

Included observations: 18

Correlation

t-Statistic

Probability	LN Y	LN X_1	LN X_2	LN X_3	LN X_4
LN Y	1.000000				
LN X_1	0.878111	1.000000			

	7.341178	-----			
	0.0000	-----			
LNХ2	0.947726	0.655256	1.000000		
	11.88054	0.002125	-----		
	0.0000	0.3754	-----		
LNХ3	0.820562	0.696639	0.557112	1.000000	
	9.427272	1.174751	1.102547	-----	
	0.0000	0.0721	0.0924	-----	
LNХ4	0.988012	0.596077	0.6758741	0.628739	1.000000
	25.59945	0.985132	1.142417	1.514912	-----
	0.0000	0.1347	0.0727	0.0813	-----

Ушбу 2-жадвалдан кўриш мумкинки, хусусий корреляция коэффициентлари - бу натижавий омил ($\ln Y$) ва унга таъсир этувчи омиллар ўртасидаги боғланишлар зичлигини кўрсатади. Демак, хусусий корреляция коэффициентлари натижавий омил – фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони ($\ln Y$) ва таъсир этувчи омиллар ($\ln X_i$) ўртасида турли хил боғланишлар мавжудлигини кўрсатмоқда.

Демак, Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони ($\ln Y$) ва иқтисодий фаол аёллар сони ($\ln X_1$) ўртасида боғланиш зичлиги 0,8781 га тенг. Бу эса мазкур ўртасида кучли боғланиш мавжудлигини кўрсатади. Шунингдек, Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони ($\ln Y$) билан аҳоли умумий даромадлари ($\ln X_2$) ўртасида зич алоқа мавжуд экан, яъни улар ўртасидаги хусусий корреляция коэффициентининг қиймати 0,9477 тенг экан. Бундан ташқари Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони ($\ln Y$) ва жорий қилинган инновациялар сони ($\ln X_3$) ўртасида кучли алоқа мавжуд экан. Бунинг сабаби мазкур икки омил ўртасидаги хусусий корреляция коэффициенти 0,8205 тенг экан. Шунингдек, Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони ($\ln Y$) ва улгуржи савдо товар айланмаси жами ($\ln X_4$) ўртасида зич боғланиш мавжуд экан. Ушбу омиллар ўртасидаги хусусий корреляция коэффициенти 0,9880 га тенг.

Юқорида келтирилган 2-жадвалда жуфт корреляция коэффициентлари ҳам мавжуд бўлиб, улар таъсир этувчи омиллар ($\ln X_1$, $\ln X_2$, $\ln X_3$ ва $\ln X_4$) ўртасида боғланиш зичликларини кўрсатади. Бу ерда энг муҳим ҳолат бўлиб, таъсир этувчи омиллар бир-бири билан зич боғланмаслиги керак. Яъни, таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколлинеарлик мавжуд бўлмаслиги лозим. Агар иккита таъсир этувчи омил ўртасида жуфт корреляция коэффициенти қиймати 0,7 дан катта бўлса, мультиколлинеарлик мавжуд дейилади. 2-жадвал маълумотларидан кўриш мумкинки, таъсир этувчи омиллар ўртасида боғланиш зичликлари 0,7 дан катта эмас экан. Корреляцион матрицадаги жуфт корреляция коэффициентлари бўйича хулоса қиладиган бўлсак, таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколлинеарлик мавжуд эмас экан.

Шунингдек, 2-жадвалда корреляция коэффициентларининг ишончилиги ва эҳтимоллигини аниқлаш бўйича коэффициентлар ҳисобланган (ҳисоблаган корреляция коэффициентларининг тагида жойлашган қаторлардаги қийматлар). Ҳар бир корреляция коэффициентининг пастки қисмида унинг Стьюдентнинг t -мезони ҳисобланган қиймати ва эҳтимоллиги келтирилган. Омиллар ўртасида ҳисобланган эҳтимоллик 0,05 дан катта бўлмаслик шarti қўйилади. Масалан, фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони ($\ln Y$) ва аҳоли умумий даромадлари ($\ln X_2$) ўртасида хусусий корреляция коэффициенти $r_{\ln Y, \ln X_2} = 0,9477$, $t = 11,8805$ ва $\text{prob.} = 0,0000$ га тенг. Бу эса мазкур икки омил ўртасида зич боғланиш борлигини, хусусий корреляция коэффициенти ишончли эканлиги ва 95 фоиз аниқликда икки омил ўртасида мусбат боғланиш мавжудлигини кўрсатади.

Жуфт корреляция коэффициенти бўйича таҳлил қиладиган бўлсак, иқтисодий фаол аёллар сони ($\ln X_1$) ва жорий қилинган инновациялар сони ($\ln X_3$) ўртасида жуфт корреляция коэффициенти $r_{\ln X_1, \ln X_3} = 0,6966$, $t = 1,1747$ ва $\text{prob.} = 0,0721$ га тенг. Бу ушбу икки омил ўртасида ўртача боғланиш

мавжудлигини ҳамда жуфт корреляция коэффиценти ишончли эмас эканлигини кўрсатади.

Таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколленеарлик мавжуд эмаслигини текширишнинг яна битта усули - бу VIF (Variance Inflation Factors - мультиколленеарлик самарасини) коэффицентларини ҳисоблашдир. Ҳар бир омил бўйича ҳисобланган VIF коэффицентлари қуйидаги 3-жадвалда келтирилган.

3-жадвал

Таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколлениарлик самарасини ўлчаш

Variance Inflation Factors

Date: 02/16/23 Time: 23:01

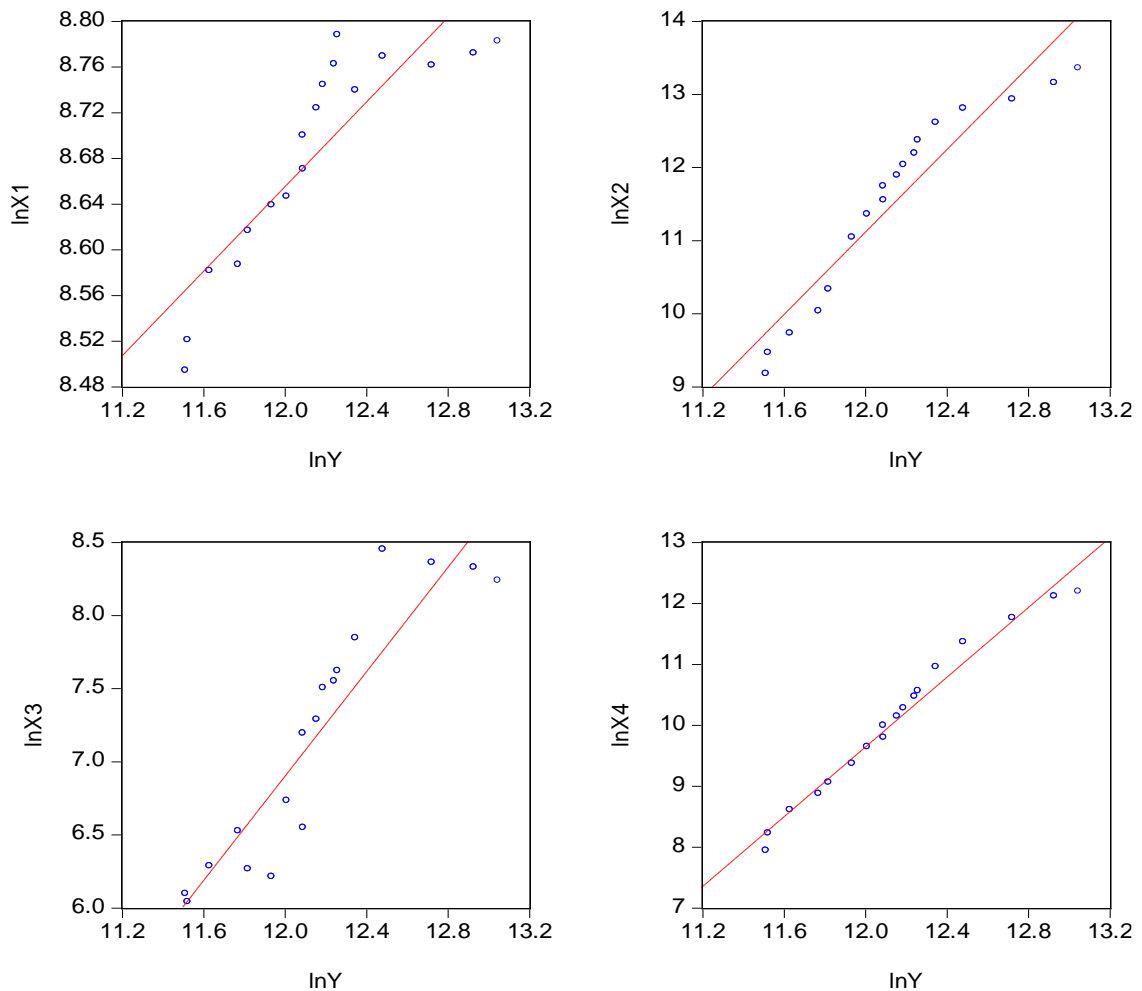
Sample: 2005 2022

Included observations: 18

	Coefficient	Uncentered	Centered
Variable	Variance	VIF	VIF
LNX1	0.380686	201698.8	1.83171
LNX2	0.005814	5513.222	6.45814
LNX3	0.002681	982.4132	2.99427
LNX4	0.004123	2987.735	4.63972
C	23.40959	164473.2	NA

Агар таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколлениарлик мавжуд бўлса, у ҳолда Centered VIF > 10 бўлади. 3-жадвалдан кўриш мумкинки, барча таъсир этувчи омилларнинг VIF коэффицентлари 10 дан кичик. Демак, бу ҳам омиллар ўртасидаги корреляция таҳлили каби таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколлениарлик мавжуд эмаслигини кўрсатмоқда.

Юқорида айтилганларни текширишда, яъни омиллар ўртасида боғланиш зичликлари ва шакллари аниқлашда ҳар бир омилнинг натижавий кўрсаткич ($\ln Y$) билан боғлиқлигини аниқлаш учун уларнинг нуқтали графикларини кўриб чиқамиз (2-расм).

2-расм. Ўзбекистон Республикасида аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмалар сони ва унга таъсир этувчи омиллар ўртасида боғланиш шакллари кўриниши

Бу шундан далолат берадики, Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони ($\ln Y$) бўйича тузиладиган кўп омилли эконометрик моделга барча омилларни киритамиз.

Умумий ҳолда кўп омилли эконометрик модель қуйидаги кўринишга эга:

$$\ln y = \ln a_0 + a_1 \ln x_1 + a_2 \ln x_2 + \dots + a_n \ln x_n + \varepsilon, \quad (1)$$

бу ерда $\ln y$ – натижавий омил, $\ln x_i$ – таъсир этувчи омиллар, ε – тасодикий хато.

Кўп омилли эконометрик моделдаги (1) номаълум $a_0, a_1, a_2, \dots, a_n$ параметрларини аниқлашда "энг кичик квадратлар усули" қўлланилади.

Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони кўрсаткичлари бўйича тузиладиган кўп омилли эконометрик моделнинг номаълум параметрларини ҳисоблашда эконометрик моделлаштириш дастури - EViews дастуридан фойдаланамиз. Ҳисоб-китоблар бўйича натижалар қуйидаги 4-жадвалда келтирилган.

4-жадвал

Ҳисобланган кўп омилли эконометрик модель параметрлари

Dependent Variable: LNY

Method: Least Squares

Date: 02/16/23 Time: 22:59

Sample: 2005 2022

Included observations: 18

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNХ1	0,49794	0,203997	2,4409182	0,0342***
LNХ2	0,07775	0,016249	4,7846637	0,0065***
LNХ3	0,13316	0,051780	2,5716686	0,0232***
LNХ4	0,537782	0,064214	8,3748403	0,0000***
C	12,90753	4,838346	2,6677567	0,0193***
R-squared	0.989926	Mean dependent var		12.15106
Adjusted R-squared	0.986827	S.D. dependent var		0.441001
S.E. of regression	0.050616	Akaïke info criterion		-2.898975
Sum squared resid	0.033305	Schwarz criterion		-2.651649
Log likelihood	31.09077	Hannan-Quinn criter.		-2.864872
F-statistic	319.3742	Durbin-Watson stat		1.913541
Prob(F-statistic)	0.000000			

Юқоридаги 4-жадвал маълумотларидан фойдаланиб, Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони бўйича кўп омилли эконометрик моделнинг аналитик кўринишда ифодалаймиз:

$$\ln \hat{Y} = 12,907 + 0,4979 \ln X_1 + 0,0777 \ln X_2 + 0,1332 \ln X_3 + 0,5378 \ln X_4, \quad (2)$$

Ҳисобланган кўп омилли эконометрик модель шуни кўрсатадики, иқтисодий фаол аёллар сони ($\ln X_1$) ўртача бир фоизга ортса, фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони ($\ln Y$) ўртача 0,4979 фоизга ортар экан. Республикада аҳоли умумий даромадлари ($\ln X_2$) ўртача бир фоизга ортса, фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони ($\ln Y$) ўртача 0,0777 фоизга ортар экан. Республикада жорий қилинган инновациялар сони ($\ln X_3$) нинг ўртача бир фоизга ортиши, фаолият кўрсатаётган кичик

тадбиркорлик субъектлари сонини ($\ln Y$) ўртача 0,1332 фоизга ортишига олиб келар экан. Улгуржи савдо товар айланмаси жами ($\ln X_4$) нинг ўртача бир фоизга ортиши, фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сонини ($\ln Y$) ўртача 0,5378 фоизга ортишига олиб келар экан.

Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони бўйича тузилган кўп омилли эконометрик модель (2) сифатини текшириш учун детерминация коэффициентини текшираимиз. Детерминация коэффициенти натижавий омил неча фоизга моделга киритилган омиллардан ташкил топишини кўрсатади. Ҳисобланган детерминация коэффициенти (R^2 - R-squared (4-жадвал)) 0,9899 га тенг. Бу эса республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сонининг ($\ln Y$) 98,99 фоизи (2) кўп омилли эконометрик моделга киритилган омиллардан ташкил топишини кўрсатмоқда. Қолган 1,01 фоизи (100,0-98,99) эса ҳисобга олинмаган омиллар таъсири эканлигини кўрсатмоқда.

Республикада республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони бўйича тузилган (2) кўп омилли эконометрик моделдаги омилларнинг стандарт хатоликларининг ҳам кичик қийматларни қабул қилганлиги ҳам моделнинг статистик аҳамияти юқори эканлигидан далолат беради.

Республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони бўйича тузилган кўп омилли эконометрик моделнинг (2) статистик аҳамиятлигини ёки ўрганилаётган жараёнга адекватлигини (мос келишини) текширишда Фишернинг F -мезони қўлланилади. Фишернинг ҳисобланган F -мезони қиймати унинг жадвалдаги қиймати билан таққосланади. Агар $F_{\text{ҳисоб}} > F_{\text{жадвал}}$ бўлса, у ҳолда кўп омилли эконометрик модель (2) статистик аҳамиятли дейилади ва ундан натижавий кўрсаткич – республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сонини ($\ln Y$) келгуси даврларга прогнозлашда фойдаланиш мумкин бўлади.

Демак, республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони бўйича тузилган (2) кўп омилли эконометрик моделнинг статистик аҳамиятлигини текшириш учун F -мезоннинг жадвал қийматини топамиз. Бунинг учун озодлик даражалари $k_1 = m$ ва $k_2 = n - m - 1$ ҳамда α аҳамиятлик даражаси бўйича қийматларни ҳисоблаймиз. Аҳамиятлик даражаси $\alpha = 0,05$ ва озодлик даражалари $k_1 = 4$ ва $k_2 = 18 - 4 - 1 = 13$ дан келиб чиқиб, F -мезоннинг жадвал қиймати $F_{\text{жадвал}} = 3,18$ га тенг. F -мезоннинг ҳисобланган қиймати $F_{\text{ҳисоб}} = 319,37$ ва жадвал қиймати $F_{\text{жадвал}} = 3,18$ га тенг эканлигидан келиб чиқиб ва $F_{\text{ҳисоб}} > F_{\text{жадвал}}$ шарти бажарилганлиги учун (2) кўп омилли эконометрик моделни статистик аҳамиятли дейиш мумкин ҳамда ундан республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сонини ($\ln Y$) келгуси даврларга прогнозлашда фойдаланиш мумкин.

Республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони бўйича тузилган кўп омилли эконометрик моделнинг (2) ҳисобланган параметрлари ишончилигини текширишда Стьюдентнинг t -мезонидан фойдаланилади. Стьюдент t -мезонининг ҳисобланган ($t_{\text{ҳисоб}}$) ва жадвал ($t_{\text{жадвал}}$) қийматларини таққослаб, H_0 гипотезани қабул қиламиз ёки рад этамиз. Бунинг учун t -мезоннинг жадвал қийматини танланган ишончилилик эҳтимоли (α) ва озодлик даражаси (d.f. = $n - m - 1$) шартлар асосида топамиз. Бу ерда n - кузатувлар сони, m - омиллар сони.

Ишончилилик эҳтимоли $\alpha = 0,05$ ва озодлик даражаси d.f. = $18 - 4 - 1 = 13$ бўлганда, t -мезонинг жадвал қиймати $t_{\text{жадвал}} = 2,1604$ га тенг.

Кўп омилли эконометрик модель тузиш бўйича олиб борилган ҳисоб-китоблардан шуни кўриш мумкинки, кўп омилли эконометрик моделга киритилган барча омиллар бўйича t -мезоннинг ҳисобланган қийматлари $\alpha = 0,05$ аниқликда жадвал қийматидан катта эканлигини кўриш мумкин (4-жадвал). Бу эса барча

омилларни ишончли эканлигини билдиради ва мазкур омилларга кўп омилли эконометрик моделда иштирок этишига имкон беради.

Республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони бўйича тузилган кўп омилли эконометрик модель (2) бўйича натижавий омил ($\ln Y$) қолдиқларида автокорреляция мавжудлигини текшириш учун Дарбин-Уотсон (DW) мезонидан фойдаланамиз.

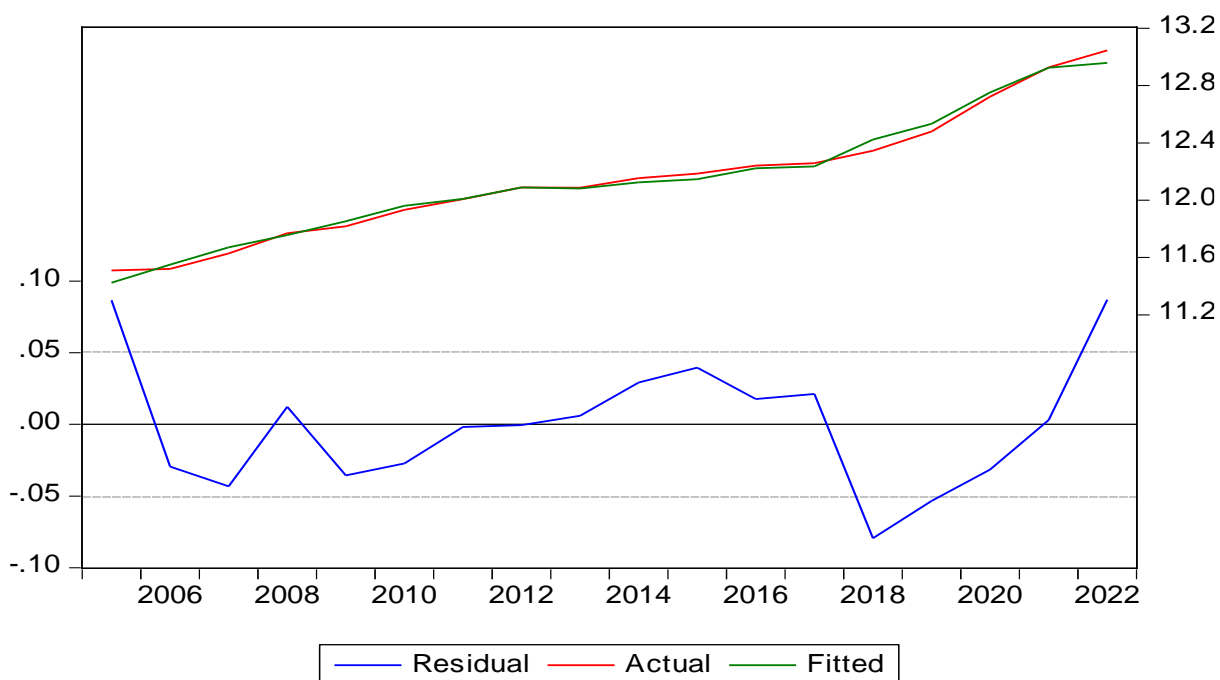
Ҳисобланган DW қиймати жадвалдаги DW_L ва DW_U билан таққосланади. Агар $DW_{\text{хисоб}} < DW_L$ дан кичик бўлса, натижавий омил қолдиқларида автокорреляция мавжуд дейилади. $DW_{\text{хисоб}} > DW_U$ дан катта бўлса, натижавий омил қолдиқларида автокорреляция мавжуд эмас дейилади. Дарбин-Уотсон мезонининг пастки чегараси қиймати $DW_L = 0,82$ га тенг ва юқори чегараси қиймати $DW_U = 1,87$ га тенг. $DW_{\text{хисоб}} = 1,9135$ га тенг. Демак, $DW_{\text{хисоб}} > DW_U$ бўлгани учун натижавий омил (республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони ($\ln Y$)) қолдиқларида автокорреляция мавжуд эмас экан. Натижавий омил қолдиқларида автокорреляциянинг мавжуд эмаслиги ҳам юқорида келтирилган (2) кўп омилли эконометрик моделдан прогнозда фойдаланиш мумкинлигини кўрсатади.

Бундан ташқари республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони ($\ln Y$) ва унга таъсир этувчи икки омил бўйича ҳар бир кузатувлар автокорреляцион (АС) ва қисман автокорреляцион (РАС) таҳлилга текширилганда ҳам мультиколлениарлик аниқланмади (барча кузатувларда эҳтимоллик (prob) нолга тенг эканлигини кузатиш мумкин) (3-расм).

Autocorrelation		Partial Correlation		AC	PAC	Q-Stat	Prob	
	█		█	1	0.786	0.786	13.067	0.000
	█		█	2	0.554	-0.164	19.978	0.000
	█		█	3	0.360	-0.047	23.093	0.000
	█		█	4	0.233	0.030	24.495	0.000
	█		█	5	0.131	-0.057	24.968	0.000
	█		█	6	0.058	-0.009	25.070	0.000
	█		█	7	-0.012	-0.067	25.074	0.001
	█		█	8	-0.067	-0.032	25.235	0.001
	█		█	9	-0.132	-0.096	25.927	0.002
	█		█	10	-0.184	-0.051	27.454	0.002
	█		█	11	-0.254	-0.133	30.763	0.001
	█		█	12	-0.313	-0.086	36.624	0.000

3-расм. Натижавий қатор қолдиқлари даражаларини автокорреляция ва қисман автокорреляцияга текшириш

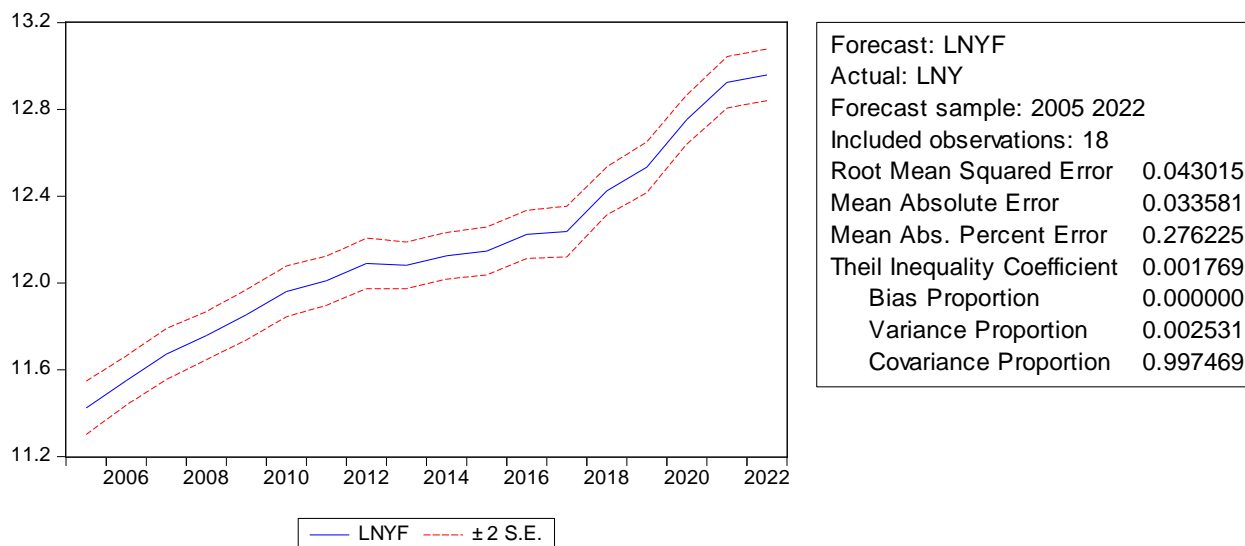
(2) кўп омили эконометрик моделнинг ҳақиқий (Actual), ҳисобланган (Fitted) қийматлари ва улар ўртасидаги фарқлар (Residual) қуйидаги 4-расмда келтирилган.

4-расм. Республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сонининг (Y) ҳақиқий (Actual), ҳисобланган (Fitted) қийматлари ва улар ўртасидаги фарқлар (Residual) графиги

4-расмдан кўриш мумкинки (2) кўп омилли эконометрик модель бўйича республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сонининг ҳисобланган қийматлар графиги унинг ҳақиқий қийматлари графиги билан жуда яқин жойлашган, улар ўртасидаги фарқлар ҳам унчалик катта эмас. Бу эса (2) кўп омилли эконометрик моделдан республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сонини келгуси даврларга прогнозлашда фойдаланиш мумкинлигини яна бир исботи ҳисобланади.

Ҳисобланган (2) кўп омилли эконометрик моделдан келгуси даврларга натижавий кўрсаткични прогнозлашда MAPE (Mean absolute percent error – фоизлардаги ўртача абсолют хатолик) коэффиценти ҳисобланади. Агар ҳисобланган MAPE коэффиценти қиймати 15,0 фоиздан кичик бўлса, моделдан натижавий омилни прогнозлашда фойдаланиш мумкин бўлади, акс ҳолда фойдаланиб бўлмайди. Республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони бўйича MAPE коэффицентининг қиймати 0,2762 фоизни ташкил этмоқда (5-расм).

5-расм. Ҳисобланган моделдан прогнозда фойдаланиш кўрсаткичлари

Бу эса 15,0 фоиздан кичик ($MAPE=0,2762$), яъни у 0,27 фоизни ташкил этмоқда. Тейлнинг фарқланиш коэффиценти (Theil inequality coefficient) прогнозлар сифатининг ўлчови сифатида таклиф қилинган фарқланиш

коэффициенти) ҳам 1 дан кичик ($T=0,0017$). Шунинг учун ҳам (2) кўп омилли эконометрик моделдан Республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сонини прогнозлашда фойдаланиш мумкин.

Республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сонини кейинги даврларга прогноз қилиш учун аввало 4 та таъсир этувчи омилларни келгуси даврларга прогноз қилишимиз керак, булар – иктисодий фаол аёллар сони, минг киши ($\ln X_1$), аҳоли умумий даромадлари, млрд. сўм ($\ln X_2$), жорий қилинган инновациялар сони, дона ($\ln X_3$) ва улгуржи савдо товар айланмаси жами, млрд. сўм ($\ln X_4$).

Бунинг учун барча келтирилган омиллар бўйича тренд моделларини тузамиз. Тренд модель – бу таъсир этувчи омилнинг вақтга боғлиқ функциясидир ҳамда у умумий ҳолда қуйидаги кўринишга эга:

$$X_i = \beta_0 + \beta_1 \cdot t + \varepsilon \quad (3)$$

Республикада иктисодий фаол аёллар сони ($\ln X_1$) бўйича тренд модель қуйидаги кўринишга эга:

$$\ln \hat{X}_1 = 8,5268 + 0,0165 \cdot t \quad (4)$$

$$R^2 = 0,8974, F_{\text{хисоб}} = 139,8792, t_{\text{хисоб}} = 11,8271$$

Республикада аҳоли умумий даромадлари ($\ln X_2$) бўйича тренд модель қуйидаги кўринишга эга:

$$\ln \hat{X}_2 = 9,2525 + 0,2416 \cdot t \quad (5)$$

$$R^2 = 0,9655, F_{\text{хисоб}} = 447,4789, t_{\text{хисоб}} = 21,1537$$

Республикада жорий қилинган инновациялар сони ($\ln X_3$) бўйича тренд модель қуйидаги кўринишга эга:

$$\ln \hat{X}_3 = 5,7025 + 0,1548 \cdot t \quad (6)$$

$$R^2 = 0,9357, F_{\text{хисоб}} = 232,7906, t_{\text{хисоб}} = 15,2575$$

Республикада улгуржи савдо товар айланмаси жами ($\ln X_4$) бўйича тренд модель қуйидаги кўринишга эга:

$$\ln \hat{X}_4 = 7,8228 + 0,2375 \cdot t \quad (7)$$

$$R^2 = 0,9854, F_{\text{хисоб}} = 1081,7981, t_{\text{хисоб}} = 32,8907$$

Республикада иқтисодий фаол аёллар сони ($\ln X_1$), аҳоли умумий даромадлари ($\ln X_2$), жорий қилинган инновациялар сони ($\ln X_3$) ва улгуржи савдо товар айланмаси жами ($\ln X_4$) ва вақт омили ўртасида тузилган тренд моделлар (4-7) таҳлили шуни кўрсатадики, тренд моделлардаги барча ҳисобланган коэффициентларнинг статистик аҳамиятлилиги, параметрлари ишончлилиги аниқланди. Демак, (4) – (7) тренд моделлари ёрдамида республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони ($\ln Y$) ва унга таъсир этувчи омилларнинг прогноз ҳисоб-китобларини амалга оширамиз. Натижада (4) – (7) тренд моделлари бўйича ўзгарувчиларининг прогноз давридаги қийматларига эга бўламиз. Омилларнинг логарифмлаб олинган барча қийматларни потенцирлаш орқали натурал кўринишга келтирамиз (5-жадвал).

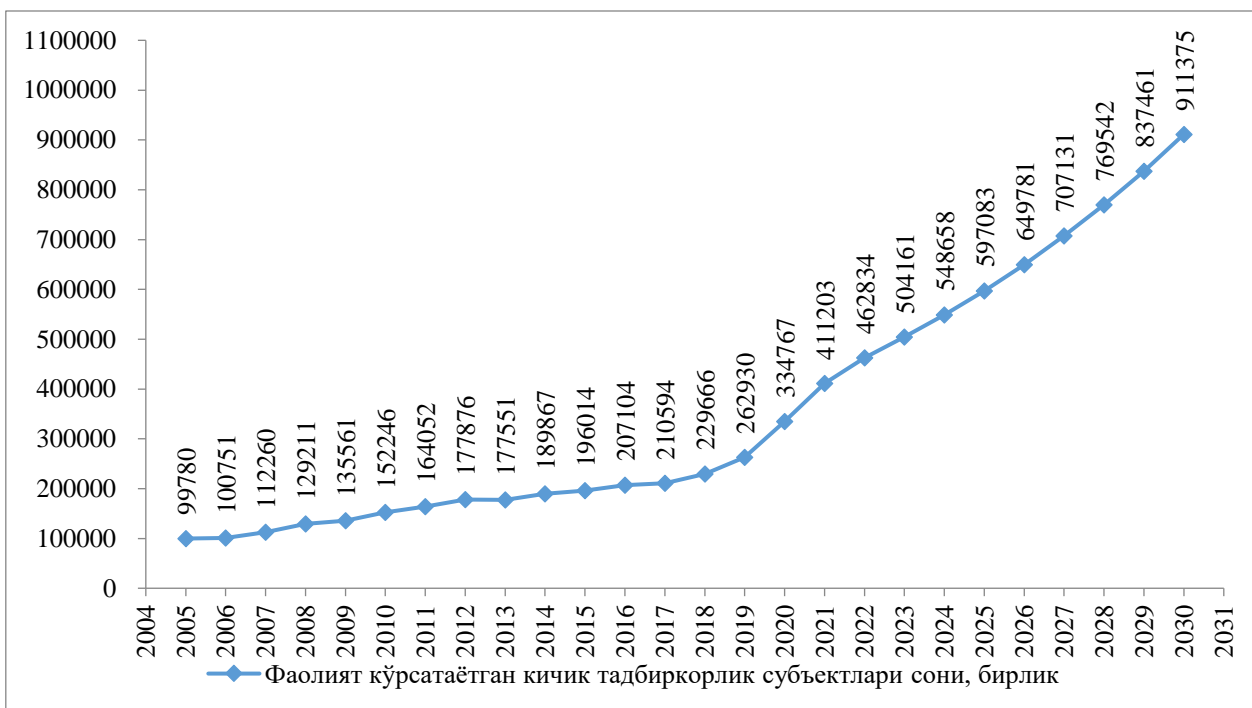
5-жадвал

Республикада фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони ва унга таъсир этувчи омилларнинг 2023-2030 йилларга прогноз қийматлари*

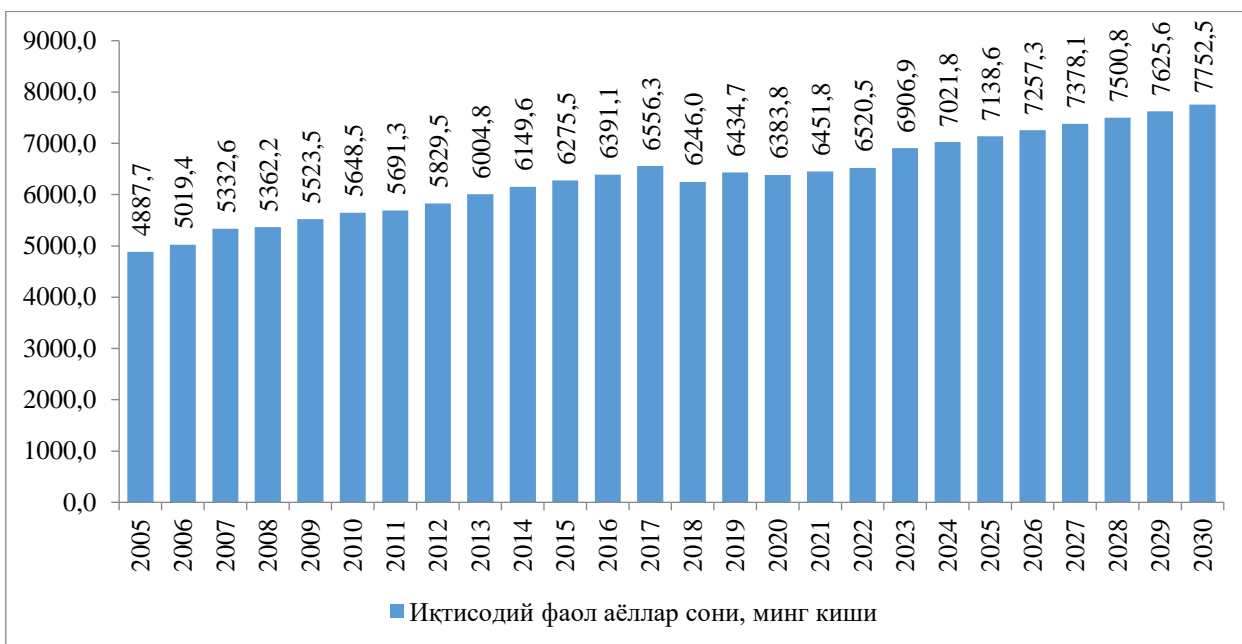
Йиллар	Фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони, бирлик, Y	Иқтисодий фаол аёллар сони, минг киши (X_1)	Аҳоли умумий даромадлари, млрд. сўм (X_2)	Жорий қилинган инновациялар сони, дона (X_3)	Улгуржи савдо товар айланмаси жами, млрд. сўм (X_4)
2005	99780,0	4887,7	9728,6	445,0	2819,9
2006	100751,0	5019,4	12954,9	421,0	3753,2
2007	112260,0	5332,6	16872,7	538,0	5497,4
2008	129211,0	5362,2	22894,8	683,0	7176,4
2009	135561,0	5523,5	30862,2	527,0	8634,0
2010	152246,0	5648,5	62631,6	500,0	11774,1
2011	164052,0	5691,3	85933,5	842,0	15476,7
2012	177876,0	5829,5	104263,0	699,0	18019,0
2013	177551,0	6004,8	126268,0	1334,0	22001,6
2014	189867,0	6149,6	146392,9	1465,0	25512,6
2016	207104,0	6391,1	197962,4	1906,0	35396,5
2017	210594,0	6556,3	236893,1	2046,0	38799,7
2018	229666,0	6246,0	300842,7	2558,0	57482,0
2019	262930,0	6434,7	365735,6	4689,0	86538,3

2020	334767,0	6383,8	414968,7	4290,0	128741,7
2021	411203,0	6451,8	519181,4	4148,0	183112,3
2022	462834,0	6520,5	634797,0	3792,0	198444,0
2023	504161,0	6906,9	865904,6	5679,0	227633,0
2024	548658,0	7021,8	1092642,9	6631,0	288658,6
2025	597082,0	7138,6	1378753,0	7741,0	366044,4
2026	649781,0	7257,3	1739781,3	9038,0	464176,4
2027	707130,0	7378,1	2195345,5	10552,0	588616,4
2028	769541,0	7500,8	2770199,8	12319,0	746417,2
2029	837461,0	7625,6	3495580,5	14382,0	946522,5
2030	911375,0	7752,5	4410903,1	16791,0	1200273,5

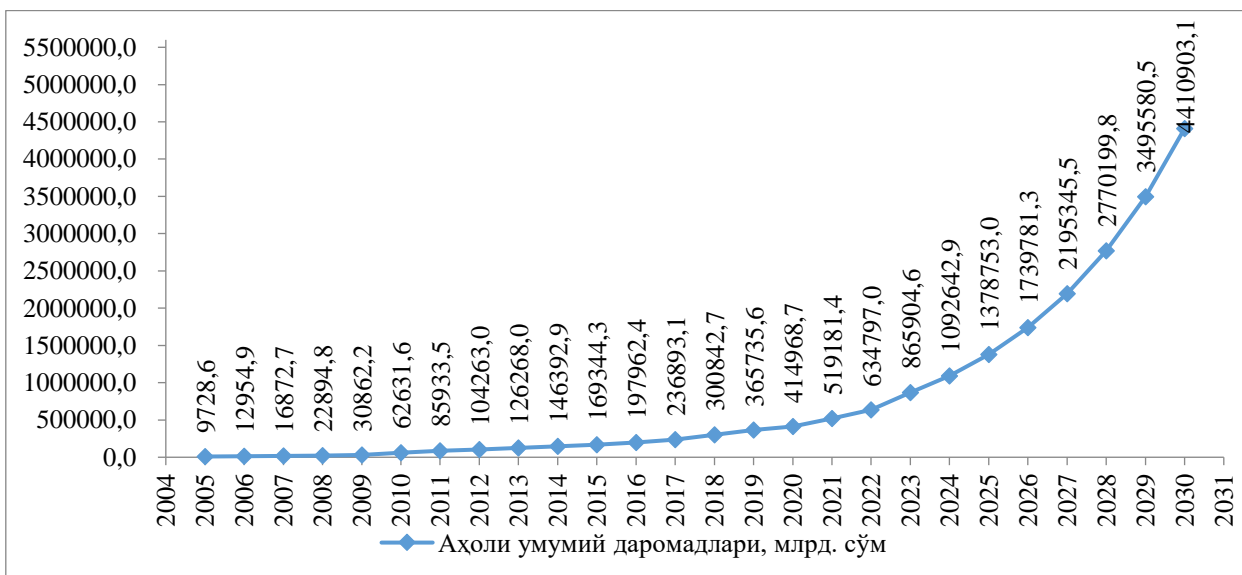
* Муаллиф ҳисоб-китоблари

б-расм. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сонининг 2005-2022 йиллардаги динамикаси ва 2023-2030 йилларга прогноз қийматлари, бирлик

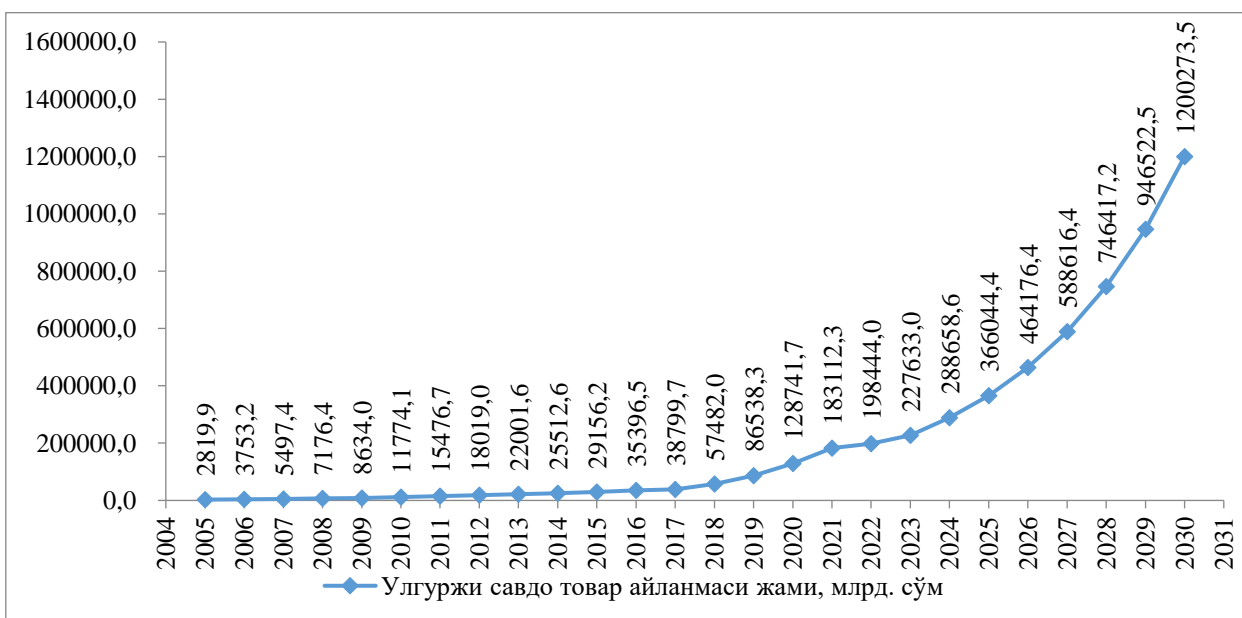
7-расм. Ўзбекистонда иқтисодий фаол аёллар сонининг 2005-2022 йиллардаги динамикаси ва 2023-2030 йилларга прогноз қийматлари, минг киши

8-расм. Ўзбекистонда аҳоли умумий даромадларининг 2005-2022 йиллардаги динамикаси ва 2023-2030 йилларга прогноз қийматлари, млрд. сўм

9-расм. Ўзбекистонда жорий қилинган инновациялар сонининг 2005-2022 йиллардаги динамикаси ва 2023-2030 йилларга прогноз қийматлари, дона

10-расм. Ўзбекистонда улгуржи савдо товар айланмаси жамининг 2005-2022 йиллардаги динамикаси ва 2023-2030 йилларга прогноз қийматлари, млрд. сўм